

**T.C.
GAZİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SİYASET VE SOSYAL BİLİMLER ANA BİLİM DALI**

KEMALİZM VE DEMOKRAT PARTİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**Hazırlayan
İbrahim Barbaros Akçakaya**

**Tez Danışmanı
Prof. Dr. Ahmet Çiğdem**

Ankara-2010

ONAY

İbrahim Barbaros Akçakaya tarafından hazırlanan “**Kemalizm ve Demokrat Parti**” başlıklı bu çalışma, **10.06.2010** tarihinde yapılan savunma sonucunda **oy birliği** ile başarılı bulunarak jürimiz tarafından **Siyaset ve Sosyal Bilimler Anabilimdalı**’nda Yüksek Lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

İmza

.....

Ünvan, Adı ve Soyadı, Başkan

Prof. Dr. İşaya Üşür

İmza

.....

Ünvan, Adı ve Soyadı

Prof. Dr. Ahmet Çiğdem

İmza

.....

Ünvan, Adı ve Soyadı

Yrd. Doç. Dr. Belma Tokuroğlu

ÖNSÖZ

2003 yılında Gazi Üniversitesi Siyaset ve Sosyal Bilimler Ana Bilim Dalı'na başvurduğumda iki yüksek lisans programını “zaman yokluğu” nedeni ile yarıda bırakmıştım. Üçüncü bir denemeye teşebbüs etmemdeki ana saik akademik dünyadan kopmama isteği olmuştu. Normal bir eğitim süresini aşmış olsa da, nihayetinde yüksek lisansımı tamamlamış bulunmaktayım. Bu noktada siyaset biliminin “kışkırtıcı” bir alan olması, farklı düşünme imkânlarına kapı aralaması ve çalışmış olduğum konunun “cazibesini” bitirmemde oldukça önemli roller oynadı. Demokrat Parti'nin Türk siyasi tarihinde önemli bir yere sahip olması ve taşıdığı anlamlar, Türkiye'nin siyasi tarihinin öncesi ve sonrasına da bakarak bütüncül bir okuma zorunluluğunu doğurmaktaydı. Demokrat Parti ile Kemalizm arasındaki ilişkiyi sorunsallaştırmak bir bakıma o güne değin süren modernleşme çabalarının geldiği noktayı anlama çabasıydı. Dolayısıyla çalışılan sadece Demokrat Parti değil, Türk siyasal modernleşmesinin serencamıdır. Bununla beraber farklı bir bölümden mezun olmanın verdiği avantajları da kullanarak bir çeşit siyasal kültür çalışması yapmış bulunmaktayım. Demokrat Parti ile başlayan süreci kronolojik bir şekilde ele almaktan ziyade daha bütüncül bir perspektifle ve siyasal kültüre ilişkin bir bağlam içinde anlama çabasında, tarihsel süreklilikleri ve kopuşları da ihmal etmeden ele almamda farklı bir lisans programından geliyor olmak oldukça etkili oldu. Bu anlama ve analiz çabasının başarısı ya da derinliği tartışılabilir olsa da meseleyi farklı bir noktadan ele almış olmak kanaatimizce önemli bir noktadır.

Bu tezin yazılması esnasında eşim Hülya'ya kızımız Zeynep Sena'nın tüm sorumluluğunu üzerine aldığı için, tezde oldukça fazla emeği olan Ayşenur Erken'e yoğun çalışmaları için, ihtiyacım olan kitapların temininde desteğini esirgemeyen Fatma Demir'e emekleri için, Prof. Dr. İsmail Coşkun'a bu tezi yazmamın ne kadar önemli olduğunu ısrarla anlattığı için, Hatem Ete'ye kütüphanesinden faydalanma imkânı sunduğu için ve “ebedi ağabeyim” Mustafa Şahin'e tezi yazmam noktasında yaptığı iğnelemeleri için

teşekkürü borç bilirim. Bu saydığım isimler olmasaydı bu tez kesinlikle yazılamazdı. Son olarak değerli Hocam Prof. Dr. Ahmet Çiğdem'e yeterince ve gereğince öğrencilik yapmayan bir öğrenciye gösterdiği tahammül ve iyi niyet için teşekkür ederim.

İbrahim Barbaros Akçakaya
Ankara - 2010

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ.....	I
İÇİNDEKİLER.....	III
KISALTMALAR.....	V
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM DEĞİŞMEMEK İÇİN DEĞİŞTİRMEK: TÜRK MODERNLEŞMESİ

1.1. SİYASAL MODERNLEŞME SÜRECİ VE YENİ SİYASALLIĞIN OLUŞUMU.....	9
1.2. KURTULUŞ REÇETELERİ: SİYASAL DÜŞÜNCELER VE PARTİLER (1876-1920).....	13
1.2.1. Siyasal Düşünceler.....	13
1.2.1.1. Yeni Osmanlılar.....	15
1.2.1.2. Jön Türkler.....	17
1.2.2. Üç Tarz-ı Siyaset Dönemi.....	19
1.2.2.1. Osmanlıcılık.....	21
1.2.2.2. İslâmcılık.....	21
1.2.2.3. Milliyetçilik.....	24
1.2.2.4. Batıcılık.....	25
1.2.3. Siyasal Partiler.....	25
1.2.3.1. İttihat ve Terakki Cemiyeti.....	26
1.2.3.2. Ahrar Fırkası.....	27
1.2.3.3. Hürriyet ve İtilaf Fırkası.....	27

İKİNCİ BÖLÜM TÜRK MODERNLEŞMESİNDE RADİKAL DÖNEM: KEMALİZM

2.1. MODERNLEŞME PROJESİ OLARAK KEMALİZM.....	30
2.2. KEMALİST MODERNLEŞMENİN SÜREKLİLİĞİ VE FARKLILIĞI.....	32
2.3. SİYASAL MODERNLEŞME BAKİYESİ VE KEMALİST SİYASALLIĞIN KURULUŞU.....	34
2.4. KEMALİZM'İN SİYASAL ÇERÇEVESİ: FARKLI YORUMLAR VE TARTIŞMALAR.....	38
2.5. SİYASAL SİSTEMİN REHABİLİTASYONU: ÇOK PARTİ DENEMELERİ.....	45
2.5.1. Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası.....	46
2.5.2. Serbest Cumhuriyet Fırkası.....	49

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM **ÇOK PARTİLİ SİSTEME GEÇİŞ VE DEMOKRAT PARTİ**

3.1. ÇOK PARTİLİ SİSTEME GEÇMEDEN ÖNCEKİ DURUM.....	55
3.2. ÇOK PARTİLİ HAYATA GEÇİŞİ HAZIRLAYAN GELİŞMELER....	56
3.2.1. Siyasal, Sosyal ve Ekonomik Gelişmeler.....	56
3.2.2. Uluslar Arası Gelişmeler.....	58
3.2.3. CHP Politikalarının Dönüşümü: 1939-1946.....	62
3.3. ÇOK PARTİLİ HAYAT VE DP'NİN KURULUŞ SÜRECİ.....	65
3.4. DP'NİN MUHALEFET YILLARI: 1946-1950.....	69
3.5. DP'NİN İKTİDAR YILLARI: 1950-1960.....	75
3.5.1. DP'nin Politikalarının Dönüşümü.....	78
3.6. DP'NİN TOPLUMSAL DİNAMİKLERİ.....	83
3.7. DP'NİN POLİTİKALARI: DEVLET-TOPLUM-DİN.....	85

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM **KEMALİST SİYASALLIĞIN KRİZİ VE DEMOKRAT PARTİ**

4.1. KEMALİZM VERSUS DEMOKRAT PARTİ.....	90
4.2. KEMALİST SİYASALLIĞIN KRİZİNİN TEMELLERİ.....	94
4.3. KEMALİZM'İN KONSOLİDASYONU: DEMOKRAT PARTİ.....	98
4.3.1. Siyasal Konsolidasyon: Siyasallığın Katılıma Açılması.....	100
4.3.2. Sosyolojik Konsolidasyon: Merkez – Çevre Bütünleşmesi....	105
4.3.3. İdeolojik Konsolidasyon: Devrimlerde Radikalizmin Terki.....	107
SONUÇ.....	109
KAYNAKÇA.....	115
TÜRKÇE ÖZET.....	119
İNGİLİZCE ÖZET.....	120

KISALTMALAR DİZİNİ

BMM	: Büyük Millet Meclisi
CHP	: Cumhuriyet Halk Partisi
CMP	: Cumhuriyetçi Millet Partisi
DP	: Demokrat Parti
MP	: Millet Partisi
SCF	: Serbest Cumhuriyet Fırkası
TCF	: Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası
TBMM	: Türkiye Büyük Millet Meclisi

GİRİŞ

Modern dünyada siyasal olan her yerdedir. Artık herkesin çok rahatça ifade edebildiği bu cümle, siyasetin sadece devletle ilgili bir faaliyet olarak tanımlanmaması gerektiğini, salt devlet iktidarına odaklı çözümlemelerin siyasetin ne olduğunu anlamayı zorlaştıracaklarını hatta imkânsızlaştıracaklarını ifade etmektedir. Bu yaklaşım doğru olmakla beraber, siyasal olanın her yerde olarak tanımlanması aslında onun hiçbir yere ait olmaması gibi bir sorunla malûl hale getirebilir.

Siyasal olanın birçok inceleme yolu olabilmektedir. İktidarın inşa edildiği en mikro alanlardan en makro alanlara kadar geliştirilebilecek olan analiz düzeyleri, siyasal süreç ve yapı analizleri ile desteklendiği takdirde ortaya çıkan analiz anlamayı daha mümkün kılacaktır. Bu çalışma da siyasal kurumların gelişimini, oluşturdukları siyasallıklarla birlikte anlamaya çalışmakta ve bir siyasal yapı analizi yapmaktadır. 1946 yılında meydana gelen değişimi bu siyasallığın gelişimi, siyasal modernleşme, siyasal kültür gibi kavramlar üzerinden anlamaya çalışılmaktadır.

Türkiye'nin 1946'da çok partili siyasal sisteme geçmesini zorunlu kılan iç ve dış koşullar nelerdi? Bununla birlikte henüz 4 yıllık bir partinin 27 yıllık tek parti iktidarını 1950 yılında yapılan seçimler yoluyla iktidardan uzaklaştırması nasıl açıklanabilir? Bu sorulara cevap veren yani bu süreci açıklayan üç yaklaşım biçimi vardır: Bunlardan birincisi, bu geçişi dış koşullar çerçevesinde ele almakta ve dışarıdan dayatılan zorunlu bir durum olarak ifade etmektedir. Bu yaklaşıma göre, Türkiye'yi çok partili siyasal bir sisteme götüren ana unsur, 2. Dünya Savaşı'nın sonucunda otoriter rejimler karşısında demokratik rejimlerin zafer kazanmasıdır. Yani, yeni kurulan dünya düzeninde galip ülkeler yanında yer alabilmek için Türkiye siyasal sistemini bu yeni duruma göre düzenleme zorunluluğundan dolayı böyle bir geçiş yapmıştır. Bu yaklaşım Türkiye'nin siyasal dönüşümünde dış faktörlerin etkisinin altını çizmekle yetinmemekte, yaşanan değişimlerin (sadece DP'yi

değil) tamamını bu nedenselliğe indirgeyerek açıklamaktadır. Böyle bir açıklama modelinin eksikliği kuşku götürmez. Eğer çok partili siyasal yaşam, yeni dünya sisteminin demokrasi temelinde kurulacağından hareketle başlatılan bir uyum süreciyse, 1960'da bu sürecin darbe ile akamete uğratılması da dış koşullardan kaynaklanmış olmalıdır. Kurulan yeni dünya düzeni demokratik ilkeler çerçevesinde kuruluyorsa 1960 darbesinin de tutarlı bir açıklamasına imkân vermelidir. 1960 darbesinin "NATO'ya, CENTO'ya bağlıyız" şeklindeki uluslar arası sistemle uyumlu söylemi dikkate alındığında, dünya sistemi ile uyumlu olduğu sürece siyasal sistemin nasıl olduğunun problem edilmediğini rahatlıkla gözlemleyebilmekteyiz. O halde, Türk siyasal elitleri dünya sistemi ile uyumlu bir ilişki biçimini 1946 yılında neden tercih etmediler? Bugün için bu sorunun bir anlamı kalmamıştır. Nihayetinde Türkiye 1946 yılında çok partili bir siyasal sisteme geçmiştir. Eğer bu geçişte dış etki aranacak ise (ki aranmalıdır) asıl üzerinde durulması gereken nokta iç siyasal gelişmede yaşanan tıkanıklığın aşılması için uluslar arası konjonktürün nasıl bir nesnel bir zemin sağladığıdır. Kısacası dış koşullar tarafından belirlenmiş değil ama desteklenen bir geçiş süreci olarak tanımlamak daha mümkün görünmektedir. Nitekim, Türk Demokrasi Tarihi adlı kitabında Kemal Karpat, dışarıdan kaynaklanan baskıların çok partili hayat geçişte etkili olduğunu ama bunun tek etken olarak kabul edilmemesi gerektiğini söylemektedir (Karpat, 1996: 129).

DP ile beraber yaşanan süreci açıklamaya çalışan bir diğer yaklaşım ise ekonomi-politik temelinde yapılan çalışmalarla ortaya konmuştur. DP süreci ile ilgili nesnel ve anlamaya dayalı bir karaktere sahip olan bu çalışmalar, DP'yi ortaya çıkaran koşulları, ekonomik modellerin dönüşümü ve sınıfsal çözümleme ile anlatmaktadır. Bu çalışmaların temel eksikliği ise açıklayan değil nedensellik ilişkisini temel alan bir yöntemi benimsiyor olmaları ve siyasal geçişlerin sadece dinamiklerini anlaşılır kılması olarak söylenebilir (Kahraman, 2008: 99). Dinamikleri anlaşılır kılarken, Türkiye'deki siyasal yapıların gelişimini siyasal süreçlerden bağımsız bir şekilde ele alması, siyasal bir okuma yapmaya olanak vermemektedir. Bu yaklaşım

dolaylı olarak, siyaseti dışsal dinamiklerin belirlediği pasif bir alan olarak tanımlamaya yol açmaktadır. Neticede siyasal gelişmeler ekonomik gelişmelerle mutlaka doğrudan ilişkili olmakla birlikte, siyasal süreçlerin kendi iç dinamikleri olduğu gerçeği ihmal edilerek yapılan çalışmaların eksik kalması söz konusu olacaktır.

Bir diğer yaklaşım ise, sosyolojik gelişmeler çerçevesinde meseleyi ele almakta ve anlaşılır kılmaya çalışmaktadır. Ancak bu yaklaşımda da sadece durum belirten analizlerin ön plana çıktığını görmekteyiz. Örneğin DP'yi destekleyen toplumsal kesimlerin neden desteklediği üzerine yoğunlaşma ve sürecin kendisinden kaynaklanan sonuçları üzerine çalışmaktadır. Bu yaklaşımın temel eksikliği siyasal süreçleri salt bir sosyolojizm çerçevesinde ele almasıdır.

Bu bahsedilen üç yaklaşımın yanı sıra, DP'ye ilişkin siyasal analiz çalışmaları da yapılmaktadır. Bu çalışmalar doğrudan siyasal içerikli olmakla beraber, genel olarak siyasal süreçleri, özel olarak da DP sürecini ve Kemalizm ile ilişkisini, çoğunlukla bir karşıtlık ilişkisi biçiminde sorunsallaştırmaktadır. DP'yi, Kemalizm'le ilişkisini sorunsallaştırarak anlama çabası oldukça yerinde olmakla beraber bunun farklı kavramsal düzeylere tekabül eden çok boyutlu dinamiklerini ortaya çıkartmak bir gerekliliktir. Ağırlıklı olarak DP'yi bir kopuş olarak okuyan bu ilişkilendirme biçimleri Türk siyasal modernleşmesinin gelişim noktalarını ve siyasal temsil süreçlerinin kavramsallaştırılmasını imkânsız kıldığı gibi bir ideoloji olarak Kemalizm'in farklı tarihsel formlarda yeniden üretildiğini görmeyi de zorlaştırmaktadır.

Kemalizm'i Türk modernleşmesinin tarihsel momentleri olarak alırsak, DP'yi Kemalizm'in hatta siyasal modernleşme sürecinin konsolide edilmesi olarak okumak farklı anlama imkânlarına kapı aralayacaktır. Bu okumanın taşıdığı risk DP'nin konsolidasyon işlevini yerine getirirken Kemalizm'in taşıyıcısı olma durumuna indirgenmesi ve CHP ile olan farklılıkları silikleştirmesine yol açma ihtimalidir. Bu nedenle tezde bu farkındalığın altı

çizilmiş ve geliştirilen analiz biçiminde de korunmuştur. Bir slogan olarak “Yeter! Söz Milletindir” söylemi, DP ile girilen sürecin Mosca’cı anlamıyla sadece bir elit dönüşümü olarak okunmaması gerektiğinin güçlü bir işaretidir. Yani DP’nin “çevre”nin siyasal süreçlere katılımında oynadığı kurucu rol bu farkındalığın korunmasında önemli bir nokta teşkil edecektir.

Yukarıda bahsedilen tüm yaklaşım biçimlerinin doğru yönleri vardır ve dikkate alınmalıdır. Ancak bu açıklama modellerinin her biri siyasallığın yapısal olarak kendi iç dinamiklerinin nasıl geliştiğinin anlaşılmasına çalışıldığı bir perspektifle ya da okuma biçimi ile birleştiği zaman anlamlı bir bütün haline gelecektir. Türk siyasi tarihine ilişkin olarak, özellikle de son iki yüz yıldır yaşananlar bir tarih olarak defalarca yazılmakla birlikte sürecin dinamikleri ve yapısal analizi ile ilgili çalışmalar sınırlı kalmıştır. Bu çalışma kronolojiye bağlı kalmış ancak onunla yetinmemeyi amaçlamış, var olan kronolojiyi kavramsallaştırma yolunu tercih etmiştir. Kavramsal olarak Batılılaşma, devlet, ideoloji, siyasal sistemin konsolidasyonu, merkez-çevre, siyasal katılım, siyasal partiler gibi birçok tartışma etrafından geliştirilmeye çalışılmıştır. Dönemin siyasallıkları üzerinden yapılan bir kavramsallaştırma eşliğinde siyasal analiz geliştirilmiştir. Kavramsal düzeyde yapılan bir çalışmanın kronolojik gelişmeleri bir soyutlamaya tabi tutarak dönemin siyasallığını anlamaya çalışması, hele de Türk modernleşmesi gibi birçok karmaşık sürecin iç içe geçtiği bir süreç söz konusu olunca oldukça zor olmaktadır. Özellikle kopuşları sürekliliğe bağlamak, sürekliliklerin kopuşlarını görmek zor olabilmekte veya tek başına anlamsız olan bir gelişmenin bağlamını tespit ederek anlamlı bir bütünlük içinde görmek için ciddi çaba sarf etmek gerekmektedir. Bu noktada yapılan bu çalışma bu zorlukları aşmaya çalışmış ancak doğal olarak her zaman aşamamıştır.

Çalışmanın *birinci bölümünde*, Türk modernleşmesinin kurumsal ve siyasal gelişimi ele alınmıştır. Burada devleti kurtarma refleksi ile girilen “kurumsal modernleşme” süreçleri, bürokrasinin ortaya çıkışı, devletin dağılışı sürecini merkeziyetçi politikalarla engelleme çabası irdelenmiştir. Ancak

bürokratik aygıtı karşı “hürriyet” söylemi ile bürokrasinin gücünü sınırlamayı amaçlayan siyasal bir alanın oluşumu da tespit edilmiş ve bunun oluşturduğu siyasallık incelenmeye çalışılmıştır. II. Meşrutiyet döneminin çoğul siyasal yapısı ele alınmış ve bu siyasallığın (artık siyasallık-lar) gelişimi irdelenmiştir. II. Meşrutiyet’le beraber çoğalan siyasallıkların, meşruiyet arayışına paralel olarak siyaseti toplumsallaştırmaları ve beraberinde modernleştirmeyi de toplumsallaştırmalarına yol açmıştır. II. Meşrutiyet’le beraber siyasal alanın oluşumunda yeni bir durum oluşmuş ve meşruiyetini toplumsallıktan alan (en azından söylem düzeyinde) bir siyasal alanın nasıl oluştuğu tespit edilmiş ve Cumhuriyet’in ilanına kadar giden bu sürecin önemi anlaşılmaya ve anlatılmaya çalışılmıştır. Son olarak siyasal çeşitliliği göstermeleri ve siyasal kurumsallaşmanın örnekleri olmaları açısından düşünce akımları ve siyasi partiler betimsel bir dille ve tekabül ettikleri ideolojik formasyonları da anlatacak şekilde ele alınmıştır.

İkinci bölümde, Cumhuriyet tecrübesi üzerinden hareketle Osmanlı siyasallığının geldiği nokta üzerinde durulmuş, Kemalizm’in sürekliliği ve farklılığı anlatılmıştır. Özellikle Kemalist siyasallığın kuruluşu ele alınarak, bu siyasal sistemin Osmanlı bakiyesi ile olan ilişkisi sorgulanmıştır. Cumhuriyet dönemi siyasallığının gerçekleştirmiş olduğu radikal reformlara rağmen siyaseti kurumsal bir değişime indirgeyerek toplumsal alandan uzaklaştırdığı tespiti yapılmıştır. Siyasetin toplumsallaşması, siyasal katılım ve temsil noktasında 1. Meclis ve hatta II. Meşrutiyet dönemi siyasal yapılarından geriye gidişin olduğunun altı çizilmiştir. Ancak tüm bunlara rağmen Kemalist siyasi elitin bu durumun farkında olarak siyasal katılımı olmasa bile bir muhalefeti oluşturma çabaları da ele alınmış ve değerlendirmeye tabi tutulmuştur. Ayrıca Kemalist siyasallığın neden Osmanlı’daki tecrübeyi geliştirip daha iyi bir noktaya taşımayarak böyle yaptığı sorusuna cevap bulmak açısından Kemalist siyasallığın kuruluşunu etkileyen faktörler de ele alınmıştır.

Üçüncü bölümde, Cumhuriyet'in tek partili siyasal sisteminin gerek iç koşullar gerekse de dış koşullar gereğince sürdürülemeyeceğinin anlaşılması ve çok partili sisteme geçiş ele alınmıştır. Bu geçiş sürecinde CHP'nin üzerine oturduğu "tarihsel blok" arasındaki ayrışmaya dikkat çekilmiş ve DP'yi oluşturan toplumsal dinamikler ya da ittifaklar anlatılmıştır. DP'nin kurulması ile yaşanan sert tartışmalar, sonrasında DP'nin kendi içinden ayrılan bir grup tarafından muvazaa olarak suçlanması 1946-1950 yıllarının siyasal açıdan oldukça gergin geçmesine yol açmasının geçiş sürecindeki rolü incelenmiştir. 1950'ye gelindiğinde Türk siyasal tarihinde ilk olarak uygulanan seçim sistemi dolayısıyla (genel oy, tek dereceli sistem ve adli güvence) önemli bir dönüşüm gerçekleşmiş ve Cumhuriyet siyasal elitinin arzu ettiği ama ülkenin hazır olmadığı gerekçesi ile ertelediği sürecin başlamasına ilişkin değerlendirmeler yapılmıştır. Siyasal katılımın sağlanmış olması, siyasettin toplumsallaşmasını sağlamış, dahası yukarıdan modernleşme süreci aşağıdan modernleşmeye dönüşmüştür. Bu dönüşümün nasıl gerçekleştiği incelenmiştir. 1923 yılında başlayan modernleşmenin "demokrasi olmadan modernleşme" sürecinin "demokratikleşme ile beraber modernleşme" haline gelişi ele alınmıştır.

Dördüncü bölümde, DP'nin Kemalizm ile ilişkisi kavramsal düzeyde ele alınmıştır. Kemalist siyasallığın krizi ve bu krize neden olan faktörler anlatılmıştır. DP'nin siyasal, toplumsal ve ideolojik düzeyde gerçekleşen bu krizi nasıl ortadan kaldırdığı ele alınmıştır. Özellikle merke-çevre ilişkileri bağlamında siyasal katılımının yolunun açılması dolayısıyla toplumsal konsolidasyon, siyasal merkezin dönüşümü bağlamında siyasal konsolidasyon ve radikal modernleşmeden vazgeçilmesiyle de ideolojik konsolidasyon tartışılmıştır. Bu noktada farklı kavramsal düzeyler arasındaki geçişler doğru bir kurgulamaya tabi tutulmaya çalışılmıştır. En son olarak da Türk siyasal modernleşmesinin zirvesine 1923'te Cumhuriyet'in ilanı ile değil, 1950'de gerçekleşen dönüşüm ve siyasettin toplumsallaşması bağlamında ulaştığı söylenerek çalışma bitirilmiştir.

Sonuç olarak 1946 yılında yaşanan süreçle ilgili olarak Cumhuriyet devrimlerinden geri mi gidildiği yoksa ileri mi gidildiği merkezli çalışmalar halen yaygınlık arz etmektedir. Buna mukabil siyasal sorunları kavramsal düzeyde ele alan, yeni kavramlarla yeni açıklama imkânları sunan çalışmaların sınırlılığı da düşünüldüğünde, bu çalışma farklı kavramsal ve tarihsel düzeyleri birbiri ile anlamlı bir ilişki içinde ele almayı deneyen literatürü dikkate alan bir yol takip etmiştir.

1. DEĞİŞMEMEK İÇİN DEĞİŞTİRMEK: TÜRK MODERNLEŞMESİ

“Hiçbir şeyi değiştirmemek için her şeyi değiştirmek gerekiyordu.”

Prens Lampedusa

Modern kelimesinin etimolojisi bir kurtuluş durumunu ya da başka bir şekilde söylersek hakikatin tecelli etmesi durumunu ifade eder. Nitekim Hristiyanlığı kabul eden Romalılar kendilerini “modern”, Hristiyanlaşmamış kavimleri ise “pagan” olarak nitelemişlerdir. Hristiyanlığı kabul ederek hakikate ulaştıklarını düşünen Romalılar, “modern” olduklarını söylerken mutlak anlamda daha iyi ve “üstün” olduklarını ifade ediyorlardı. Bu ifade, “modern” kelimesindeki çağrışımların sadece bir kelime olmasından öte anlamları olduğuna işaret etmektedir: Sonradan gelen her şeyin ‘iyi’ye işaret ettiğine dayalı naif ama önemli bir anlam (Kahraman, 2008: 46). Sonradan gelenin ‘iyi’ olarak ifade edildiği bu dikotomi, kendisini geleneksel olan ve modern olan karşıtlığı üzerinden kurgulamaktadır. İki karşıt toplum tipinden oluşan bu dikotomi modern olma durumunu doğal olarak iyi olan ve ulaşılması gereken bir ‘iyi’ye sabitlemektedir. Kötü olan ise doğal olarak gelenektir ve uzaklaşılması gereken bir ‘kötü’ olarak sabitlenmektedir. Tarihin ilerleyişinin evrimsel bir kavrayışla hep daha iyiye gittiğine ilişkin bu çizgisel kavrayış, Aydınlanma düşüncesinin “ilerleme” (terakki) vurgusu ile de pekişir (Türküne, 2003: 506).

Modern olanın ulaşılması gereken bir hedef olması aslında Türk modernleşmesi açısından bir açıklamaya muhtaçtır. Nitekim ilk dönem Osmanlı bürokratlarının modernleşmeden algıladıkları, yukarıda modernliğe ilişkin söylenenlerle örtüşmemektedir. Modernleşmeyi bir ideoloji olarak iynin kendisi olarak tanımlamak, aynı zamanda Batılı toplumların da üstünlüğüne olan bir inancı gerekli kılar. İlk dönem Osmanlı modernleşmesinde bu inancın olduğuna dair elimizde herhangi bir karine yoktur. Bilakis toplumsal ve dünya

görüŖŖsel anlamda bir ŖŖphe yoktur. Hatta bu bakıŖ açısını 1800’lŖ yılların ortasına kadar sŖrdŖrebiliriz.

Bu nedenle 1800’lŖ yılların ortasına kadar olan tŖm çabalara ‘yenileŖme’ diyebiliriz ancak bu bağlamda ‘modernleŖme’ diyemeyiz. Nitekim modernleŖmenin kendisi (moderniteden ayrı biçimde) BatılılaŖma kavramı eŖliėinde dŖŖŖnŖlmesi gereken bir sŖretir. Osmanlı’nın belli bir dŖneme kadar BatılılaŖmak gibi bir meselesi olmadığı gibi, bilakis Batılılardan “ŖstŖn” olunduğu dŖŖŖncesi bir ideal olarak varlığını korumuŖtur. Osmanlı yenileŖmesinin modernleŖmeye dŖnŖŖmesi ancak bir “dŖnya gŖrŖŖŖ” dŖnŖŖŖmŖ ile mŖmkŖn olmuŖtur ki, bu da ancak 1800’lerin ortasında olmuŖtur. Hatta bu tarihten sonraki “kurumsal modernleŖme” çabaları bile bu minvalde devam etmiŖ ve aslında yapılan Ŗey “deėiŖmemek için deėiŖmek” Ŗeklinde Ŗzetlenebilir. Benzer Ŗekilde “sŖreklilik içinde deėiŖim olarak da tanımlanabilecek bir sŖretir. Ancak sonradandır ki “modern” eğitim kurumlarının da etkisi ile bir fikir olarak modernleŖmeci ya BatılılaŖmacı hareketler ortaya ıkmıŖtır.

AŖaėıda ele alınacak mesele modernleŖme sŖrecini spesifik bir alanda tutmaya dikkat ederek “kurumsal modernleŖme” sŖrecini ve bunun siyasal sonuçlarını irdeleyecektir. Dolayısıyla modernleŖme denildiğinde Ŗzel olarak belirtilmemiŖse kastettiğimiz siyasal ve kurumsal modernleŖme olacaktır.

1.1. SİYASAL MODERNLEŖME SŖRECİ VE YENİ SİYASALLIğIN KURULUŖU

Devleti algılayıŖ tarzımız modernleŖme tarihimizi de derinden etkilemiŖtir. TŖm siyasal ve toplumsallığın merkezindeki devlet, girilen gerileme sŖreci ile beraber, eski otoritesini tesis etmek için dŖnŖŖŖmŖn merkezi/nesnesi haline getirilmiŖtir. Dolayısıyla ilk modernleŖme çabalarının devlet veya kurumsal merkezli olmasının altında yatan gerçek budur.

Devletin her şeyin merkezinde kodlandığı nizam-ı âlem, devleti ebed-i müddet, din-ü devlet, devleti âli, gibi kavramlar etrafında örülen bir dünya görüşünün öncelikli olarak devleti tahkim etmekten başka bir şeye yönelmesi de düşünülemezdi. İlk dönem yenileşmeci sadrazamlardan, son dönem fikir akımlarına kadar herkesin temel amacı “devlet nasıl kurtulur” sorusunun cevabını bulmaktı (Kahraman, 2008: 58; Türköne, 2003: 248).

Tanzimat modernleşmesine kadar olan yenilikçiler, askeri alanda yapılacak müdahalelerin “devleti kurtarmaya” yeteceğini düşünmüşlerdi. Ancak Tanzimat’a gelindiğinde askeri modernleşmenin tam olarak başarılı olabilmesi için bir takım hukuki ve idari reformların da gerekli olduğu düşüncesi hakim olmaya başladı. Nitekim Tanzimat’a kadar merkezi devleti güçlendirmek için çabalar yapılırken, Tanzimat’tan sonra devleti merkezileştirme eğilimi başlamıştır. Bu dönüşümün en önemli nedeni askeri harcamaların finanse edilebileceği bir yapıyı tesis etmektir.

Devletin merkezileştirmesine ve otoritesinin tesis edilmesine, öncelikli olarak Yeniçerilerin tasfiyesi ve sonrasında ülemanın idari bir teşkilatlanma şeması içine dahil edilmesi ile başlandı ve bu merkezileşme eğilimine direnebilecek unsurlar etkisiz hale getirildi (Lewis, 2009: 135). Toplumsal değişikliği ön görmeyen bu modernleşme çabasının devlet merkezli yaklaşımı, zamanla elit merkezli, tepeden inmeci ve yukarıdan modernleşme eğilimini pekiştirmiştir. Toplumsal bir iyinin yaratılmasından çok, ülkenin konumunu güçlendirmeyi amaçlayan bürokratik ağırlıklı bir anlayışın oluşmasının kökleri buraya dayanmaktadır. Nitekim bu modernleşmenin hem pratikte hem de ideolojik olarak taşıyıcılığını bu bürokrat kadrolar yapacak ve Batı’da gelişen modernleşmeden farklı olarak “yukarıdan modernleşme” sürecinin başlatacaklardır (Kahraman, 2008: 5).

Devletin bu merkezileşme eğilimi Padişah’ı klasik Osmanlı dönemindeki rolünden farklılaştırmış ve bürokrasinin rolünü arttırmıştır. Saray karşısında Bab-ı Ali’yi güçlendiren bu süreç, Weberci anlamı ile “patrimonyal

bürokrasi”den, rasyonel bürokrasi sürecine geçiş olarak tanımlanabilir. Öte yandan Tanzimat döneminin (1839-1876) sonlarında doğru bir grup aydının özellikle Tanzimat paşaları olan Ali ve Fuat Paşalara karşı sergiledikleri muhalefet siyasal alanı baştan sona değiştirmiştir. Yeni Osmanlılar olarak bilinen bu hareket “bürokrat zulmüne ve keyfiliğine” karşı eleştiriler dile getirmişlerdir. Bu eleştiriye dile getirirken doğal olarak Tanzimat modernleşmesini de kıyasıya eleştirmişlerdir. Zaten 1859 yılında tarihe “Kuleli Vakası” olarak geçen isyan bu mutlakiyetçiliğe karşı duyulan rahatsızlıkların erken bir tarihte dışa vurumu olarak da değerlendirilebilir (Mardin, 1997: 285). Yeni Osmanlılar, uluslar arası bir krizin ortasında bulunan Osmanlı Devleti’nin aşırı merkeziyetçi eğilimlerini ve bürokrat keyfiliğini önlemenin yolu olarak bir Meclis’in ilan edilmesini sağladılar. Aslında Osmanlı siyasal sistemi için meclis yeni bir olgu değildi. 1850’li yıllardan beri faaliyette olan yerel meclisler vardı, ancak bu meclisler yerel yöneticilerin rahat çalışabilmesi için gerekli olan iletişim kanalı işlevini görüyordu. Oysa bu Meclis, beraberinde 1830 Belçika Anayasası’nın temel alındığı bir anayasa (Kanun-i Esasi) ile belli konularda denetim yapacak “ulusal” bir Meclis olarak hayata geçiyordu (Zürcher, 1998: 114). Osmanlı modernleşmesinin merkezileşme eğilimine karşı bunu denetleyecek bir mekanizma olarak gelişen bu Meclis, yeni bir siyasal alan açıyordu. Kurumsal modernleşmeyi dengeleme işlevi görecektir siyasal bir alan olarak Meclis tecrübesi, yasal olarak çok fazla imkâna sahip olmasa da siyasal sonuçları itibarıyla önemli bir gelişmedir. Meclis, siyasal merkezileşme eğilimine ve “yukarıdan modernleşme” eğilimine karşı “aşağıdan modernleşme”yi teşvik edecek bir süreci başlatabilirdi. Ancak bir ferman ile ilan edildiği için yürürlükten kaldırılması kolay olan bu Meclis ve Anayasa, yukarıdan modernleşme eğiliminin baskısını göğüsleyememiş ve feshedilmiştir. Nitekim II. Abdülhamit, Meclis’i kapatmadan önce *“Ben artık Sultan Mahmut’un yolundan gitmeye mecbur olacağım”* diyerek Meclis’i tatil ettiğinde dolaylı olarak bunu ifade etmiştir (Tanör, 1999: 160). II. Abdülhamit döneminin, muhalifler tarafından “istibdat” olarak nitelenmesinin altında, siyasal kültür ve kurumlar açısından bu geri gidişin etkisi vardır. Bununla beraber II.

Abdülhamit'in yönetme biçimi bürokratların da karar alma ve yönetme gücünü ciddi anlamda sınırlamıştır. II. Abdülhamit döneminin tüm politikaları, özellikle de ulaştırma ve eğitim politikaları, Tanzimat döneminin merkezileştirme eğilimlerinin de ötesine geçmiştir. Bu merkezileştirme ve modernleştirme sürecinin sonunda ironik biçimde, II. Abdülhamit, açmış olduğu ya da yaygınlık kazandırmış olduğu okullardan yetişen asker-bürokrat-aydın ittifakı ile devreden çıkartılmıştır.

II. Meşrutiyet'e gelindiğinde Meclis yeniden açılmış (1908) ve Kanun-i Esasi yeniden ilan edilmiştir. Öncekine göre daha özerk bir alana sahip olarak ilan edilen bu anayasa, Padişah'ın yetkilerini daha da daraltmış ancak siyasal alanı güçlendirmek yerine, bürokratik merkeziyetçi eğilimi güçlendirmiştir. Bu durumun oluşmasındaki en temel faktörlerden birisi I. Meşrutiyet'in Yeni Osmanlılar tarafından ilan ettirilmesi, II. Meşrutiyet'in ise asker-bürokrat kadro tarafından ilan ettirilmesidir. Ancak yine II. Meşrutiyet'in siyasal dünyası oldukça hareketli olmuş ve o güne kadar görülmemiş bir siyasal çeşitliliğe sahne olmuştur. II. Meşrutiyetle ilgili söylenebilecek en önemli noktalardan birisi 19. yy. anayasal gelişmelerinin tamamı toplumun üst kesimlerinden gelmelerine rağmen, II. Meşrutiyet nispeten daha geniş bir toplumsal temele sahip olarak gerçekleşmiştir (Tanör, 1999: 177).

İlk Meclis'in açıldığı 1876 yılından, kapanmış olduğu 1919 yılına kadar 6 genel seçim yapılmıştır. Bu seçimler her ne kadar tam anlamı ile temsil mekanizmasını oluşturmaya da başarılı bir işlev görüyorlardı. Siyasettin toplumsallaşması (o günün şartlarında sınırlı da olsa) olarak siyasallığın bu yeni biçimi önemli bir gelişmedir. Nitekim "kurumsal modernleşme" olarak adlandırılabilen bir süreci, toplumsallaştıran tek unsur olarak Meclis'ler siyasal modernleşme sürecini "normalleştiriyordu".

Osmanlı Devleti'nin Cumhuriyet'e devrettiği en önemli siyasal bakiye olan bu Meclis ve siyasal kültür, bir sonraki aşamada önemli ölçüde gerileyecek ve 1946'da yeniden gerçek işlevine dönecektir. Osmanlı dönemi

siyasallığının geldiği seviyenin anlaşılması için meclis, seçim gibi unsurlar doğal olarak tek başına yeterli olmayacaktır. Bu bağlamda aşağıdaki bölümlerde dönemin siyasallığının çeşitliliği açısından son dönem fikir akımları ve grupları ele alınmıştır.

1.2. KURTULUŞ REÇETELERİ: SİYASAL DÜŞÜNCELER VE PARTİLER (1876 – 1920)

Bu bölümde kısaca Osmanlı'nın son dönemlerinde gelişen fikir akımları ve bu akımların bir şekilde tezahürleri olan gruplar ele alınacaktır. Osmanlı siyasallığında birçok farklı siyasal akım olmakla beraber bunları belli başlıklarla sınırlandıracağız. Daha ziyade bu fikir akımlarının genel özellikleri ele alınarak, Osmanlı'dan Cumhuriyet'e geçmeden önceki siyasal modernleşmenin hem kurumsal hem fikrîsel anlamda geldiği düzeyin anlaşılabilmesi için ele alınacaktır. Nitekim 4. Bölümde de detaylı bir şekilde ele alınacağı üzere, 1946 yılındaki çok partili siyasal hayata geçişin siyasal modernleşme açısından temelleri bu dönemde atılmıştır. Bu sürekliliğin izlerinin sürülebilmesi açısından incelenmesi gerekli olan bu dönemin siyasi düşünceleri, aynı zamanda 1946 yılındaki siyasi ayrışmanın da nüvelerini içinde barındırması, hem siyasal çeşitliliği hem de siyasal sonuçları itibari ile önemli bir eşiğe tekabül etmektedir. Ancak araya savaşın girmesi, Cumhuriyet'in aşırı merkezîyetçi eğilimleri ve 30'ların siyasal kültürü bu eşiği aşağı çekerek siyasal alanın genişleme eğilimini daraltmıştır.

1.2.1. Siyasal Düşünceler

İmparatorluğun son yılları, yaşanan krizin de etkisi ile oldukça hareketli bir düşünsel iklimle sahip olmuştur. Aslında bu “düşünsel” hareketliliği, devletin içine düştüğü açmazdan çıkış “stratejileri” olarak değerlendirebiliriz. Yeni Osmanlılarla başlayan bu düşünsel çabalar, kendinden sonraki tüm

hareketleri etkilemiştir. Sonrasında gelişen Jön Türk hareketi hem politik olarak hem de sosyolojik olarak bir önceki nesilden farklılık gösterse de onların açtığı yolda ilerlemiştir. Yeni Osmanlılardan başlayarak, Jön Türklere uzanan, oradan kendi içinde çeşitli akımlara bölünen bu siyasallığın temel meselesi devleti nasıl kurtarabiliriz olmuştur. Aşağıda ele alacağımız siyasal düşüncelerin birçok noktada ayrışıyor olmakla beraber ortak noktası bu soru olacaktır. Her ne kadar reçete itibarıyla farklı bir tedavi ön görse de teşhis aynıdır. Dolayısıyla bu siyasallıkların siyaseti toplumsallaştırma eğilimlerine karşılık söylemlerinin öznesi “devlet”tir. Aslında bu anlamı ile bu dönemin tüm aydınları da “organik aydın” kapsamında değerlendirebilir.

Devleti kurtarmaya yönelik düşünce akımlarını incelerken tarihsel sıralamaya özen gösterilmiştir. Böyle bir yöntemle amaçladığımız ise siyasal düşüncelerin gelişme evreleri ve gelişme düzeylerini görebilmektir. Ancak Yeni Osmanlılar ve Jön Türkler bir süreklilik ilişkisi içinde ele alınırken, İslâmcılık, Batıcılık ve Osmanlıcılık, Üç Tarz-ı Siyaset Dönemi başlığı altında paralel olarak ele alındı. Bunun en önemli nedeni, bu siyasallıkların II. Meşrutiyet dönemi ile beraber devlet merkezli bir düşünme biçimi ile beraber, toplumun niteliği hakkında ya da topluma yönelik proje geliştiren akımlar haline gelmiş olmalarıdır. II. Meşrutiyet döneminin entelektüel ve siyasi hayatı, muhafazakârlar ve modernleşmeciler arasındaki tartışmaların en hararetli olduğu dönemdir (Lewis, 2009: 554). Bu siyasal tartışmalar, birbirleri ile sürekli rekabet eden üç akım arasında olmaktadır: Osmanlıcılık, Türkçülük ve İslâmcılık. Sonradan bunlara Batıcılık da eklenmiştir (Zürcher, 1998: 208). İslâm Birliği'nin kurulmasını savunan İslâmcılar bir tarafta, Türklerin Osmanlı'dan önce de köklü bir mazileri olduğunu hatırlatarak, Türk Birliği'nin kurulmasını savunan Türkçüler bir tarafta, Osmanlı devletini bir Osmanlılık kimliği üzerinden tanımlayarak vatandaşlık kavramını ön plana çıkartan Osmanlıcılar bir taraftaydı. Batının sadece fen ve tekniğinin değil, her şeyinin ictibas edilmesi gerektiğini savunan Batıcıların da katılması ile bu fikir akımları arasında çok yoğun tartışmalar yapılmıştır (Türküne, 2003: 515).

1.2.1.1. Yeni Osmanlılar*

Yeni Osmanlılar'ın bir hareket olarak ilk ortaya çıkışlarının tarihi 1865'tir (Tanör, 1999: 123; Lewis, 2009: 209; Mardin, 1999: 87). Belgrad Ormanlarında düzenlenen bir piknik görüntüsü ile kurulan örgüt ilk zamanlar "Yurtseverler Birliği" adını almışsa da kısa bir süre adını Yeni Osmanlılar Cemiyeti olarak değiştirmiştir (Çavdar, 2008: 31). Yeni Osmanlılar'ı getirdikleri eleştiriler ve kamuoyunu etkilemeye çalışmaları itibarıyla "ilk muhalefet partisi" olarak tanımlamak mümkündür (Tanör, 1999: 127).

Hareketin temel kalkış noktası Tanzimat reformlarının yeterli olmadığı ve bu politikaların devletin yıkılmasına yol açacağına inanmalarıydı (Zürcher; 1998: 105). Tanzimat'ın temel hedeflerini bu şekilde eleştirirken aynı zamanda Tanzimat'ın uygulayıcısı olarak Ali ve Fuad Paşalara karşı da bir başkaldırı niteliği gösteriyorlardı (Mardin, 1999: 87). Tanzimat bürokratlarının politikalarını gerçek bir hukuki ve sosyal reform olarak değil, dışarıya karşı bir göz boyama olarak görüyorlardı (Tanör, 1999: 123). Onlara göre Tanzimat bir kültür taklitçiliğiydi ve Müslüman topluluğu temelden sarsmıştı. Yeni Osmanlılara göre Tanzimat'ın, ahlaki değerlerin kökünü oluşturacak bir zemini yoktu ve Tanzimatçılar Osmanlı sistemini bir kenara atarak çürük bir temele oturtmuşlardı (Mardin, 1999: 217). Yeni Osmanlılar sadece devleti kurtarmaya ve bürokratik aygıtı geliştirmekten başka bir işe yaramadığını düşündükleri reformlara karşılık "hürriyet" istiyor ve bunun anayasal zemine dayalı bir parlamento ile sağlanabileceğini düşünüyorlardı (Mardin, 1999: 87). Bu anayasal sistemi Batılı değerler manzumesi içinde değil İslâm'ın kendi

* 1867 yılı Şubat ayı başlarında Belçika gazetesi Le Nord, Prens Mustafa Fazıl'ın Türkiye'de bir banka kurduğuna dair bir haber yayınladı. Prens Mustafa Fazıl bu yanlış düzeltmek için gazeteye gönderdiği mektubunda, Türkiye'de destekleyenlerden bahsederken, Avrupa'daki Genç Fransa, Genç Almanya, Genç İtalya ifadelerinden esinlenerek, "Genç Türkiye" (Jeune Turquie) diye atıfta bulunmuştu. Bu tekzip mektubu, Beyoğlu'nda bulunan *Courrier d'Orient* gazetesince (ki yayıncısının Osmanlı hürriyetçileriyle dostça ilişkileri vardı) adı geçen Belçika gazetesinden alıntılandı ve ardından 21 Şubat 1867 tarihinde *Muhbir'de* Türkçe olarak yayımlandı. "Jeune turquie" adı Ali Suavi ve Namık Kemal tarafından beğenildi, Türkçe karşılık bulmaya çalıştılar ve sonunda Yeni Osmanlılar ifadesinde karar kıldılar (Lewis, 2009: 211).

geçmişine atıfla anlamlandırılıyorlardı. İslâm siyaset felsefesindeki kavramları referans olarak kullanıyorlardı. Kuşkusuz toplumdaki değişimi kavrama biçimi Tanzimatçılara göre daha derinlikli olan Yeni Osmanlılar, henüz sistematik ve net olmasa da birçok dikkate değer fikri ilk olarak dile getirmiş olmaları nedeni ile sonraki nesiller üzerinde oldukça etkili olmuşlardır (Lewis, 2009: 236). “Vatan”, “hürriyet”, “anayasa” gibi birçok kavramı siyasal dile sokmuş ve Türkiye’de anayasal ya da demokratik düşüncelerin temelini atmışlar ve siyasal bir alanın oluşmasında önemli rol oynamışlardır (Çavdar, 2008; 37).

Yeni Osmanlılar hareketi genel olarak bütüncül bir incelemeye konu edilse de aslında Şinasi, Namık Kemal ve Ali Suavi üzerinden üç farklı eğilimin olduğunu söylenebilir (Mardin, 1999: 11). Yeni Osmanlılar, kendilerinden sonraki bir hareket olan Jön Türklere nazaran, toplumun üst tabakasına daha yakındılar, hatta üyesiydiler. Dolayısıyla düşünsel radikalizm noktasında çok ileri gitmemişlerdi (Lewis, 2009: 623). Siyasal yazıların yayınlandığı Tasvir-i Efkar, Hürriyet gibi gazeteler çıkarttılar (Çavdar, 2008: 29; Lewis, 212). Büyük güçlerin de içinde yer aldığı bir diplomatik krizin de yardımıyla Yeni Osmanlılar, 1876’da bir anayasanın ilan edilmesi için rejimi zorlayabildiler (Ahmad, 2009: 41). Ancak Yeni Osmanlılar yönetici elitler arasında küçük bir topluluktur. Sadece entelektüel bir grup olmaları ve herhangi bir toplumsal tabanlarının bulunmaması nedeni ile aynı anayasanın kısa bir süre sonra askıya alınmasını engelleyemediler. Anayasa askıya alınmış olsa da yaşanan gelişmeler “kurumsal modernleşme” ve “siyasal modernleşme” sürecini hızlandırmıştır (Kahraman, 2008: 29).

Yeni Osmanlılar çok fazla net olmayan söylemleri, kendi içinde farklılık arz eden eğilimleri tek bir kalıba konulması zor bir gruptur. Ancak bu grubun temel karakteri incelemeye alındığında, Tanzimat modernleşmesini eleştirmek, bu modernleşmenin ortaya çıkarttığı bürokrasi sınıfını eleştirmek ve anayasal bir sistemi uygulamaya koymak temel özellikler olarak belirmektedir.

1.2.1.2. Jön Türkler

1890'larda etkinleşmeye başlayan Jön Türk hareketi, modern eğitim görmüş bürokrat ve subaylardan oluşan bir topluluktur. Devleti ve toplumu modernleştirmek ve güçlendirmek temel hedefleriydi (Zürcher, 1998: 15). Tıpkı Yeni Osmanlılar gibi, Jön Türklerin de tutarlı bir doktrini yoktu (Tanör, 1999:168). Genel dünya görüşlerinde bir tutarlılık olmasa da düşüncelerine şekillendiren ana unsurlar pozitivist bir akılcılık, anayasal bir rejim isteği ve Yeni Osmanlılardan tevarüs etmiş olan "hürriyet" isteğiydi. Gerçi hürriyet talepleri 1876 Anayasasını tekrar yürürlüğe koymaktan başka bir anlama sahip değildi (Mardin, 1999, 100). Devletin içinde bulunduğu krizden çıkış olarak modernleştirmeyi temel çıkış stratejisi olarak benimsiyorlardı. Ancak Tanzimat modernleştirmecileri ve Yeni Osmanlılara göre ilk defa olarak "toplumun geri kalmışlığı" meselesini gündemlerine aldılar. Toplumsal olanı dönüştürmeye yönelik olarak gelişen bu tasavvur, çok sonra Kemalist modernleşme projesinin de nüvesini oluşturacaktır.

Yeni Osmanlılara göre daha alt sınıflara mensup olan Jön Türkler, bu sosyoloji nedeniyle siyasal olarak daha radikal bir tutum benimsediler. Üst sınıflarla doğrudan iletişim imkânlarının olmayışı bu radikalizmdeki temel etkenlerden biridir. II. Abdulhamid'i iktidardan uzaklaştıracak olan bu kadrolar, onun yaygınlaştırdığı okullardan çıkmışlardır. Bu okullarda Avrupalı öğretmenlerden ders alan öğrenciler, teknik beceriler kazanmanın dışında birçok fikirlerle tanışmaktaydılar (Lewis, 2009: 182). Bu fikirlerle donanmış olarak ilk örgütlü muhalefetin temellerini Fransız Devrimi'nin 100. yılında "İttihad-ı Osmani" adı altında İbrahim Temo öncülüğünde attılar (Lewis, 2009: 267; Çavdar, 2008: 60). 1895'e kadar olan çalışmalarında daha ziyade gizli toplantılar yaptılar ve üye kazanmak için çalıştılar. Bu tarihten sonrada "Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti" adını alan hareket, 1896 ve 1897 yılında başarısız iki darbe teşebbüsünde bulundu (Tanör, 1999: 168).

Jön Türkler içinde oldukça farklı eğilimler vardı. Bu eğilimleri, Ahmet Rıza ve Meşveret Gazetesi, Murat Bey ve Mizan Gazetesi, Abdullah Cevdet ve İctihad Dergisi, Osmanlı Gazetesi çevresi, Prens Sabahattin çevresi, Şuray-ı Ümmet grubu olarak sınıflandırabiliriz (Çavdar, 2008: 83). Bu eğilimler etrafında 4-9 Şubat 1902 tarihlerinde Paris'te Birinci Jön Türk Kongresi yapıldı (Tanör, 1999: 171; Çavdar, 2008: 82). Sayısız hizbin varlığına rağmen kongre iki farklı tezin tartışılmasına sahne oldu. Bu iki tezi kavramsallaştırırsak, liberaller ve merkeziyetçiler (İttihatçılar) demek uygun düşecektir.

Liberal tezin liderliğini Le Play'den etkilenmiş olan Prens Sabahattin yapmaktaydı (Kahraman, 2008: 127). Liberaller sınıfsal olarak toplumun daha üst sınıflarına mensuptular (bu özellikleri itibariyle Yeni Osmanlıların devamı sayılabilirler). Genel olarak Osmanlıcılık fikri üzerinden anayasal bir monarşiyi benimsemekteydiler (Ahmad, 2009: 47). Aynı zamanda devletçi-merkeziyetçi görüşlere karşı çıkıyor ve birey, kişisel özgürlük temalarını ön plana çıkartıyorlardı (Tanör, 1999: 171). Sabahattin ve çevresinin bu modeli, merkezi bürokrasiyi ürkütmüş ve kendilerini iktidar dışı bir denklemde görmek istemedikleri için bürokrat-aydın kadrolar tarafından destek bulamamıştır (Kahraman, 2008: 128).

Merkeziyetçi (İttihatçı) tezin liderliğini ise Le Bon'dan etkilenen Ahmed Rıza yapmaktaydı. Ahmed Rıza'nın felsefi görüşü katıksız bir pozitivizmdi ve bu haliyle Yeni Osmanlı düşüncesinin sürekliliğinde yer almamaktadır (Mardin, 1998: 287). Savundukları düşünceler "seçkinci-otoriter" tezlerle beraber "aydın despotizmi"ni savunmaya kadar gidiyordu (Tanör, 1999: 170). Ahmet Rıza önderliğindeki İttihatçı-merkeziyetçi eğilim Türklerin yönetici ve egemen konuma geçmelerini siyasal bir gereklilik olarak görmekteydi. Ulus-devlet fikri zihinlerde yer almasına rağmen, bunu siyasal bir kalıba dökmekten de kaçınmışlardır. Nitekim o günkü şartlarda imparatorluğu kurtarmak için uğraşan bu kadronun bunu siyasal bir projeye dönüştürmesi sonun başlangıcı demek olacaktı.

Jön Türk'lerin bu iki ana eğilimi arasındaki mücadelede ağır basan İttihatçılar, gerileyen ise Prens Sabahattin'in görüşleri oldu. Prens Sabahattin ve çevresi daha sonra Teşebbüs-*i Şahsi ve Adem-i Merkeziyet Cemiyeti*'ni kurarak (1096) ayrı bir siyasal örgütlenmeye gitti (Lewis, 2009: 275; Tanör, 1999: 172). 1908 yılına gelindiğinde Jön Türklerin İttihatçı kanadı II. Meşrutiyet'in ilan edilmesini sağlayarak, siyasal gücünün zirvesine ulaştı ve 1920'lere kadar ve hatta sonrasında Kemalist kadrolar arasında yerlerini alarak siyasal erki ellerinde tuttular. Jön Türklerin kendi içlerindeki bu bölünme sonraki yılların siyasal gelişmelerini tamamen belirleyecek ve Ahrar Fırkası, Hürriyet ve İtilaf Fırkası tamamen bu bölünmenin eseri olarak anti-İttihatçı cepheyi oluşturacaktır. Hatta daha da ileri giderek söyleyebiliriz ki 1946 yılında CHP'den ayrılanların kurduğu bir parti olan DP'nin ayrışma noktasının kökleri bile burada saklıdır (Zürcher, 1998: 317). Jön Türk hareketi Türk siyasal modernleşmesini kökten etkileyerek, aydın-bürokrat-asker üçlüsünün oluşturduğu "tarihsel blok"un temellerini atmıştır. Hareket içinde, ağırlığı aydın-bürokrat kanat oluştursa da, 1906 kongresi ile bu denge askerler lehine değişmiş, 1914 yılından sonra ise tamamen askerlerin üstünlüğü ile devam etmiştir (Tanör, 1999: 204).

1.2.2. Üç Tarz-ı Siyaset Dönemi

Osmanlı Devleti'nin en zor zamanları düşün ve siyaset hayatı açısından en hareketli dönemi olmuştur. II. Meşrutiyet'in ilanı ile beraber fikir hayatında çok ciddi bir canlanma olmuş, birçok siyasal akım billurlaşmış ve kendi söylemlerini dile getirmeye başlamıştı. Bu söylem çeşitliliği salt bir entelektüel çaba olmasının ötesinde aynı zamanda bir güç mücadelesiydi. Kazananın devletin yönünü tayin edeceği bir güç mücadelesinin şiddetli tartışmalara yol açması ise kaçınılmazdı.

II. Meşrutiyet döneminde devletin kurtuluşuna yönelik "reçete"ler sunan siyasal akımlar Osmanlılık, İslâmcılık, Türkçülük ve Batıcılıktır. Bu

akımlarla beraber Meslek-i İçtimai, Sosyalizm gibi akımlar da olmakla beraber etkili olma açısından diğer üçü kadar başarılı olamamışlardır (Nişancı, 2009: 559). Üç tarz-ı siyaset denilmesine rağmen dört siyasal akımın olması bu nitelendirmenin dönemi ifade ederken, galat-ı meşhur haline gelmesinden kaynaklanmaktadır. Bu isimlendirmenin sahibi olan Yusuf Akçura, Mısır'da çıkan *Türk* gazetesine gönderdiği bir makale ile (1904) tartışmayı başlatmış ve devletin kurtuluşu ile ilgili üç temel siyaseti analiz etmiştir.¹ Türkçülüğün manifestosu olarak da nitelen bu makale, o günden sonra tüm siyasal analizlerin temelini oluşturmuştur (Lewis, 2009: 44; Zürcher, 1998: 189). Bu makaleye göre devletin kurtuluşu ile ilgili olarak üç aidiyet oluşturulabilir durumdadır. Bunlar Osmanlıcılık, İslâmcılık ve Türkçülüktür. Osmanlıcılığı iç koşulların imkânsız kıldığını, İslâmcılığı ise dış koşulların imkânsız kıldığını iddia eden yazar, Osmanlıyı kurtaracak olanın Türkçülük esasına dayalı siyaset olacağını belirtmiştir (Lewis, 2009: 442). Daha sonra bu eserden yaklaşık olarak on yıl sonra Ziya Gökalp meseleyi yeniden ele almış ve “Üç Cereyan” başlığı altında yazdığı yazıyı “*Türkleşmek, İslâmlaşmak, Muasırlaşmak*” olarak kitaplaştırmıştır (Nişancı, 2009: 59). Dikkat edileceği gibi aradan geçen on yıl gibi kısa bir sürede Osmanlıcılık iddiasını yitirmiş ve Gökalp’in değerlendirmesinde yer bulamamıştır. Aslında adı üç kendi ise dört olan akımların durumu ana hatları ile bu şekildedir. Burada genel olarak gözden kaçan bir nokta, Batıcılığın siyasal bir proje olmaktan çok değişimin yönünü tayin edici bir işleve sahip olmasıdır. Örneğin diğer üç akım vatandaşlık ve vatan sorunsalını yeni bir çerçevede ele alırken, Batıcılık böyle bir tartışmaya girmeyerek kültüralist denilebilecek bir takım reformları önermiştir. Siyasal coğrafya ve o coğrafyada yaşayanların statüsü asla tartışma konusu yapılmamıştır. Gerek Osmanlıcılığın gerekse İslâmcılığın bu bağlamda Batıcılık ile ilişkisi sorunluyken, özellikle 1910 yılından sonra Türkçülük ve Batıcılık akımı zımni

¹Rus İmparatorluğundan gelmiş ve ailesi Türkiye’ye yerleşmiş bir Tatar olan Yusuf Akçura eğitimini Fransa’da tamamladıktan sonra Abdulhamit’in kapıları kendisine kapadığını görüp Rusya’daki doğduğu köye geri dönmüştür (Lewis, 2009: 441).

bir ittifak içine girerek siyasal akışı doğrudan belirlemişlerdir. Biri yeni bir vatandaş inşa ederken, diğeri ise o vatandaşın nasıl olacağını tayin etmiştir.

Sonuç olarak 1908-1918 yıllarında yaşanan Üç Tarz-ı Siyaset tartışmaları, yaklaşık olarak 150 yıllık modernleşme/Batılılaşma sorunsalının tümünü kapsayan ve yönünü tayin eden bir tartışma olmuştur (Nişancı, 2009: 59).

1.2.2.1. Osmanlıcılık

Osmanlıcılık, yani inanç ve dil gözetmeksizin bütün tebânın anayasal bir sistem içinde devlette karşı eşit haklara sahip ve “sadık” yurttaşlar haline geleceği düşüncesidir. Gerek Yeni Osmanlıların gerekse de Jön Türk hareketinin siyasal projesi olarak ifade edilebilir. Aslında Osmanlıcılık, Jön Türk hareketi içinde Prens Sabahattin ve çevresinin savunduğu bir projeydi. İttihatçı eğilim, geri planda Türk milliyetçiliğini benimsemiş olsa da konjonktürel olarak Osmanlıcılığı savunmak durumunda kalmıştır. Bu yüzden de II. Meşrutiyet’in resmi ideolojisi Osmanlıcılıktır denilebilir (Zürcher, 1998: 117). II. Meşrutiyet hareketi, İmparatorluktaki Türk ve Türk olmayan unsurların beraberce, bir anlaşma zemini içinde giriştikleri ilk ve son harekettir. Bu nedenle de eylemin ön plandaki ideolojisi Osmanlıcılık olmak zorundaydı (Tanör, 1999: 177). 1913 yılından sonra Balkan Savaşları’nın ağırlığı altında bu proje tamamen gündemden çıkmıştır.²

1.2.2.2. İslâmcılık

Teorik arka plan itibarıyla çok eski tarihlere kadar götürülebilecek bir akımdır. Ancak *İslâmcılık* denilince akla gelmesi gereken, İslâm

² Ziya Gökalp’in yukarıda bahsedilen eserinin tarihi de 1913’tür ve eserinde Osmanlıcılık akımından bahsetmez.

toplumlarında, belirsiz olarak başlayan özlem ve taleplerin 19. yy. sonuna doğru bilinçli bir akım olarak şekillenmesi gelmelidir (Mardin, 1998: 26). Bu dönem içinde İslâmcılıkta üç eğilim vardır. Bunlardan birincisi Cemaleddin Afgani'nin başlattığı söylenebilecek olan tecditçi-ıslahatçı ve İslâm dünyasına bir silkiniş projesi sunan “aktivist İslâmcılık”tır (Lewis, 2009: 463). İkincisi ise Abdulhamid tarafından bir devlet politikası olarak İngiliz yayılcılığına karşı oluşturulmuş olan Pan-İslâmist “politika”dır. Üçüncü ise II. Meşrutiyet döneminde entelektüel olarak canlı bir hareket olan İslâmcılıktır. Her ne kadar Yeni Osmanlılarda siyasal literatürde proto-İslâmcılar olarak geçse de, onların İslâm kavrayışları politik bir konfigürasyon olmaktan uzak, kültüralist bir içerik taşımaktadır. Bu noktada İslâmcılık başlığı altında yukarıda saydıklarımız arasında II. Meşrutiyet döneminin bir siyasallığı olarak bahsettiğimiz İslâmcılık akımını ele alacağız. Nitekim Afgani'nin İslâmcılık siyaseti konumuz dışında olduğu, Abdülhamid'in projesi ise politik bir hamle olarak iç siyasal hareketlilikle ilişkili olmadığı düşünüldüğü için dikkate alınmayacaktır. Ancak burada şunu da belirtmekte fayda var ki, Abdülhamid'in Pan-İslâmist politikaları İslâmcı akımı nesnel olarak güçlendirmiş ve bir proje olarak üç siyaset tarzından birisi olmasında önemli bir katkı sağlamıştır (Çavdar, 2008: 54).

İslâmcılık, Sırat-ı Müstakim, Sebilürreşad, Ceride-i İlmiye, Beyanül Hak gibi yayın organlarında görüşlerini dile getiren, Sait Halim Paşa, Eşref Edip, Ebû'lula Mardin, Ömer Ferit, Mehmet Akif, Babanzade Ahmet Naim, Şemsettin Günaltay gibi kişilerden müteşekkildir (Mardin, 1998: 18; Nişancı, 2009: 66).

İslâmcıların temel argümanı “İslâm terakkiye mani değildir” şeklinde özetlenebilecek apolojik bir söylem etrafında şekillenmekteydi. İslâmcıların, dinin gelişmeye mani olmadığını ispat etme çabasının zaruri olması böyle bir söylemi zorunlu kılıyordu. Bu temel argümanla beraber bir diğer önemli söylem de Osmanlıların Tanzimat'la beraber girmiş oldukları sürecin “benlik kaybına” yol açtığı eleştirisidir (Mardin, 1999: 91). İslâmcılık akımı, İttihatçılar

tarafından kimi zaman “işlevsel” görülerek kullanılsa da, Batılı eğitim almış, yüzü Batıya dönük aydın kesim açısından hiçbir zaman cazip olmamıştır (Lewis, 2009: 465).

1.2.2.3. Milliyetçilik

Osmanlı İmparatorluğundaki insanlar içinde *milliyetçilik* fikrinden etkilenmeyecek ilk grup hiç kuşkusuz bizzat yönetici elitlerdi (Lewis, 2009: 46). Türk kimliğinin siyasal bir söylem olarak kurgulanması “ölümcül kimlik” olma riski taşıdığı için, devleti kurtarmaktan ziyade parçalamaya hizmet edebilirdi. Nitekim Jön Türkler, milliyetçilik fikrini benimsemiş olmalarına rağmen ‘pasif’ bir konumda tutmak zorunda kalmışlardır. II. Meşrutiyet’le beraber iktidarı ele almalarına rağmen açık bir program olarak uygulayamadılar. Bu nedenle ilk Türk milliyetçiliği dalgasını henüz siyasal yansımaları olmayan “kültürel” bir hareket olarak değerlendirmek daha açıklayıcı olacaktır.

‘Türk’ün siyasal bir özne olarak ortaya çıkmasını hazırlayan gelişmelerin en başında Avrupa’daki Türkoloji bilimi sayılabilir. Bunun yanı sıra, Mustafa Celâlettin Paşa, Leon Cahun, Arminius Vambery ve Şemsettin Sami bu akımın oluşumunda oldukça önemli isimlerdir. Bunlara ilaveten Avrupa’ya giden öğrenciler modern ulusçuluk akımları ile tanışıyor ve geri dönüşlerinde bunu taşıyorlardı (Lewis, 467-471). Ayrıca İsmail Gaspıralı, Fethali Ahundzade, Ahmet Agayev (Ağaoğlu) ve Yusuf Akçura’da Rus milliyetçiliğine karşı Türk milliyetçiliği teorisini geliştiriyor ve bunu siyasal bir projeye dönüştürüyorlardı. Bu noktada Yusuf Akçura’nın yazmış olduğu “*Üç Tarz-ı Siyaset*” adlı eser oldukça belirleyici olmuş ve Türk milliyetçiliğini siyasal bir projeye dönüştürmüştür. Sonradan Ziya Gökalp tarafından daha “yerli” bir müdahaleyle 1913 sonrasının ana siyasal akımı haline gelecektir.

Türk Yurdu dergisi etrafında geliştirilen bu teori ile birlikte “Anadolu” inşa ediliyor ve orası ‘Türk’ün Yurdu’ oluyordu. Siyasal coğrafya çoğunlukla “Turan” hayali ile süslense de, siyasal konjonktür el vermediği için daha gerçekçi biçimde “Anadolu” ikametgâh olarak benimsemek durumunda kalıyordu. Mehmed Emin Yurdakul, Ahmet Ağaoğlu, Ziya Gökalp, Ömer Seyfettin, Yusuf Akçura bu akımın en önemli temsilcileri olmuşlardır (Lewis, 2009: 474). Osmanlı’nın gerilemesine çare olarak üretilen akımlardan birisi olarak Türkçülük, sınırlı bir coğrafyayı kabul ediyor hatta gerekirse yeni bir vatan tahayyül ederek (Turan) yenilgiyi kabul eden bir çizgide siyaset yapıyordu. Bu yenilgi psikolojisinin doğal sonucu olarak Batıcılığın en rahat ittifak kurduğu proje olmuştur. Hatta Batıcılığın tezahür ettiği siyasal akım olmuştur. Türkçülük akımının içinde Ziya Gökalp gibi “hars ve medeniyet” ayrımına dikkat çekenler olmasına rağmen, Yusuf Akçura gibi tamamen Batılılaşmayı savunanlar ağırlıklı yeri işgal etmişlerdi.³ Osmanlı’nın etnik yapısındaki çeşitliliğinin kalmaması, milliyetçiliği bir söylem olarak savunulabilir hale getirmiş olsa da, milliyetçilik akımı Meşrutiyet döneminin en kafası karışık akımıdır. İmparatorluğa bir çıkış stratejisi olmaktan ziyade bir “sığınak” işlevi görerek, Batıcılıkla eklemlenmiş ve sonraki süreçte tüm siyasal gidişatı belirlemiştir. En son 1. Dünya Savaşı esnasında Arap aşiretlerinin bir kısmı İttihatçıların Türkçü politikalarını “gerekçe göstererek” isyan etmiş ve bu durum ironik olarak İslâmcılığın iflası olarak değerlendirilmiştir.⁴

1.2.2.4 Batıcılık

Batıcılar ya da *Batılılaşma* taraftarları siyasi açıdan tutarlı bir millet ve devlet doktrini vermemiş olsalar da dönemin siyasallığı içerisinde oldukça

³Kemalizm’in modernleşme pratiği ve algısı, sanılanın aksine Ziya Gökalp etkisinde değil, Yusuf Akçura’nın etkisi altında gelişmiştir. Ziya Gökalp etkisini çok sonra muhafazakâr milliyetçi hareketler üzerinde gösterecektir.

⁴ Resmi tarih Arap isyanları ile ilgili olarak İngiliz işbirliğini ön plana çıkartmaktadır. Ancak burada bir gerçek ön plana çıkartılırken, diğer bir gerçek mistifikasyona uğra(tıl)maktadır.

etkili olmuşlardır. Bir hedef olarak tüm siyasal akımlara sirayet etmiş, hatta İslâmcılığın bazı biçimlerinde bile etkisini göstermiştir (örneğin Şemsettin Günaltay). Batıcılık fikrinin oluşumunda ve yaygınlaşmasında Abdullah Cevdet ve onun çıkardığı İctihad dergisi önemli bir rol oynamıştır (Nişancı, 2009: 60). Abdullah Cevdet'in başını çektiği akımın içinde Celal Nuri, Kılıçzâde Hakkı gibi isimler yer almaktadır.

Bu isimlerin etkisi o gün için değilse bile yaklaşık olarak on yıl sonra kurulacak olan Cumhuriyetin uygulamaya koyduğu projelerde görülecektir. Örneğin Kılıçzade Hakkı'nın İctihad dergisinde önermiş olduğu 12 maddelik yapılması gerekenler programı, Kemalist modernleşme projesinin icraatları ile bire bir örtüşmektedir (Hanioğlu, 1981: 354-371).

1.2.3. Siyasal Partiler

Osmanlı'nın son dönemindeki siyasal ve düşünsel hareketlilik bir takım örgütlenmeleri de beraberinde getirmiştir. Özellikle Jön Türk hareketi içindeki bölünme neticesinde ortaya çıkmış olan iki grup 1920'ye kadar siyasal gelişmelerin belirleyicisi olmuştur. Jön Türkler içindeki İttihatçı eğilim ile Prens Sabahattin özelinde somutlaşan "liberal" eğilim arasındaki gerilimler bu dönemin (1908-1920) siyasal hayatını şekillendirmiştir. Prens Sabahattin'in kurmuş olduğu derneğin sonradan *Ahrar Fırkası* ve sonrasında *Hürriyet ve İtilaf Fırkası*'na dönüşmesi bu partileri, anti-İttihatçıların merkezi haline getirmiştir.

Bu partileri anlatmaya geçmeden önce bazı fikir akımlarının da kurumsal yapılara kavuştuğunu belirtmek gerekir. 31 Mart vakasının hazırlayıcısı olan *İttihad-ı İslâm derneği*, 22 Eylül 1919'da kurulan ve 1919 seçimlerine İstanbul, İzmir, Eskişehir ve Niğde'den aday göstermiş de olan *Türkiye İşçi ve Çiftçi Sosyalist Fırkası*, İttihatçılardan ayrılanların 1910 yılında kurduğu *Ahali Fırkası* (sonradan Hürriyet ve İtilaf Fırkası ile birleşmiştir),

İştirak dergisini çıkaran Hüseyin Hilmi'nin 1910 yılında kurduğu *Osmanlı Sosyalist Fırkası* bu iki akım dışındaki örgütlenmelerdir (Çavdar, 2008: 262; Timur, 2008: 266; Zürcher, 1998: 52). Bunlardan başka olarak *Mutedil Hürriyetperveran Fırkası*, *Islahat-ı Osmaniye Fırkası*, *Hizb-i Cedit*'i de eklemek gerekir (Zürcher, 1998: 151). Ancak Türk siyasal yapısının şekillenmesinde ve sonraki süreçteki siyasal belirleyiciliklerinin sınırlılığı nedeni ile bu gruplara değinilmeyecektir.

1.2.3.1. İttihat ve Terakki Cemiyeti

Fransız Devrimi'nin yüzüncü yılında 1889'da kurulan İttihat ve Terakki Komitesi'nin üyeleri anayasalcı ve görece liberal denilebilecek bir rejimi savunuyorlardı (Ahmad, 2009: 47). İttihat ve Terakki, köken olarak üst kademedede oluşan yarı soyluluk sistemine tepki olarak ortaya çıkmıştır. Bundan dolayı İTC'nin iktidara ilk geldiğinde yaptığı ilk iş, seçkin ailelere mensup oldukları için hızla yükselmiş subayların rütbesini indirmek olmuştur (Mardin, 1997: 113,179).

Osmanlı siyasal elitlerinden olmayan bu kadro taşralı ve orta sınıf özellikleri göstermekteydi ve siyasal radikalizmlerini besleyen en önemli faktör bu sosyolojydi. Daha sonra 1895 yılında İttihat ve Terakki ismini alacak bu örgüt siyasi tarihimizde oldukça kritik bir rol oynayacaktır. İttihat ve Terakki'nin 1906'daki kongresinde askeri kanat ağırlığını koymuş, Bahattin Şakir ve Dr. Nazım öncülüğündeki bir grup olarak daha örgütlü ve disiplinli hale gelmişlerdir (Mardin, 1999: 98; Kahraman, 2008: 133).

İttihat ve Terakki kadroları 1908 yılında II. Meşrutiyet'in ilan edilmesini sağlamışlardır. Ancak iktidarı doğrudan ele almamışlardır. Bu durum 1912 yılına kadar devam etmiş, "sopalı seçim" diye bilenen seçimlerin sonrasında İttihat ve Terakki iktidara kendisi gelmiş ve bu durum 1918 yılına kadar devam etmiştir (Tanör, 1999: 198). Ayrıca İttihat ve Terakki kadroları her

noktada ve aşamada Kemalist hareketin oluşmasına da evrilmesine de katkıda bulunmuşlardır (Kahraman, 2008: 133).

1.2.3.2. Ahrar Fırkası

Bu oluşumun kökleri 1902 yılında yapılan Jön Türk kongresinde yaşanan tartışmalardan sonra ayrılan liberallerde yatmaktadır. Jön Türklerin liberal kanadı tarafından, 14 Eylül 1908’de kurulmuştur. İlkeleri itibariyle Prens Sabahattin’e yakın olan bu fırka, “Terakki” isimli bir gazete çıkarıyordu. Ahrar fırkasının en temel tezlerinden birisi, ekonomide “memur ve asker zihniyetine” son verilmesinin gerekli olduğu teziydi (Çavdar, 2008: 120-121).

Kendilerini İttihatçılardan giderek ayırtıran Ahrar Fırkası’nın, İttihat ve Terakki ile kamuoyu önündeki ilk çatışması seçimler dolayısıyla oldu. Ne var ki, o dönemde İttihat ve Terakki’nin prestiji çok yüksek olduğu için Ahrar Fırkası’nın adaylarından sadece Mahir Sait Ankara’dan meclise girebildi (Çavdar, 2008: 121).

1.2.3.3. Hürriyet ve İtilâf Fırkası

Hürriyet ve İtilaf Fırkası, 21 Kasım 1911’de kurulmuştur (Tanör, 1999, 199). 1909 ile 1911 yılları arasında İttihat ve Terakki’ye karşı olan birçok parti kuruldu. Bunlar genellikle liberal ya da muhafazakâr eğilimli eski İttihatçılardan oluşuyordu. Mutedil Hürriyetperveran Fırkası, Islahat-ı Esasiye-i Osmaniye Fırkası, Ahali Fırkası, Hizb-i Cedit bu şekilde oluşmuş fırkalardı. Hepsinin ortak özelliği İttihatçı politikaları tasvip etmiyor oluşlarıydı. İttihatçıların gizli bir cemiyet olmayı bırakması gerektiğini söylüyorlardı (Zürcher, 1998: 151).

Bu şartlar altında tüm muhalefet tek bir çatı altında birleşme noktasında anlaştılar. Meclisi Mebusan'da bulunan muhalif milletvekillerinin de katılımı ile Hürriyet ve İtilaf Partisi (Fransızca adıyla Entente Liberale) kuruldu. En belirgin özelliği anti-İttihatçı bir cephe olmasıydı. Partinin en önemli amacı İttihat ve Terakki'yi iktidardan uzaklaştırmaktı. Partinin başkanlığına Damat Ferit Paşa seçildi. Başta Şehzade Vahdettin olmak üzere saraya mensup bazı kişilerde bu partiyi destekliyordu (Zürcher, 1998: 153; Çavdar, 2008: 138).

2. TÜRK MODERNLEŞMESİNDE RADİKAL DÖNEM: KEMALİZM

Manisa Mebusu Kazım Nami Duru (5. Kurultay (29 Mayıs 1939): “Kemalizm nedir? Eğer biz bunu yalnız programın heyet-i umumiyesine atfedip de onun esasını görüşmeyecek olursak, halkımız ve parti mensuplarınca Kemalizm’in yalnız bir kelimeden ibaret olduğu zannedilmek ihtimali vardır. Bendeniz memleketin her tarafını gezerim. Her tarafta arkadaşlarla ve vatandaşlarla temas ederim. Görüyorum ki birçok yerlerde Kemalizm’in ne olduğunu bilenler yoktur. Hatta parti arkadaşlarımız arasında partimizin, Türkün amentüsü sayarak onu okumuş, hatmetmiş ve ona göre hareketi kendisine prensip ittihad etmiş olanlar azdır.... Yalnız çok temenni ederim ki Kemalizm esaslarını halkın anlayacağı bir dil ile ilmi esaslara dayanarak izah edici bir kitap yazdırsın veya yazsın bunu bütün vatandaşlara tevzi etsinler.... Arkadaşlar, Kemalizm bir ideal değildir. Tahakkuk ettirilmiş bir takım realitelerdir.... Mesela Kemalizm ve Sosyalizm arasında ne gibi bir benzerlik ve mübânenet vardır. Komünizm ile Kemalizm arasında ne gibi benzerlik veya mübânenet vardır. İşte bu esaslar dahilinde bir kitap yazdırılmasını partiden rica ediyorum (Çavdar, 2008: 400).

Osmanlı – Türk Modernleşmesi kendi içinde bir sürekliliğe sahiptir. Ancak bu okuma biçiminin bütüncüllüğü ve sürekliliği esas alan düşünme biçimi, önemli sayılabilecek bazı noktaların silikleşmesine de yol açabilmektedir. Örneğin Tanzimat bürokratlarının modernleşmeden anladıkları ile Jön Türklerin anladıklarının aynı olmadığı gibi, Jön Türk hareketinin bir devamı olan Kemalistlerin de Jön Türklerle aynı şekilde anlamadıkları açıktır. Bu noktada meselenin daha net anlaşılabilmesi için silikleşen bu noktaların aydınlığa kavuşturulması önem arz etmektedir. Kemalizm kendinden önceki modernleşmecî hareketlerden farklı olarak bu sorunu kökten bir kavrayış ile ele almış ve müdahaleleri palyatif çabalar olmaktan çıkartarak tüm toplumsal ve siyasal katmanlarda “radikal” bir dönüşüm başlatmıştır.¹ Bunu ne kadar başardıkları tartışmalı bir mesele olmakla beraber, kavrayış düzeylerine ve yapmaya çalıştıklarına bakıldığında

¹ Kemalizm’in önceki modernleşmecî hareketlerden farkıyla kast edilen, iktidar olanlar içindeki hareketler bağlamında söylenmiştir. Zira Kemalist hareket sahnede yokken 1900’lü yılların başında düşünsel çevrelerde çok daha radikal söylemler geliştirilmiş bulunmaktaydı. Ancak onlar hiçbir zaman icracı durumda olmadılar.

bu radikal kavrayış net olarak görünmektedir. 1923 sonrası kadroların tartışılması gereken en başat özelliği ortaya koydukları reformların daha önceki dönemlerle mukayese edildiğinde gösterdiği ciddi farktır (Kahraman, 2008: 97). Türkiye'nin modernleşme tarihi, Cumhuriyetten yaklaşık olarak iki yüz yıl önce başlamasına rağmen toplumu etkileyen ve toplumsal hayat üzerinde büyük değişimler yaratmaya çalışan en önemli hamleler, hiç şüphesiz Atatürk'ün "tek adam" olarak en etkin pozisyonda olduğu 1923-1938 yılları arasında yaşanmıştır (Türköne, 2003: 516).

2.1. MODERNLEŞME PROJESİ OLARAK KEMALİZM

Osmanlı bürokrat ve aydınlarının ilk modernleşme girişimlerini başlatırken sordukları soru, "devlet nasıl kurtulur" sorusuydu. Bu soru Cumhuriyet modernleşmesinde de temel bir soru olmakla beraber içerik kısmen değişmiş ve "ülke nasıl kurtarılır" sorusuna dönüşmüştür (Kahraman, 2008: 143). Ancak bu, düşman karşısında bir yenilgiden kurtulma değil, yenilgiye neden olduğu var sayılan, yani geri kalmışlığa yol açan nedenlerden kurtulma bağlamında sorulan bir soruydu. Cumhuriyet öncesinde 1908-1918 döneminin modernleşme algısı da yakın bir yerde duruyorsa da toplumsal yapıları karşına alacak kadar ileri bir noktaya gitmemişti. Kemalist modernleşme projesi, siyasal varlığın tehlikede olmadığı bir konjonktürde, bakışlarını tamamen toplumsala yönlendirmiştir. Özellikle "yeni bir vatan" olarak Anadolu romantik temalar üzerinden işlenilerek, aydınlatılacak bir yer olarak inşa edilmiştir. Yüzyıllardır ihmal edildiği iddiasıyla "halka doğru" bir hareket başlatılacak ve geri kalmışlığından kurtarılacaktı. Kemalist tahayyül dünyası radikal bir kavrayışla uyumlu biçimde geri kalmışlıktan kurtulmanın yolunu Doğu'nun değerlerinin yerine Batılı değerleri koymak olarak tespit ediyordu (Çaylak ve Çelik, 2009: 107). Rasyonalite, bilim, ilerleme ve akıl kavramları yeni toplumun ruhunu oluşturacak öğeler olarak tasarlanıyordu. Aslında kendi toplumuna ilişkin bu naif kavrayış "yabancılaşma"nın da ciddi bir işaretiydi. Bu bağlamda Kemalist

elitin modernleşme kavrayışı, sanılanın aksine Gökâlpcî izleri taşımamaktadır. Osmanlı bürokrasisi ve aydınları da kültürel olarak “farklılaşmış” durumdaydılar ama en azından toplumun kurucu değerleri itibariyle “yabancılaşma” noktasında değildiler. Yaşam tarzları itibariyle toplumun geneli ile ciddi bir uyuşmazlık söz konusu ise de tahayyül dünyaları paradigmatik bir dönüşüm geçirmemişti.

Kemalizm’i bir modernleşme projesi olarak incelediğimizde karşımıza çıkan en önemli ve farklı unsur, ikincil toplumsallıkların tasfiye edilmesi, toplumsal değerlerin, bağların ve yükümlülüklerin geri dönülemez biçimde yıkılmasıdır (Lewis, 2009: 561; Türköne, 2003: 406). Aşırı bir merkezleşme ve beraberinde ikincil toplumsallıkların tasfiyesi Kemalist modernleştirmeyi halka yaklaştırmak bir yana daha da uzaklaştırmış bulunmaktaydı. Özellikle dinsel kurumların tasfiyesi ile başlayan bu süreç öncelikli olarak “kurumsal dini” eski rejimin kalıntısı olduğu gerekçesi ile tasfiye etmiş, ancak bununla da yetinmeyerek, halk katmanlarında “yaşayan dini” de hedef tahtasına oturtmuştur. Osmanlı döneminde ulemaya yapılan her sınırlayıcı girişim modernleşmeye karşı çıkma ihtimaline karşı alınmış bir önlemdi. Ancak Cumhuriyetle beraber bu bir güç meselesi olmaktan çıkarak “aydınlanma” sorunu haline getirildi. Dinin rolü batılı bir ulus devletteki role indirgenmeye çalışılırken, dine daha milli bir şekil verme işi de ihmal edilmemekteydi (Lewis, 2009: 552). Kemalizm sadece ibadet dilinin Türkçeleştirilmesini değil, dinin de Türkleştirilmesini esas aldı (Çaylak ve Çelik, 2009: 117). Bu nedenledir ki laiklik T. Timur’un da dediği gibi Türk devriminin en hırslı tartışmalarına yol açmıştır (Timur, 2008: 290). Gerek laiklik uygulamasının o günkü koşullarda çok ileri taşınması gerekse toplumsal dine yönelik tasfiye girişimleri merkez ile çevre arasında ciddi bir kopukluğa neden oldu. Ş. Mardin’in çözümlemesine göre devrimler halka hizmet götürmek ve taşıyıcı kazanmak yoluyla da yapılabilecekken bu seçenek reddedilmiştir (Mardin, 1997: 61).

Cumhuriyet devrimleri bürokrat ve aydınların konumlarını güçlendirmiştir. Özellikle son dönem Osmanlı ve Cumhuriyet modernleşmesini sağlayan sınıfsal ve sosyal yapıya baktığımızda asker-bürokrat-aydın üçlemesini görmekteyiz. Bu ittifakın yarattığı en temel sonuç, modernleşmenin tepeden gelmesine yol açmasıdır. Osmanlı modernleşmesi tepeden gelmekle beraber sıradan vatandaşın gündelik hayatına çok da etki etmiyordu. Öte yandan Cumhuriyet modernleşmesi direk toplum merkezli bir projeyi uyguladı, ancak verili toplumsallıkları tasfiyeye giriştiği için, “halka rağmen halkçı” bir çizgiden öteye geçemedi.

Modernleşme projesi olarak Kemalizm, Osmanlı modernleşmesinin bir devamı olarak nitelenmelidir. Ancak bu modernleşme projesinin öncekine göre farkı; ülkenin artık tamamen Batı medeniyetinin bir parçası olması gerekliliğini düşünüyor olmasıydı. Bu yeni yaklaşıma göre Batı medeniyeti kendi içinde ayrılmaz bir bütündür ve bütün olarak alınmalıdır. Buna bağlı olarak da halkın görüş, duyuş ve düşünüş tarzının değiştirilmesi gerekiyordu (Türköne, 2003: 517). Bunun doğal sonucu olarak merkez ile çevre arasındaki hissediş farkı da giderek açılmıştır. Ayrıca belirtmek gerekir ki Kemalizm özü itibarıyla kültürel bir harekettir. Toplumsal dönüşümü gerçekleştirmeyi öngören kültürel çıkış, onun niteliklerini daha iyi tarif etmektedir (Kahraman, 2008: 119).

2.2. KEMALİST MODERNLEŞMENİN SÜREKLİLİĞİ VE FARKLILIĞI

Kemalizm'in bizzat Atatürk'ten başlayarak başlayarak bütün kadroları itibarıyla Jön Türk ideolojisinden etkilenmediğini söylemek imkânsızdır. En basit yöntemle her birinin biyografisine bakmamız bile bu sürekliliği görmek açısından yeterli olacaktır. Bu yüzden Kemalist reformları, Osmanlı reformlarının bir uzantısı olarak görmek yanlış olmayacaktır. Bu iddiayı dile getirmek için biyografik bir temel yetmeyebilir. Ancak Kemalist reformların 1910'lu yıllarda, Cumhuriyet kurulmadan çok önce İctihad dergisinde,

Kılıçzade Hakkı tarafından 12 madde halinde yayınlamış olması bu sürekliliği tespit etmemizde biyografik geçmişten daha iyi bir delil olacaktır (Kahraman, 2008: 153). Türk devriminin geçmişinin Jön Türk devrimine kadar uzandığı ve Cumhuriyet rejiminin kurulmasının temellerinin 1908’de atılmış olduğu bir gerçektir (Mardin, 1998: 167). Düşünsel olarak Kemalistler, İttihatçılar gibi, siyasal iktidarın amacının toplumsal ve ekonomik dönüşümü gerçekleştirmek olduğuna inanıyorlardı (Ahmad, 2009: 91). Hali hazırda modernleşme sürecinin taşıyıcısı olarak aydın-bürokrat-asker’in oluşturduğu “tarihsel blok” Jön Türklerden başlayarak Cumhuriyet’te de etkisini daha da arttırarak devam etmiştir. İttihatçıların 1913 ile 1918 arasında başlatmış olduğu reform programını devam ettirmiş olan Cumhuriyet modernleşmesinin öncesi ile bir süreklilik ve bağı olsa da, bu bağ modernleştirmenin taşıyıcıları, hedefi açısından söylenebilir (Zürcher, 1998: 252). Hedefler ve taşıyıcı kadrolar açısından bir süreklilik mevcutsa da, bu süreklilik yöntemi açısından söylenemez. Cumhuriyet modernleşmesini öncesi ile ayıran en temel fark, meseleyi sadece devlet nasıl kurtulur noktasından çıkartarak, millet nasıl kurtulur noktasına taşımış olmasıdır. Her ne kadar daha önceki dönemde yapılan hukuki reformlar da bunu sağlamaya dönük olsa da, arada ciddi bir fark oluşmuştur. Daha ziyade hukuki, idari ya da eğitim reformu yoluyla yapılmaya çalışılan bu modernleşmeye nazaran Cumhuriyet modernleşmesi, toplumsala ilişkin her şeyi ötekileştirmiş ve değişimin nesnesi, hedefi haline getirmiştir. Bu nedenle de merkez ve çevre arasındaki hissediş farkı daha da açılmıştır.

Osmanlı ve Cumhuriyet modernleşmelerinde birçok noktadan benzerlik ve süreklilik vardır. Ancak Kemalizm’in uygulamaya koyduğu proje çok daha radikal bir nitelik arz etmektedir. En modernleşmeci aydınların bile temel bazı kurumların (saltanat, hilafet, şeyhülislamlık) meşruluğunu sorgulamadığı bir dönemden, Cumhuriyet’e ulaşıldığında bu kurumların ilga edilmesinin yanı sıra gayrı meşru ilan edilmeleri söz konusu olmuştur. Aynı şekilde bir Osmanlı modernleşmecisinin aklına dahi gelmeyecek bir uygulama olarak toplumsal alana ilişkin müdahaleler bu radikalizmin örnekleri

ve somutlaştığı alanlardır. Gerçekleştirilen radikal reform ya da devrimlerin arkasında yatan temel anlayış, Osmanlı yönetici elitlerinden farklı olarak Kemalist elitlerin Batı'yı bir bütün olarak kavrama biçimleridir. Nitekim siyasal kurumların oluşumundan, toplumsal değerlerin niteliğine kadar tüm katmanlar Batı standartlarına göre inşa edilmek istenilmiş ve bu yönde müdahaleler yapılmıştır. Cumhuriyet modernleşmesine göre sorun teknik ya da idari bir reform sorunu değil, bir zihniyet meselesidir. Dolayısıyla da değişmesi gereken öncelikli olarak bu zihinsel yapı ve yapıyı şekillendiren değerler bütünüdür (Türköne, 2003: 515).

Osmanlı modernleşme hareketlerini “*süreklilik içinde değişim*” olarak nitelemek mümkünken, Kemalizm'i ise “*değişim içinde süreklilik*” olarak tanımlamak daha doğru bir ifadelendirme olacaktır. Bununla beraber Kemalizm'in kendisinden önceki hareketleri aştığı üç unsur ise, *cumhuriyet*, *laiklik* ve *egemenlik* kavramlarıdır. Buna *yurttaşlık* da eklenebilir (Kahraman, 2008: 155). Öte yandan önceki modernleşme hareketlerinden geriye götüren unsur ise, bir toplum tasavvuru üzerinden toplumsal yapıları ve ikincil toplumsallıkları etkisizleştirmiş ve de yerine yenilerini ikame edememiş olmasıdır. Bu sonucunda ise toplumsal işleyiş sağlıklı hale gelmiş ve toplumsalın siyasal ile olan ilişkisi sorunlu bir hal almıştır. Devletin kurtulması için Osmanlıcılık ve İslâmcılıktan farklı olarak Batıcılık ve Türkçülüğün bir sentezi olarak değerlendirilebilecek Cumhuriyet modernleşmesi, İslâm ve Osmanlı geçmişini Osmanlı modernleştirmecilerinden farklı olarak, yeni kimliğin bir unsuru olarak değil, “ötekisi” olarak görmüşlerdir (Çaylak ve Çelik, 2009: 101)

2.3. SİYASAL MODERNLEŞME BAKİYESİ VE KEMALİST SİYASALLIĞIN KURULUŞU

1919 yılının son aylarında Osmanlı İmparatorluğu'nun son seçimleri yapıldığında Osmanlı siyasal modernleşmesi yeni bir döneme girmek

üzereydi (Zürcher, 1998: 203). Parlamento tarihimizin en kısa ömürlü ve en sorunlu Meclis'i olan son Osmanlı Mebusan Meclisi 12 Ocak 1920'de açılmış ve 16 Mart Salı günü kapanarak tam 64 gün açık kalabilmiştir (Akbal, 2009: 165). 1876 yılında başlayan Osmanlı parlamentarizmi o güne kadar 5 seçim yapmıştı. İlk olarak Osmanlı ordularının yenilmesi karşısında bir çözüm olarak başlayan yenileşme hareketleri sonradan siyasal bir dönüşüm sürecini de başlatmış ve en sonunda Kemalist modernleşme projesi ile birlikte toplumsal dönüşümü de içinde almıştır.

Cumhuriyet'in ilan edilmesi ile başlayan süreç arkasında çok ciddi bir siyasal birikimi taşımaktadır. Cumhuriyet devrimleri radikal müdahaleler olsa da köksüz değillerdi. Osmanlı'dan Cumhuriyet'e giden süreçte, en zor zamanlarda devreye girmiş bir Meclis, İstanbul'da işgal güçlerini protesto ederek kendini fesh etme süreci ve sonrasında Ankara'ya geçerek Kurtuluş Savaşını yönetmiş bir Meclis. Üstelik oldukça farklı toplumsal ve siyasal kesimlerin olduğu bir Meclis olarak Milli Mücadele'yi yürütme tecrübesine sahip olmasına rağmen, Kemalist elitlerin sonradan tek parti rejimine doğru gidişi, bu birikimi yok saymış ve bu anlamıyla siyasal modernleşme tecrübemizde geriye doğru bir gidişin başlangıcı olmuştur. Siyasal gelişmeler, ilk Meclis'in açıldığı 1876 yılından, 1908'e ve sonrasında 1920'ye kadar gelen süreçte, anayasal bir sistemin kuruluşunu adım adım gerçekleştirmiş ve sınırlı da olsa siyasal bir alan inşa etmişti. Savaş koşullarında, 1. Meclis'in açılışında Meclis Başkanlığı seçimi yapılacağı sırada Ali Şükrü Bey'in meclis iradesi daha oluşmadığı için böylesi seçimlerin yapılmasını uygun bulmaması ve bunun üzerine bir süre daha beklenilmesi "millet iradesi" kavramının öneminin hangi düzeyde olduğunu anlamak açısından iyi bir örnektir (Akbal, 2009: 167). Aynı Meclis, savaşın en yoğun zamanında bile Meclis'in yetkilerini kısıtlayacak şekilde, Atatürk'ün yetkilendirilmesine karşı çıkmış ve sonrasında bunu sadece 3 aylığına vermiştir. Yine aynı Meclis, Osmanlı – Türk Anayasacılığının hazırlanış özellikleri bakımından en demokratik anayasasını (1921 Teşkilatı Esasiye Kanunu) yapmıştır (Tanör, 1999: 250). Savaş yönetmiş bir Meclis'in çoğulculuğu ve belli ilkelere dikkat etmesi dikkat

çekicidir. Aslında önceki dönemin siyasal birikimi göz önüne alındığında çok şaşırtıcı değildir ancak sonraki süreçlerle kıyaslandığında şaşırtıcıdır. Böyle bir Meclis'ten, sırf isyan çıktığı için, herhangi bir ilişki kurulamamasına karşın TCF kapatılmasına kadar gidilmiş ve sonrasında tek parti rejimine dayalı bir sistem inşa edilmiştir.

Osmanlı modernleşmesinden aldığı birikimle Cumhuriyeti ilan eden yeni siyasal elit, yaptığı anayasa ile de egemenliği halka ait kılarak en temel dönüşümlerden birisini gerçekleştirmiş bulunuyordu. Gerçekten de Cumhuriyet'in ilanı ve halk egemenliği olgusu önemli bir dönemeçtir. Ancak bunun yanı sıra çoğulculuk ve demokratik anlayışlar açısından da bir geriye gidiş söz konusu olmuştur. Özellikle 1925'ten 1946'ya kadar olan tek parti dönemi (kısa bir süreliğine SCF tecrübesi dışında) tüm siyasal birikimin bir kenara atıldığı dönem olmuştur.

Kemalist siyasallığın kuruluşunda rol alan faktörler incelendiğinde, iki döneme ayırmak mümkün olmaktadır. 1920'den 1945'e kadar olan dönemi 1920-1930 ve 1930-1945 diye ikiye bölerek bu siyasallığın kuruluşunu anlayabiliriz. Nitekim bu dönemselleştirme özsel bir farklılıktan kaynaklanmamaktadır. Sadece siyasallığın oluşumundaki faktörleri anlamak açısından gerekli bir dönemselleştirme olarak düşünülmüştür. Her ne kadar Tanzimat'tan Cumhuriyet'e kadar olan modernleşme süreci devleti merkezileştirme eğilimi taşıyarak iktidarı tesis etme saiki ile hareket etmişse de, bu sürece paralel biçimde siyasal modernleşme süreci de devam etmişti. Bürokrasinin ağırlığına karşı bu siyasal alan sürekli bir direnç mekanizması oluşturmuştu. Sonuçta adına modernleşme ya da Batılılaşma da diyebileceğimiz bu süreç, devleti merkeze alan bir proje olmakla beraber, devletin bu derecede hakim bir hale geldiği dönem Cumhuriyet dönemi olmuştur (Kahraman, 2008: 192).

Kemalist siyasallığın kuruluşunda iki faktör etkili olmuştur. Bunlardan birincisi 1920'de başlayan ve 1923'e kadar olan Meclis içi ve dışı muhalefet

ve sonrasında TCF deneyimidir. Bu muhalefet, siyasal iktidarı hırçınlaştırmış ve yapacaklarına engel olacağı düşüncesi ile tasfiye edilmiştir. Nitekim 1924 sonrasında radikal reformlar muhalefetin olmadığı “siyasetlessiz” bir iklimde gerçekleştirilmiştir.² Diğer faktör ise 1930’larda genel olarak Avrupa’da ve dünyada demokrasinin önemli bir siyasal değer olmaktan çıkarak, otoriter yönetimlerin iş başına gelmesi olarak söylenebilir. Kemalizm’in siyasal modernleşme bağlamında tek sesliğe yol açarken, belli noktalarda da kendisinden önceki dönemlerin ilerisine geçtiği durumlarda söz konusudur. 1924 Anayasası’na konulan bir madde ile seçme veya seçilme için gerekli olan vergi verme şartı kaldırılmıştı. Sonrasında kadınlara verilen seçme ve seçilme hakları (1930, 1934) temsiliyet ve katılımı daha geniş bir kesime yaydığı için normalleştirici bir etki oluşturmakla beraber, uygulanan seçim sistemi değişmediği için siyasal sistem asla gerçek bir temsil ve katılım mekanizmasına kavuşmadı. Kökleri 1876 yılında atılan iki türlü seçim sistemi Cumhuriyet döneminde de değiştirilmeden devam etmiştir. Gerek 1. Meclis’teki muhalefet gerekse sonrasında TCF ve SCF’nin programlarında hep tek dereceli seçim sistemi savunulmuş ancak bir türlü hayata geçememiştir. Benimsenmiş yaygın görüşe göre bu seçim sistemi merkezdeki bürokrat-siyasetçilerin taşradaki güç odakları ile ittifakının bir sonucu olarak değiştirilmemiştir. Çok partili siyasal sisteme geçene kadar ülkede her 4 yılda bir düzenli seçimler olmuş ama bunlar formaliteden öte gidememiştir. Bu noktada Atatürk siyasal sistemi rehabilite etmek için bir parti (SCF) kurdurmuş ama aşırı ilgiyi görünce kapatılmasını istemiştir. Uygulanan seçim sistemi Osmanlı döneminden kalma hali ile birçok probleme sahipti. Kemalist siyasi elit gerek 1921 Anayasası yapılırken gerekse 1924 Anayasası yapılırken değiştirilmesi önerilen bu sistemi iktidarını sürdürebilmek için değiştirmemiştir.

²Hilafetin kaldırılması (3 Mart 1924), Şeyhülislâmlığın ve Evkaf Vekaletinin lağvı (3 Mart 1924), dini mahkemelerin kaldırılması (18 Nisan 1924), Şapka İnkılabı (25 Kasım 1925), dini tarikatlerin dağıtılması (30 Kasım 1925), Miladi Takvimin kabulü (1 Ocak 1926), yeni ceza kanunun kabulü (1 Temmuz 1926), İsviçre Medeni Kanunu’nun kabulü (4 Ekim 1926), İslâmiyetin devletin resmi dini olmaktan çıkarılması (10 Nisan 1928), Latin alfabesinin kabulü (1 Kasım 1928), Ezan’ın Türkçeleştirilmesi (3 Şubat 1932) zikredilebilir (Mardin, 1998: 97).

Bunun sonucunda Kemalist siyasal sistem temsilin gerçekleşmediği ve katılımın olmadığı bir sistem olarak normalleşememiştir. Çünkü herhangi bir siyasal katılımın olmadığı sistemin normalleşme imkânı ancak katılım ve temsil ile mümkün olabilir. Bu siyasal duruma ek olarak, Kemalist modernleşme projesinin radikal uygulamalara yönelmesi ve toplumsal yapıdaki ikincil toplumsallıkları yani ara grupları tasfiye etmesi ile birlikte merkez ile çevre arasındaki siyasal kopukluğun beraberinde ideolojik ve toplumsal bir kopukluk da eklenmiştir. Bunun neticesinde Kemalist siyasal sistem rehabilite edilerek değil ancak konsolide edilerek işlerliğine devam edebilir hale gelmiştir. Nitekim bir sonraki bölümde (3. ve 4. Bölüm) DP'nin 3 nokta üzerinden Kemalist sistemi nasıl konsolide ettiği ele alınacaktır.

2.4. KEMALİZMİN SİYASAL ÇERÇEVESİ: FARKLI YORUMLAR VE TARTIŞMALAR

Tarihi yapan unsurlar nelerdir? Bireyler midir, toplumsal sınıflar mıdır yoksa kitleler midir? Eğer bireylerse Bonapartizm, Leninizm, Maoizm, Peronizm ve tabi ki Kemalizm gibi isimlendirmelere rağmen toplumsal harekete tek başına damgasını vurmuş bireylerden söz edilebilir mi? (Timur, 2008: 247). İsimlendirmeler bireyler üzerinden gelişse de sadece tek bir kişiye hasredilebilecek bir şeyden söz etmek mümkün değildir. Nitekim Kemalizm de tarih üstü bir ideoloji olarak değil kendinden önceki birçok gelişmenin ekseninde değerlendirilmeye muhtaçtır. Kemalizm'in ne olduğunu anlamak için öncelikli olarak Türk devletinin kuruluşunda ve belli bir süre genel politikasının yürütülmesinde temel olan fikir ve ilkeler bütününe bakmak önemli bir başlangıç olacaktır. Bu ilkeler ve politikalar aslında kökleri Jön Türklere ve II. Meşrutiyet'e dayanan gelişimin bir merhalesi olarak değerlendirilebilir (Timur, 2008: 108). Bu yaklaşım her ne kadar aradaki farkları silikleştirme riskleri taşıyorsa da, Kemalizm'in düşünsel arka planını anlamak açısından elzemdir. Bu sürekliliği burjuva siyasal değerlerine özlem, pozitivizm, Fransız Devrimi olarak söylersek, Jön Türklerden Kemalizm'e

kadar olan çizginin ideolojik bel kemiğini oluşturan temel öğeleri tespit etmiş oluruz (Kahraman, 2008: 135). Özellikle Jön Türklerden itibaren etki alanı genişleyen pozitivist bir dünya algısı (ilerleme, rasyonalite) Kemalist kadroları da önemli ölçüde etki alanına aldı (Timur, 2008: 113). Aslında Tanzimat'tan itibaren girilen “batılılaşma” hareketine yönelik Atatürk'ün tavrı menfi idi: *“Avrupa kanunlarını almak, Avrupa nizamlarını almak, Avrupa'nın elbisesini giymek gibi bir takım ıslah teşebbüsleri”ni* hayata geçirmeyi yanlış görüyordu (Timur, 2008: 119). Ancak bu yanlış görme bir reddediş değil, tamamen alınması gerektiğini düşündüğü içindi.

Yumuşak, değişken ve sistemli olmayan yapısı ile Kemalizm'in bir ideoloji olmadığını iddia edenler olduğu gibi, bunun tam tersini savunanlar da mevcuttur (Türküne, 2003: 141). Kemalizm'in ideolojik mahiyetine ilişkin olarak sürdürülen tartışmalar Kemalist rejimin sosyo-ekonomik karakterine de yoğunlaşmaktadır. Bu konuda iki farklı görüşün varlığından söz etmek mümkündür. İlkinde göre Kemalist rejim orta sınıf radikalizminin temsilcisi olmuştur (Timur, 2008: 129). Yani küçük burjuva rejimi olarak tanımlanmaktaydı. İkinci görüş ise Kemalist rejimi, devlet aygıtını kontrol eden asker- sivil bürokratlarla, kırsal alanda hakim olan toprak ağalarının ittifakı olarak görmekteydi (Türküne, 2003: 141).

Kemalizm'i tutarlı bir ideoloji olarak görmek oldukça zordur. Yukarıda bahsettiğimiz modernleştirmeci karakteri ve dayanmış olduğu ittifak dışında söylenebilecek çok bir şey yoktur. Ancak burada Kemalizm'in tutarlı olmamasına rağmen kendi içinde oluşan yorumlarından bahsetmek Kemalizm'in niteliğini anlamak açısından daha elverişli olacaktır. Bu farklı Kemalizm yorumları genel olarak siyasal pratikte kendini göstermiştir. Burada farklı Kemalizm yorumları dört ana başlık altında ele alınarak Kemalizm içindeki farklı yorum ve tartışmalar açıklığa kavuşturulmaya çalışılacaktır. Kemalizm'in ne olduğunu açıklığa kavuşturmaya çalışırken, aslında bir değil birden fazla Kemalizm olduğunu ya da Kemalizmler olduğunu söyleyebiliriz. Bunun temel nedenlerinden birisi, Kemalizm'in korunaklı bir adlandırma

olarak meşruiyet imkânını sunmasıdır denilebilir. Bu durumun farkındalığı ile oluşturulan dört kategorinin ikisi Kadro Dergisi ve Ülkü Dergisi, diğer ikisi ise Celal Bayar ve İsmet İnönü olarak oluşturulmuştur. Dergiler meselenin siyasi/teorik kısmını, iki isim ise siyasi/pratik kısmını göstermesi açısından ayırt edici olacağı düşüncesi ile ele alınmıştır. Ancak bu Kemalizm'leri tartışmaya geçmeden önce 1930 öncesinin kısa bir analizini yapmakda fayda vardır.

İzmir İktisat Kongresi'nde kabul edilen 'İktisadi Misak'a ve uygulanan politikaya bakarak bu dönemi "liberal dönem" olarak da niteleyebiliriz (Timur, 2008: 105). Bu nitelemenin dönemin uygulamaları göz önüne alındığında çok abartılı kaçacağı aşîkârdır. Ancak o dönemde gerçekleştirilen uygulamaların temelinde 1930 sonrasının otoriterizmi gibi teorize edilmiş bir bilinçlilik değil, merkezileştirme sürecinin daha başında olunması ve de yapılan radikal dönüşümlere itiraz edilmemesi esas neden olmuştur. Şayet rejimin genel zihniyeti bu otoriterizm üzerine otursaydı Takrir-i Sûkun yasası 1929 yılında kaldırılmazdı. Liberal dönem olarak adlandırılan bu dönemin oluşmasında bir zaruret de Lozan Antlaşması gereği gümrük vergilerinin 1929 yılına kadar düşük tutulmasının zorunlu olmasıydı. 1929 yılına gelindiğinde vergilerle ilgili bu tahditin kalkmasının yanı sıra iki önemli gelişme daha oldu. Birincisi, 1929 ekonomik buhranı tüm dünyayı etkisi altına aldı ve liberal ilkelerin altın çağı sona erdi. Yeni dönem devlet merkezli ekonominin altın çağıydı. İkinci olarak, bu krizle de ilişkili olmakla beraber, Avrupa'da giderek artan hoşnutsuzluk faşist iktidarları iş başına getirmiş ve 1. Dünya Savaşının kapanmamış hesabının görüleceği siyasal bir iklimi hızla oluşturmaya başlamıştı. Bu dönemde liberal ve demokratik değerler birçok Kemalist'in gözünde itibarını kaybetmişti (Ahmad, 2009: 79). Hobsbawn'ın da belirttiği gibi 1930'lu yıllar "felaketler çağı"ydı. Ekonomik kriz ve o krizin tetiklediği siyasal krizler çağıydı. Türkiye'de devletçi ekonominin yoğun olarak gündeme geldiği yıllar bu şartlarda gelişti. Gerçi Türkiye, İttihat ve Terakki Cemiyeti'den bu yana devletçi bir ekonomiyi "milli burjuvazi" oluşturmak için kullanıyordu ama bunun politikanın da nihai hedefi bir burjuva sınıfı yaratarak kapitalist

ekonomi ve siyaset ile bütünleşmekti. Yani devlet bir anlamda hızlandırıcı işlev görüyordu. Ancak 1930'dan sonra ortaya çıkan eğilim bu devletçiliğin araçsallığını ortadan kaldırarak bir “kendi için devlet” anlayışını ikame etmeye yönelikti. Özellikle 1931 Kongresi'nde alınan kararlar ve devletçiliğin parti programı haline gelmesi gibi örnekler anlayış değişikliğinin etkisini göstermektedir. Bu yeni anlayışın tepe noktası 1935 yılında parti ile devletin birleştirilmesidir. Nazi örneğini izleyen bu uygulamaya göre CHP Genel Sekreteri, İç İşleri Bakanı oluyor, partinin il başkanları da o ilde vali olarak görev yapıyorlardı. Sonrasında ise Atatürk'ün ölümünden sonra toplanan olağanüstü kongrede (1938), Atatürk “ebedi şef”, İsmet İnönü ise “sürekli başkan” ve “Milli Şef” unvanını alıyor, rejim ise “tek parti, tek ulus, tek lider” şeklinde benimsenen slogan ile daha da otoriter bir biçim kazanıyordu.

Kadro Dergisi, 1930'ların siyasal eğilimleri içinde Kemalizm'e bir yorum katmayı hatta sıfırdan inşa etmeyi en sistematik ve ne yaptığının farkında olarak yapan bir aydın “kadrosuydu” (Türkeş, 2002: 464-476). Şevket Süreyya, Yakup Kadri Karaosmanoğlu, Vedat Nedim Tör ve arkadaşlarının çıkardıkları “Kadro” amaçlarının Türk devrimlerine ideoloji yapmak olduğunu açıkça belirtmektedir (Bilgin, 2007: 256). 1932 – 1934 yılları arasında yazdıkları ile Kemalist kadroları, devrimin öncüsü olacak bir seçkinler zümresine dönüştürmek istiyorlardı (Zürcher, 1998: 287). Kadro'nun ilk sayısında derginin çıkış amacı şöyle açıklanmaktadır: “*Türkiye, inkılap içindedir. Bu inkılap durmadı. Bugüne kadar geçirdiğimiz hareketler, şahit olduğumuz muazzam kıyam manzaraları, onun yalnız bir safhasıdır. Bir ihtilal geçirdik. İhtilal, inkılabın gayesi değil, vasıtasıdır. Bu ihtilal safhasında dursaydık inkılabımız akim kalırdı. Halbuki o genişliyor, derinleşiyor. O henüz son sözünü söylemiş, son eserini vermiş değildir.*” (Çavdar, 2008: 342). Marksizm'in yerli bir yorumu ile devletçi bir ekonomik kalkınmayı ön gören Kadro'cular, Türkiye'nin kapitalist olmayan bir yolla sanayileşmesi gerektiğini savunmuşlardır (Timur, 2008: 179). Ancak bunun kapsadığı devletçilik sadece ekonomik alanla sınırlı değil, tam tersine siyasal alanın tamamını da kuşatacak bir şekildedir (Kahraman, 2008: 107). Kadrocular dönemin ruhu

içinde çok fazla bir etki alanına sahip olamamışlardır. Tabi ki bu etkisizliği değerlendirirken devrime ideoloji üretme iddiasını gerçekleştirilememiş olmalarını dikkate alarak söylüyoruz. Entelektüel bir hareket olarak sol Kemalist bir yorum üretmiş ve yorumlar 1960'larda ağırlıklı olarak etkisini göstermiştir. Kadrocuların dönemlerinde etkileri sınırlı da olsa bir noktada çok önemli işlev görmüşlerdir. 1930'ların Türkiye'sinde faşizm tartışmalarına katılarak, faşist bir yönetim "anlayışının" yeşertilmesi girişimlerine teorik düzeyde müdahale etmişlerdir (Ahmad, 2009: 84). Kemalizm'in, Faşizme (tabi ki başka ideolojilere de) benzemezliği üzerinden geliştirdikleri teori bu noktada önemli işlev görmüştür.

Faşist eğilimlerin daha ağır bastığı bir yayın organı olan *Ülkü Dergisi* de bir teori dergisi olarak devrimin ideolojisine katkı yapmak açısından Halkevleri'nin yayın organı olarak çıkmıştır (Varlık, 2002: 268-272). *Ülkü* dergisi otoriter eğilimleri ile tanınan Recep Peker tarafından çıkartılmaktadır. Daha ziyade dil ve tarih konularına yoğunlaşan bu dergi, yeni ulus ve tarih inşasında önemli bir işlev görmüştür. Dergi, devletçiliği savunuyor ancak bu söylemi daha ziyade otoriter eğilimleri meşrulaştırmak ve güçlendirmek için kullanılıyordu. Recep Peker'in 1946'da bile çok partili rejime geçmek için erken olduğunu söylediği düşünülürse 30'ların dünyasındaki düşünce biçiminin sertliği daha iyi anlaşılacaktır. Parti içindeki liberalleri sürekli küçümseyen Peker, Avrupa'da liberalizmin çöktüğünden ve devletçiliğin zaferini kazandığını iddia ediyordu. Belki de resmi ideoloji açısından tarihin sonunu ilan ediyordu. Ancak çok geçmeden Atatürk, Peker'in liberallerle yapmış olduğu mücadeleye bizzat müdahale ederek, 1936'da Peker'i Genel Sekreterlik'ten istifaya zorladı. Muhtemelen Atatürk'ün bu müdahalesinde liberallerle aynı safta yer almasından ziyade, uluslar arası gelişmeleri Peker'e göre daha iyi okuyor olması yatıyordu. Recep Peker ve *Ülkü* dergisinin çizgisi teorik bir iz bırakmasa da bürokratik mekanizmalara hakim bir kadro olmaları nedeniyle pratikte onlar söz sahibiydi. Nitekim 1940'lı yıllarda uygulamaya konulacak birçok kanun, bu kadro tarafından icra edilecektir.

Recep Peker'i istifaya zorlayan neden parti içindeki dengeleri bozacak şekilde liberallerle uğraşması olmuştu. Nitekim bu kadronun *İş Bankası çevresi* olarak parti içinde önemli bir ağırlığı vardı. Kadro dergisinin benzeri bir işlevi parti içinden bu kadrolardan sürdürdüler. Ülke yönetiminin faşizme kaymaması için önemli çabalar gösterdiler. Bu çevrenin liderliğini *Celal Bayar* yapıyordu. Önce Recep Peker'in istifası ardından da 1925 Mart'tan beri Başbakanlık görevini yürüten İsmet İnönü'nün yerine 1937 yılında Celal Bayar'ın atanması liberallerin önemli bir kazanımı oldu (Ahmad, 2009: 87). Ancak Atatürk'ün vefatı nedeniyle bu eğilim akamete uğramıştı. Eğer yaşasaydı Atatürk'ün parti içindeki bu eğilimi daha da güçlendireceği rahatlıkla söylenebilir. Aslında 1946 yılında kurulan ve 1950 yılında iktidara gelen DP hareketi bu eğilimin parti içindeki temsilcilerinin örgütlenmesidir. İlerideki bölümlerde de söyleyeceğiz ama DP, Kemalizm içindeki bu yorum farkından doğmuş bir hareket olarak Kemalizm'i tabana yayarak (ideoloji olarak değil) konsolide etmiştir. Kemalizm'in bu yorumu aslında kökleri Jön Türk hareketi içindeki liberal ve merkezîyetçi ayrışmasının bir devamıdır. Aradaki fark CHP, tüm oluşumları kendi içinde mäs ettiği için, ayrı bir siyasal oluşum olarak değil de parti içinde bir klik olarak varlıklarını devam ettirmişlerdir. Celal Bayar, İnönü karşısında Atatürk'ün ölümü ile akamete uğrayan galibiyetini, 1950 yılında halk tabanlı bir hareket ile tamamlayacaktır (tabi ki İnönü 1960'ta bunun rövanşını sert bir şekilde alacaktır).

1925 yılında Fethi Okyar hükümetinin TCF karşısında başarısız olması ve isyanı bastıramaması nedeniyle sertlik yanlısı *İsmet İnönü* Başbakan olmuştu. Bu Başbakanlık 1925 yılından 1937 yılına kadar sürecek ve Atatürk'ün ölümünden sonra Cumhurbaşkanlığı ile devam edecektir. İsmet İnönü istisnasız olarak Atatürk'ten sonra en güçlü isimdi. Gerek TCF gerekse SCF denemelerinde sertlik yanlısı tutumu ile oldukça olumsuz bir rol oynamıştı. Yine tarihin bir ironisi olarak Türkiye'de çok partili siyasal yaşama geçişte İnönü'nün iradesi etkili olmuş ve bu sürecin sonunda 10 yıllık bir "muhalafet" tecrübesi yaşamıştır. İsmet İnönü'nün bir ideoloji olarak Kemalizm'e olan katkısı 1930 yılında Sivas'ta bir demiryolu açılışında Fethi

Okyar'a polemik olarak verdiği bir cevapta "devletçilik" ilkesini zikretmiş olmasıdır. SCF'nin sistematik olarak ekonomik durumu eleştirdiği bir konjonktürde kendini savunmak için söylenen bir söz Kemalizm'in ayırt edici vasıflarından birisi haline gelmiştir. Nitekim sonradan Kadro ve Ülkü dergileri bu devletçiliğin içini doldurmaya çalışmışlardır.

Devletçilik, CHF'nin 1930 programında ilk kez altı ilke birlikte ele alınmış ve parti programına girmiştir. Aslında Kemalizm'in bir ideoloji olarak ortaya çıkışı da 3. Parti Kongresinin altı temel ve değişmez ilkeyi benimsemesi ile başlatılabilir. Sonradan bu ilkelere 1937'de Anayasa'nın 2. Maddesinde yer verilerek, parti programının ilkeleri devletin ilkeleri haline getirildi. Esasında yapılan malumun ilanından başka bir şey değildi.

Kemalizm'i bir ideoloji olarak sınıflandırırken onu, ilkel bir pozitivizme indirgeyebiliriz ancak bu onu anlamak için yeterli değildir (Timur, 2008: 129). Kemalizm esnek bir kavram olarak kaldı ve dünya görüşleri çok farklı insanlar kendilerine Kemalist diyebildiler (Zürcher, 2009: 89). Aslında bu denli yorum farkları Kemalizm'in bir ideoloji olmadığının da temel göstergesi olarak düşünülebilir. Ancak eğer bir Kemalizm tanımı yapacaksak ortaya çıkan tablo şöyle özetlenebilir. Pozitivizm ilkesinin dayandığı bir anlam dünyası ile beraber modernleştirici ve milliyetçi güdülerle güçlü bir devletçiliğin harmanlanmasına dayanan, tepeden inmecî ve zorlamacı karakterine rağmen totaliter değil, otoriter bir ideoloji diyebiliriz (Türköne, 2003: 143). Ayrıca Kemalizm'in, ne sosyal adaletin nasıl gelişeceğine ilişkin kapsamlı bir açıklaması vardı, ne de topluma, sosyal ilişkilerini itibarlı bir ideolojiden çıkaran daha genel bir ahlaki dayanak sağlıyordu. Kemalizm'le beraber uygulamaya koyulan ve tam başarıya ulaşmış tek ideoloji Türk milliyetçiliği olmuştur (Mardin, 1998: 142).

2.5. SİYASAL SİSTEMİN REHABİLİTASYONU: ÇOK PARTİ DENEMELERİ

Siyasal sistemlerin sağlıklı işleyebilmesi için denge ve meşruiyet oldukça önemlidir. Denge siyasal sistemin iç işleyişinin, meşruiyet ise toplumla kurduğu ilişkinin yönünü tayin eder. Denge mekanizması sistemin aksayan yönlerini tespit ederek bir nevi rehabilitasyon işlevi görür. Eğer rehabilitasyon yapılabilecek noktadan çok ileri gitmişse, yani meşruiyet problemi de söz konusu ise konsolide etmeyi zorunlu kılan bir süreç başlayacaktır. Bunun içindir ki DP'ye kadar olan unsurlar bir rehabilite çabası olarak nitelendirilmiştir, rehabilitasyon tabiri bir açıdan muhalefet olarak görev yapmaları ön görüldükleri için de söylenebilir.

Türkiye'nin 1920 yılından başlayarak girmiş olduğu yeni süreç, içinde gerek bağımsız muhalefet hareketleri gerekse güdümlü muhalefet hareketlerini barındırmaktadır. Bu noktada güdümlü ya da bağımsız olmalarına bakılmadan kimi zaman dolaylı kimi zaman da direk olarak siyasal sistem içinde bir denge unsuru olmaları söz konusu olmuştur. 1923 ve 1946 yılları arasında tek parti rejiminin ülkeyi yönetmesine rağmen benzeri arayışların olması, siyasal sistemin denge arayışı çerçevesinde anlaşılabilir. Rejim en katı olduğu zamanlarda bile bir denge arayışı içinde olmuştur. Örneğin parti ve devlet birlikteliğinin en yoğun olduğu zamanlarda dahi işlevsiz de olsa parti içinde bir "müstakil grup" kurulması manidardır. Her ne kadar örgütlü bir muhalefete 1931'den sonra izin verilme de, CHP içindeki klik çatışmaları bu dengenin korunmasında önemli işlev görmüştür. Öte yandan Türkiye'nin siyasal modernleşme geçmişi "muhalefet" olgusuna çok da uzak olmadığı için bu tarz girişimlerde bulunulabilmiştir. Hali hazırda Türkiye'nin o güne kadar ki siyasal deneyimi çok partili bir sistemi anormal olarak değil, tek partili bir sistemi anormal olarak değerlendirebilecek bir birikime sahipti. 1. Meclis'te birbirinden farklı olarak Tesevüt Grubu, İstiklal Grubu, Müdafaa-i Hukuk Grubu, Halk Zümresi, Islahat Grubu şeklindeki oluşumların varlığı, 1. Grup ve 2. Grup ayrışmaları ve sırasıyla TCF ve SCF

tecrübeleri ve son olarak da Müstakil Grup tecrübesi Cumhuriyet'in başından beri bir denge arayışında olduğunun en önemli örnekleridir (Çaylak, 2009: 42). Bu örneklerle ek olarak 1920 öncesinin tecrübeleri de eklendiğinde ortaya çıkan tablo işaret ettiğimiz noktayı daha belirgin kılacaktır. Bu saydığımız örnekler çok partili siyasal hayata kalıcı olarak geçiş sürecinin anlaşılması açısından oldukça önemlidir. Nitekim yukarıda ismi geçen oluşumların hepsi aslında çok partili siyasal sisteme giden sürecin parçasıdır. Bu tespit sadece tarihsel ve yapısal bir okumanın sonucu değildir. Nitekim DP'nin kurucularının birçoğunun SCF'li olması da bu bağlamda değerlendirilmesi gereken bir unsurdur.

DP'nin siyasal sistem içinde nasıl bir etki yaptığının anlaşılması için daha önceki tecrübelerin anlaşılır olmasının önemine işaret etmiştik. Bu doğrultuda yukarıda ismi geçen oluşumlardan TCF ve SCF'nin siyasal tecrübelerini aşağıda ele alacağız. Bu iki oluşumu seçmemizde her ikisinin de örgütlü bir güce dönüşmüş olmaları, her iki partinin kurucularının da siyasal sistemin elitleri olmaları ve birinin sahici bir muhalefet, diğerinin ise kontrollü (muvazaa) bir muhalefet olması nedeniyle iki farklı tecrübeyi bize göstermeleridir.

2.5.1. Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası

Türkiye'nin çok partili bir siyasal sisteme geçiş tecrübesi olarak kabul edilen Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası tecrübesi, aynı zamanda Milli Mücadele döneminin önder kadrosu içinde de ilk ciddi ayrışmanın ortaya çıkması neticesinde ortaya çıkmıştır. Bir tarafta Mustafa Kemal ve İsmet İnönü, diğer tarafta ise Kazım Karabekir, Ali Fuat Cebesoy, Caffer Tayyar ve Rauf Orbay vardır (Küçükyılmaz, 2009: 38). Bir başka deyişle ilk muhalefet partisi TCF, Kurtuluş Savaşı'nın liberal ve muhafazakâr liderleri tarafından kuruldu (Çolak, 2009: 225). Aslında 1923 seçimleri ile 1. Meclis'in çok sesli yapısı kısılmış olsa da 2. Meclis'in içinden yeni bir muhalefetin çıkması

şaşırtıcı değildir. Bu muhalefetin başını özellikle Rauf Orbay çekiyordu (Çavdar, 2008: 293).

2. TBMM üyeleri Mustafa Kemal'in süzgecinden geçerek seçilmişlerdi. Buna rağmen bağımsız davranan üyeler bakımından çok zengin bir tablo gösterdi (Tanör, 1999: 314). Ancak tek partinin damgasını vurduğu Meclis'teki muhalefet etkisiz kaldı ve sonuç olarak Halk Fırkası'ndan istifade ederek 17 Kasım 1924'te bir muhalefet partisi kuruldu (Ahmad, 2009: 74). Genel Başkan Kazım Karabekir, Genel Başkan Yardımcıları Adnan Adıvar ve Rauf Orbay'dı. Genel Sekreter Ali Fuat Cebesoy, Yönetim Kurulu üyeleri Muhtar Bey, İsmail Canpolat, Halis Turgut, Ahmet Şükrü, Necati Bey, Faik Bey ve Rüştü Paşa'dan oluşmaktaydı. Fırkanın Meclis Grubu 29 kişiydi (Çavdar, 2008: 296). Yeni parti beyannamesini ve programını yayınladığında Batı Avrupa'ya has liberal nitelikte bir parti izlenimi veriyordu. Aslında CHF gibi laik ve milliyetçi politikalardan yanaydı. Ancak CHF'nin radikal, merkezîyetçi ve otoriter eğilimlerine açıkça karşı çıkıyordu (Zürcher, 1998: 246). Her ne kadar Mustafa Kemal, The Times muhabirine verdiği 21 Kasım 1924 tarihli beyanatta CHF ile TCF arasındaki siyasal farklılıkların, ihmal edilebilecek kadar küçük olduğunu ve bölünmenin yalnızca kişisel düşmanlıklardan kaynaklandığını belirtmiş olsa da sonraki gelişmeler pek öyle olmadığını net bir şekilde göstermiştir (Çaylak, 2009: 45). Atatürk'ün söylediklerinde doğruluk payı olmakla beraber onun "kişisel husumet" diye geçiştirdiği nokta, TCF'nin onun şahsında "kişi diktatoryasına" karşı çıkmasıydı. Mustafa Kemal'in bu şartlarda meseleyi kişisel almasından daha doğal bir şey olamazdı. Aslında her iki taraf da "halk" için çalıştığını ileri sürüyordu. Ama bu söz TCF için merkezîyetçilikten kurtulma, Kemalistler için ise plebisitçi demokrasi ve "aradaki" grupların kaldırılması gerektiği anlamına geliyordu (Mardin, 1997: 59). Aslında T. Çavdar'ın da yerinde bir şekilde belirttiği gibi CHF, İttihatçı siyasal anlayışı devam ettirmesine karşılık, TCF daha özgürlükçü bir yapıdaydı (Çavdar, 2008: 297).

TCF'nin 58 maddelik bir programı ve 64 maddelik bir tüzüğü vardı (Çavdar, 2008: 297). Parti programının birinci maddesinde, "Türkiye devleti halkın egemenliğine dayalı bir Cumhuriyettir." deniliyordu. İkinci maddede, partinin, liberalizme ve halkın egemenliğine (parantez içinde 'demokrasi' yazıyordu) bağlı olduğu belirtiliyordu. Ayrıca Parti "dini düşünce ve inançlara" saygı göstermeye söz veriyordu. Aynı zamanda program şehir ve kırdaki seçkinler lehine olan iki turlu dolaylı seçim sistemi yerine genel oy hakkı ve doğrudan seçim öneriyordu (Ahmad, 2009: 75). TCF ilk şubesini Urfa'da açmış ve örgüt Doğu Anadolu'da büyük rağbet görmüştür (Timur, 2008: 19). TCF'nin yükselişini önlemek için Atatürk yakın arkadaşlarından oluşan ve hatta liberal bilinen kişilerden bir hükümet oluşturdu (Çolak, 2009: 225). Ancak bu eğilim çok fazla sürmeyecek ve Şeyh Sait isyanının çıkmasıyla beraber Fethi Okyar hükümetinin yerine İnönü hükümetinin gelmesi ile sertlik politikaları uygulanmaya başlayacaktı. İnönü Hükümeti, Meclisten 23 ret oyuna karşılık 154 oy alarak göreve başladı. Hemen akabinde 4 Mart 1925 tarihinde Takrir-i Sükun kanunu kabul edildi (Çolak, 2009: 226). Bu kanunun çıkması üzerine Rauf Orbay, Meclis kürsüsünden sert bir konuşma yaptı. Bu konuşmada *"... ayaklanma oldu diye Cumhuriyetin ve ulusal egemenliğin temeli olan Anayasa bozulamaz. Kuşkumuz kişisel değil, vatan ve millet içindir. Kurtuluş Savaşı'nın en çetin olayları karşısında bile Millet Meclisi herhangi bir kanunu ihlal etmemiş, anayasaya aykırı davranmamıştır."* demiştir. Buna karşılık Kazım Karabekir ise hükümetin teklifine destek vermiştir. Ancak "hükümetimizin kanunlara uygun olan kararlılığına varlığımızla yardımcıyız" diyerek şerhini de düşmüştür (Çavdar, 2008: 306-310). Rauf Orbay her ne kadar "kuşkumuz kişisel değil" demişse de, partinin ayaklanma ile ilintili olmadığı bilindiği halde, programında "dini inançlara saygılı olunacağı" hükmü bulunduğu için, TCF irticayı kışkırttığı gerekçesi ile 3 Haziran 1925 tarihinde kapatıldı (Küçükıılmaz, 2009: 39). Akabinde de bütün muhalefet grupları kısa süre içinde ezildi (Ahmad, 2009: 76). Her ne kadar partinin kapatılması ile bağımsız kalan milletvekilleri muhalefetlerini 1925 yılına kadar sürdürmüşlerse de etkili olamamışlar ve sonraki seçimlerde tamamen elenmişlerdir (Çolak, 2009: 227). Sonraki süreçte TCF'nin

kurucuları arasında yer alan 6 kişiden Rüştü Paşa, Miralay Ayıcı Arif, İsmail Canpolat, Ahmet Şükrü Bey, Abidin Bey ve Halis Turgut Bey İzmir Suikastı davasının uzantısı olarak Ankara İstiklal Mahkemesi tarafından asıldılar. On üç kişi ise 2. Meclis'ten sonra politika sahnesinden silinmişlerdi. Diğerleri ise 1939'dan sonra ancak Meclis'e dönebilmişlerdi (Çavdar, 2008, 296).

TCF, 17 Kasım 1924'ten 3 Haziran 1925'e kadar ancak 7 ay yaşayabilmişti. Cumhuriyetin çok partili ilk denemesi başarısızlıkla sonuçlanmış ve bu tarihten sonra siyasal rejim daha otoriter eğilimler göstermeye başlamıştır. Çok partili tecrübenin ilk zamanlarında rejim kendisini rehabilite etmiş ve muhalefeti "dengelemek" için ılımlılardan oluşan bir hükümet kurarak otoriter eğilimlerini sınırlama ihtiyacı hissetmiştir. Ancak ilişkili olmadıkları bir isyan nedeniyle parti kapatılmış ve otoriter eğilim tekrar ortaya çıkmıştır. Buradan şöyle bir sonuca varabiliriz ki çok partili bir rejim o günün siyasal kültüründe çok da alışık olunmayan bir şey değildir. Nitekim tüm otoriter eğilimlerine karşın mevcut statüko bu harekete göz yummak zorunda kalmış, partiyi kapatmak için ise alakasız olsa da bir neden göstermek zorunda kalmıştır. Partinin kapatıldığı tarihten, 12 Ağustos 1930'a kadar, yani Atatürk'ün bizzat isteği ile kurulacak olan SCF'ye kadar siyasal bir muhalefet olmayacaktır. Zaten o tarihlerde TCF kurucularından kimse kalmamış, etkili muhalefet yapabilecek Milli Mücadele önderlerinin hepsi bir kenara çekilmiş bulunmaktaydı (Küçükyılmaz, 2009: 39-40). 1926'dan sonra girilen radikal devrimlerin karşılığının da test edileceği yeni bir rehabilitasyon çabası ihtiyacı doğdu. Ancak bu seferki ilkinden farklı olarak "muvazaa" niteliği taşıyordu.

2.5.2. Serbest Cumhuriyet Fırkası

1929 ekonomik buhranı olarak bilinen büyük kriz yeni bir dönemi açmıştı. Avrupa'da birçok ülkenin ekonomik sistemleri bu krizin etkisi ile sarsılmış ve siyasal sistemler bu sarsıntıyla uyumlu bir değişiklik yaşamıştı.

Avrupa’da liberalizm çağı kapanmış ve Keynesyen ekonominin kuralları krizden çıkış için reçete olarak benimsenmiş, aynı zamanda Avrupa’nın birçok ülkesinde otoriter ve totaliter eğilimler iktidar gelmeye başlamıştı. 1930-1938 yılları Eric Hobsbawn’a göre “felaketler çağı”ydı. İki dünya savaşı arasındaki bu döneme siyasal krizlerin yanı sıra ekonomik krizin de eklenmesi işleri iyice karmaşık hale getirmişti. Türkiye’nin böyle bir dönemde siyasal hayatta kontrollü de olsa bir muhalefet partisini “ihdas etmesi” hangi çerçevede anlamlı olacaktır. Bunlardan ilki hiç kuşkusuz kökleri I. Meşrutiyet’e kadar giden çoğulcu bir siyasal kültürdür. Bir diğer neden ise ekonomik koşulların gittikçe kötüye gitmesi ve dış krediye ihtiyaç duyuluyor olması nedeniyle, kredibilitenin yükseltilmesi için gerekli olan “demokratik makyaj”dı. Ayrıca bunlara ek olarak iyice yer altına inen muhalefetin ortaya çıkartılması için Serbest Cumhuriyet Fırkası’nın kurucularından Ahmet Ağaoğlu’nun da belirttiği gibi *“fırka teşkili, muhalefet fikri taşımak gibi cüretleri ta kökünden kesip atmak”* gibi bir amaçla da yapılmış olması muhtemeldi (Ahmad, 2009: 77; Timur, 2008:176). Aslında bu saydıklarımızın hepsini önemli bir faktör olarak değerlendirebiliriz. Ancak bir gerçek var ki o da TCF deneyiminden sonra “radikal dönüşümler” ileri sürülerek otoriterleşen sistemin kendisini kontrol etmek istemesi gerçeği vardır. Nitekim rejim başarısız her rehabilitasyon girişiminden sonra daha da otoriterleşme eğilimi göstermektedir. SCF tecrübesi olumsuz sonuçlandığında sistem bir kez daha ve sert biçimde otoriterleşecek ve bu sürecin sonunda ise dengesini kaybeden siyasal sistem konsolidasyona zorunlu hale gelecektir. Ama yaklaşık olarak 16 yıl geçmesi gerekecektir. İşte SCF deneyimi de kontrollü olması düşünülen bir denge mekanizması olarak siyasal tarihte yerini alacak ve Atatürk’ün muhalefetin bir şekilde patlak vermesinden ve merkezi denetimin yitirilmesinden korkmasının da etkisi ile kurulacaktı (Çavdar, 2008: 329).

Fethi Okyar, TCF’nin muhalefet gücünü kırmak için 1925 tarihinde Başbakan olmuş, ancak sürecin istenildiği şekliyle gitmemesi üzerine görevinden alınmış ve Paris’e büyükelçi olarak gönderilmişti. Yukarıda

bahsedilen şartlar içerisinde 1930 yılının Temmuz ayında Fethi Okyar geri çağrıldı (Ahmad, 2009: 76). Fethi Okyar'ın, 1925 yılında muhalefetin önünü kesmek gibi bir görevi varken, bugün ise muhalefet lideri olarak görev yapması isteniyordu. Sonuçta Fethi Okyar, siyasal elitler arasında Atatürk'ün her zaman için en çok güvendiği isimlerden birisi olmuştur. Nitekim Atatürk, SCF'ye kurucu olarak en yakın arkadaşı Nuri Conker'i de katmıştır. Atatürk, Fethi Okyar ile yaptığı görüşmede SCF'ye niye ihtiyaç duyduğunu şöyle dile getirmektedir: *“Bugünkü manzaramız aşağı yukarı bir diktatör manzarasıdır. Vakıa bir mecis vardır; fakat dahil ve hariçten bize diktatör nazarıyla bakıyorlar. Geçen sene Ankara'yı ziyaret eden Alman muharrirlerden Emil Ludwig bana şekl-i idaremiz hakkında tuhaf sualler sormuş ve diktatörlüğümüze kanaat ederek geri dönmüş ve bu kanaatini de yazmıştır. Halbuki ben cumhuriyeti şahsi menfaatim için yapmadım. Hepimiz faniyiz. Ben öldükten sonra arkamda kalacak müessese bir istibdat müessesesidir. Ben ise millete miras olarak istibdat bırakmak ve o surette tarihe geçmek istemiyorum... Mesele memlekette cumhuriyetin şahısların hayatına bağlı kalmayarak kökleşmesidir. Siz bu işi deruhte etmelisiniz.”* (Okyar, 1980: 392-393; Küçükyılmaz, 2009: 55). Aslında yukarıdaki ifadelerin içinde “Batılılar ne der?” kaygısından kaynaklanan bir meşruiyet kaygısının olduğu belli olmaktadır (Yerasimos, 2006: 103).

Fethi Okyar, tarafından hazırlanan 11 maddelik bir program Atatürk'ün onayına sunulmuştur (Çavdar, 2008: 331). SCF aslında CHP'nin devletçiliğe kaydığı bir yılda kuruldu. Programını Atatürk'ün onayladığı fırkaya “Serbest” ismini bulan ise, ironik bir şekilde tek parti döneminde devletçiliği en katı şekilde savunan ve uygulamaya çalışan Recep Peker olmuştur (Timur, 2008: 176).³ Sonuç olarak SCF'ye sadece 15 milletvekili katılmıştı. F. Okyar'ın, Atatürk'e sunarak onaylattığı beyanname 1924'teki TCF Beyannamesini çağrıştırmaktaydı. Liberal bir ekonomi, ifade özgürlüğü ve tek dereceli seçimi savunuyordu (Zürcher, 1998: 26).

³ Serbest ya da serbesti kavramları o günkü kullanımı itibarıyla ekonomik çağrışımı ağır basan kavramlardı. Yani direk olarak siyasi özgürlük anlamına gelecek şekilde kullanılmıyordu.

Yeni kurulan parti güdümlü bir muhalefet olsa da, büyük kalabalıklar Fethi Okyar'ı Anadolu'da gittiği her yerde coşkuyla karşıladılar ve rejime yönelik bütün muhalefet Serbest Fırka'nın çevresinde toplandı. (Ahmad, 2009: 77). Eleştirilerini halktan kopuk bir bürokrasi ve liberal bir ekonomik model üzerinde toplayarak çeşitli toplumsal kesimleri peşinden sürükledi (Timur, 2008: 176). SCF çatısı altında birleşen kesimler; CHF'li fakat İsmet Paşa'ya karşı olanlar, tüccar, sanayici ve yerel eşraf arasında CHF'nin kararlarına karşı olanlar ya da bunları içine sindiremeyenler, cumhuriyete karşı olanlar, laik uygulamalara karşı olanlar ve demokratik özlemlerle daha sivil bir toplumun yaşama geçmesini isteyen aydınlar şeklindedir. Halkın Fırka'ya karşı gösterdiği büyük ilgi Fethi Okyar ve arkadaşlarının İzmir gezisinde tüm açılışıyla ortaya çıktı. Fethi Okyar ve Fırka yöneticileri 4 Eylül 1930 sabahı Konya vapuruyla İzmir'e geldi ve coşkulu bir kalabalık onları karşıladı (Çavdar, 2008: 332). Halkın hiç beklemediği ilgisi karşısında sarsılan Atatürk, muhalefetin memleketi anarşiye sürüklediği gibi gerekçelerle partinin kapatılmasını istedi (Ahmad, 2009: 77). Partinin kapatılmasına yol açan son olay, TBMM'de Fethi Okyar'ın belediye seçimlerinde yapılan yolsuzluklara ilişkin önergesinin tartışılması sırasında ortaya çıktı. Bu tartışmalar sırasında Fethi Okyar, CHF milletvekilleri tarafından rejim düşmanlığıyla suçlandı (Çavdar, 2008: 334). Fethi Okyar, SCF hakkındaki iddiaları yani, "mürtecilik, Arap harflerini geri getireceği, halka tekrar fes giydireceği ve vergileri kaldıracağı" iddialarının hepsini reddederek, sadece "halkın tahammülünü aşan bazı vergilerin tahfifi prensiplerimizdendir" diye cevap verecektir (Küçükıılmaz, 2009: 46). İktidar kendine halk tabanı yaratmak istemektedir. Diğer muhalefet unsurlarını tasfiye ederken yeni bir muhalefet oluşturma çalışmasının altında bu gerçek yatar. İktidar halka dayanmak istemekte, karşıt hareketleri de önceki muhalefetlerden çok, kendine benzeyen bir örgütte somutlaştırıp sınırlamayı amaçlamaktadır. Ancak Serbest Fırka sanılandan fazla bir teveccüh gördüğü için Terakkiperver Fırka kadar da yaşamayacak, dört ay içinde kapanacaktır (Kayalı, 2005: 47).

SCF siyasal hayattaki yeri açısından bir değerlendirmeye tabi tutulduğunda önemli bir nokta daha karşımıza çıkmaktadır. Fethi Okyar, İsmet İnönü ile girdiği polemikler neticesinde ilk defa olarak İnönü tarafından “devletçilik” prensibi siyasal biri ideolojinin zemini haline getirilmişti. Nitekim 1931 sonrası siyasal yapı gerçekten de devletçiliğin en katı biçimde uygulandığı bir dönem olacaktır. İnönü’nün, Sivas’ta demiryolu açılışı münasebetiyle yaptığı bu konuşma devletçilik ilkesinin ilk defa olarak dile getirildiği yer olması ile beraber, Türkiye Cumhuriyeti siyasi tarihinde bir iktidar partisi liderinin muhalefet liderini muhatap alarak düzenlediği ilk miting olması bakımından da önemlidir (Küçükyılmaz, 2009: 43).

Gerek TCF gerekse SCF, Mustafa Kemal’in Milli Mücadele’yi beraber yaptığı arkadaşları, yakınları tarafından kurulmuştur. Fakat ikisine de mevcut CHP iktidarı hoş görüyle bakmamıştır. İkisine de ortak bir suçlama yapılmıştır: Karşı devrimci, gerici unsurları barındırmak. Yaşamlarının belirli bir bölümünü Avrupa’da, bir nevi sürgünde geçiren Adnan Adıvar ve Halide Edip Adıvar, Rauf Orbay, Fethi Okyar, Refet Bele’nin “gericilikle” uzak yakın ilgisi olmadığı gibi, liberal demokratik özlemleri olan kişiler olarak sayılabilirler (Çavdar, 2008: 384).

Cumhuriyet kurulduğu 1923 yılından itibaren, 1. Meclis’in yapısındaki çoğulculuğundan çok şey kaybetmişti. Hali hazırda 1. Meclis üyelerinden Ali Şükrü Bey’in şaibeli ölümünden sonra bu yönde bir eğilimin olacağı net olarak görünmekteydi. 1925 yılına gelindiğinde ise tüm muhalif gruplar tasfiye edilmiş, bir parti kapatılmış durumdaydı. Sonradan İzmir Suikastı gerekçesiyle yapılan tasfiyeler de eklenince ortada muhalif bir denge unsuru kalmamıştı. Gerçi bunun verdiği rahatlıkla en radikal dönüşümler (siyasal değil de toplumsal modernleşme adına) bu dönemde yapılmıştır. Ancak tek partili bir rejimin bir yanının hep eksik kaldığı bilinci siyasal elitler yeni bir formül üretmeye yol açmış ve kontrollü bir muhalefet partisi kurmuşlardır. Ancak gösterilen ilgilinin fazla olması nedeni ile ürkülmüş ve kapatılması istenilmiştir. Bu tarihten sonra 1939 yılındaki “müstakil grup” girişimi sayılmaz

ise bağımsız bir muhalif unsur olmamıştır. Herhangi bir muhalefetin olmadığı bu dönemde, denetlemeyi olmasa da dengeyi koruyan en önemli faktör, CHP içindeki klik çatışmaları olmuştur. Özellikle İnönü – Peker ittifakına karşı Celal Bayar'ın başını çektiği İş Bankası çevresi önemli bir denge unsuru olmuştur. Tarihin bir ironisi olarak, 1946 yılına gelindiğinde biri Cumhurbaşkanı, biri Başbakan diğeri ise yeni muhalefetin lideri olacaktır. Bayar önce Peker'i sonra da İnönü'yü siyasal olarak yenecektir.

3. ÇOK PARTİLİ SİSTEME GEÇİŞ VE DEMOKRAT PARTİ

Aristidis, zamanımızdan 2500 yıl kadar önce Atina'da itibarlı bir hakimdi. Her seçimde o seçiliyordu. Aleyhinde hiç kimse bir şey söylemiyordu. Bu yıllar boyu böyle devam edip gidiyordu. Gene bir seçim günü Aristidis seçim alanına giderken, bir köylü elinde bir midye kabuğuyla Aristidis'e yaklaştı. Bunun içine usule göre seçilecek birinin adını yazmasını rica etti. Aristidis'i tanııyordu. Aristidis sordu: Kimin adını yazalım? Aristidis'i yazma da kimi yazarsan yaz! Niçin? Aristidis'in büyük suçları mı var? Hayır, ama artık bıktık! Hep Aristidis! Artık bu değişmeli!... ”

(Şevket Süreyya Aydemir, Menderes'in Dramı 1899-1960, 1976: 199)

3.1. ÇOK PARTİLİ SİSTEME GEÇMEDEN ÖNCEKİ DURUM

1940'lardaki Türk siyasi sisteminin kökleri 1920'lerin başındaki Milli Mücadele dönemine uzanır. Bu siyasal sistem kentli orta sınıf ve aydınlar, ordu ve devlet görevlileri ile Anadolu eşrafı arasında zımni bir ittifakın sonucuydu (Ahmad, 2007: 15).¹ CHP, 1930-1945 arasında çok sıkı bir ideolojik katılığı olan tek parti olarak Türkiye'yi yönetmiş ve bu dönem içerisinde Parti ve Devlet örgütü birleştirilmişti (Çavdar, 2008: 364).

Bu siyasal ittifakı perçinleyen en unsurlardan birisi çıkar birliği olduğu gibi seçim sistemi de bu ittifakı pekiştirecek bir niteliğe sahipti. Nitekim uygulanan seçim sistemi gerçekte I. Meşrutiyet ve II. Meşrutiyet dönemlerinin bir kalıntısıydı. Oy verenler, sonradan kendi vekillerini Meclis'e gönderen bir

¹ Birçok İngiliz subayının Anadolu'daki adamlarla temas halinde olduğuna inandıkları Ahmed İzzet Paşa'yı ziyaret edip Anadolu'dakilerin tamamen Bolşeviklere bağlı olup olmadıkların öğrenmek istediklerinde İzzet Paşa onlara şu cevabı vermiştir: “Büyük bir kısmı yüksek rütbeli askerden, memleket eşrafı, arazi sahipleri ve münevverlerinden oluşan bu heyetin komünizm nazariyatına temayül etmeleri tasavvur olunamaz. Ancak Batı devletleri tarafından haksızca yapılan baskı sürdürülürse Rusya'nın kucağına atılma ihtimalleri yok değildir.” (Lewis, 2009: 628).

seçmenler topluluğunun seçtiği dolaylı bir sistemdi. 1946'ya kadar yürürlükte kalan bu sistem, yerel nüfuz sahiplerinin bütün tek parti dönemi boyunca güç ve nüfuzlarını Meclis'te muhafaza etmelerini sağladı (Ahmad, 2007: 17).

Cumhuriyet'in kuruluş sürecindeki “radikal dönüşümleri” tersine çevirebilecek odakları tasfiye etmek adına sertlik politikaları uygulanmış ve bir muhalefetin yeşermesine izin verilmemişti. Kemalist siyasal sistemin 1930' a kadar pratik bir zorunluluk olan bu yönelimi, başka ülkelerde yaşanan siyasal gelişmeler neticesinde teorik bir düzleme geçiş yaptı. 1920'li yıllarda faaliyet göstermeye başlayan Alman Nazileri 1930'ların ilk üç yılında Almanya'da iktidara geldiler. İspanya'da da Franko ile onu izleyen Portekiz'deki Salazar faşist düzenleri kuruldu. Özetlemek gerekirse 1930'lar adı ne olursa olsun faşist niteliklere sahip düzenlerin yükselişine tanık oldu (Çavdar, 2008: 401). Tüm bu yaşananlar neticesinde Cumhuriyet'in zorunlu olarak geçmiş olduğu tek parti rejimi, uluslar arası siyasi atmosferinde müsait olması nedeniyle, CHP'nin 1935 Kongresinde parti ile devletin birlikteliği şeklinde zirvesine ulaştı (Ahmad, 2007: 21). Ancak yeni dünya düzeninin geldiği nokta Türkiye'deki siyasal sistemin değişmesini zorunlu kılıyordu. Türkiye bu şartlar altında yeni bir siyasal sisteme evrimle yolunda önemli adımlar attı.

3.2. ÇOK PARTİLİ HAYATA GEÇİŞİ HAZIRLAYAN GELİŞMELER

3.2.1. Siyasal, Sosyal ve Ekonomik Gelişmeler

Yukarıda da belirttiğimiz gibi Cumhuriyet rejimi bir siyasal ittifaka dayalıydı. Özellikle 1930'lar boyunca uygulanan ekonomik kalkınma programı belirli bir ölçekte “milli burjuvazi”nin gelişmesine yol açmıştı. Bu gelişen burjuvaziye yönelik olumsuz tutumlar, II. Dünya Savaşı'nın ortaya çıkarttığı siyasi ve ekonomik sıkıntılar, bu ittifakın sürdürülebilirliği noktasında ciddi

soru işaretleri oluşturdu. Savaşın olağanüstü koşullarında gelişmeyen bu muhalefet ortaya çıkmak için savaş sonrasını bekleyecekti. Savaş döneminde çekilen sıkıntılar, işçi, köylü ve memurların hükümete karşı bir tutuma girmelerine neden olduğu gibi; Varlık Vergisi, Milli Koruma Kanunu, toprağa ilişkin yasalarda büyük ve orta boy sermaye ile toprak sahiplerini gücendirmişti. (Çavdar, 2008: 448). Aslında burada daha ilginç olan, otoriter yönetim tarzının çıkarlarına hizmet ettiği durumdan farklı olarak, kendi çıkarların söz konusu olduğu bir duruma geçilmesiyle birlikte, bu yeni sınıfların rejimin muhalifi olmaları ve nihayetinde rejimin varlığını ortadan kaldıracak siyasal girişimlere destek olmasıydı (Lewis, 2009: 657).

Bu tarihsel ittifakın bozulmasını biraz daha detaylı irdelemek gerekirse bunlar sırasıyla şöyle ifade edilebilir: 18 Haziran 1940 tarihli Milli Koruma Kanunu, Kasım 11 Kasım 1942 tarihli Varlık Vergisi ve devletle halkın arasını açan Toprak Mahsulleri Vergisi yasasıdır. Söz konusu vergiyi düzenleyen yasa 26 Nisan 1942 günü kabul edilmiştir. Bu yasa, Osmanlı’ da uygulanan ve devlet – halk arasındaki en ciddi çelişkilerden birini meydana getiren, Cumhuriyet yönetiminin kaldırmakla övündüğü Aşar Vergisinin geri gelmesi şeklinde algılanmıştı (Ahmad, 2007: 24; Kahraman, 2008: 201). 1940 yıllarda Türkiye, 2. Dünya Savaşı’nın getirdiği ekonomik yıkımı en geniş şekilde yaşadı. Köylü, 1938 sonrasında çıkarılan çeşitli yasalarla ezildi (Kahraman, 2008: 199). Bu ekonomik gelişmelerin yanına 1923’ten itibaren uygulanan tepeden inmecî devrimlerin halkın yaşamında hiçbir iyileşme sağlamaması ve rejimin yabancılaşması da ekstra hoşnutsuzluk nedeni olmuştu. Toprak Reformu Yasası (Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu) yukarıda sayılanlardan farklı olarak köylülere yönelik bir açılım niteliği taşısa da, bu yasa tasarısının en dolaysız sonucu CHP içinden bir muhalefetin kristalize olmasına yol açmasıdır (Kahraman, 2008: 202; Ahmad, 2007: 27). Tüm bunlara ek olarak 1939-1945 yılları arasında basına uygulanan şiddet ve sansürü, anti-demokratik yaklaşımları eklediğimizde CHP neredeyse hiçbir toplumsal sınıfın desteklemediği bir parti haline gelmişti. CHP’nin “tarihsel blok”u

tamamen dağılmış ve sadece asker/bürokrat kanat sadık kalmıştır (Kahraman, 2003: 203).

Özellikle sermaye ve toprak sahipleri CHP'nin savaş döneminde uygulamış olduğu politikalardan ürkmüş ve siyasal alanda söz sahibi olacak şekilde sahneye çıkmıştır (Eroğul, 2003: 90). Varlık Vergisi gibi uygulamalar kimi iş çevrelerinde sermaye dönüşümüne yol açmış ve bunu fırsat olarak kullanmışlarsa da, iktidarın keyfiliği onları da ürkütmüştür (Keyder, 2006: 51). Aynı şekilde toprak sahipleri de Toprak Reformu ve ormanların devletleştirilmesi gibi düzenlemelerin tekrar edebileceğini düşünerek benzeri bir kaygıyı yaşamışlardır (Eroğul, 2006: 114). Nitekim yeni dönemde muhalefetin dışarıdan değil de CHP içinden çıkması, egemenler arasındaki bir siyasal ihtilafa işaret etmektedir. Ayrıca muhalefetin sözcülüğünü yapan ve sonrasında DP'yi kurarak bir döneme damgasını vuran Adnan Menderes büyük bir çiftçi, Celal Bayar ise 'İş' çevrelerinin yakından tanıdığı önemli bir siyasetçidir.

3.2.2. Uluslar Arası Gelişmeler

Burjuvazi, toprak ağaları ve asker-sivil bürokrasi arasında Kurtuluş Savaşı sırasında kurulan zımni ittifak, savaş dönemi baskılarının bir sonucu olarak sonunda dağılmıştı. Savaş sürdükçe bu ittifakı muhafaza etmek zorunlu olmuştu; ancak savaş sona erince, yeni bir siyasal düzen kurulacak ve pek çok şey savaştan zaferle çıkan müttefiklere bağlı olacaktı (Ahmad, 2009: 90).

Müttefik zaferinin ufukta görüldüğü 1942 yılından itibaren Türkiye'nin kendi saflarında savaşa girmesi yönündeki baskılar da arttı. İlk olarak 30-31 Ocak 1943 tarihinde Adana'da, Churchill – İnönü görüşmesi gerçekleşti. Türkiye üzerindeki baskılar, 1943 yılının son aylarında daha da arttı. Özellikle Tahran Konferansı'nda Churchill, Türkiye'nin savaşa katılması konusunda

üçlü daveti reddettiği takdirde, İngiliz hükümetinin artık Türkiye'nin toprak bütünlüğü ve Boğazlar'daki hakları konusunda ilgi duyamayacağını ifade etti (Timur, 2003: 53). 4-7 Aralık 1943 tarihinde Kahire'de İnönü – Churchill – Roosevelt arasındaki toplantıda İngiltere Başbakanı gene ısrarla 15 Şubat 1944'te Türkiye'nin savaşa girmesini istedi (Çavdar, 2008: 414). Churchill, 1944 Mayıs'ında bir demeçle tutumunu şöyle açıkladı: *“Türkiye'nin şimdiye kadar takınmış olduğu ve takınmakta olduğu vaziyet, benim fikrimce, barış sırasında, Türklere müttefiklere katıldıkları takdirde elde etmiş olacakları kuvvetli mevkii temin edemeyecektir.”* (Timur, 2003: 53). Türkiye'nin Almanya ile ilişkileri kesmesinin savaşa yönelik stratejileri açısından önemli gören müttefiklerin talepleri doğrultusunda, Türkiye 2 Ağustos 1944'te Almanya ile ekonomik ve diplomatik ilişkilerini kesti (Seydi, 2009: 294).

4-11 Şubat 1945'de Stalin, Roosevelt ve Churchill Yalta'da toplandılar. Aldıkları karar gereğince Mart ayına kadar Almanya ve Japonya'ya savaş ilan etmeyen devletlerin Birleşmiş Milletler üyesi olamayacağını ilan ettiler. Türkiye, Sovyet ordularının Berlin'e 50 km yaklaştıkları bir dönemde 23 Şubat 1945'te Almanya ve Japonya'ya savaş ilan etmiş ve Birleşmiş Milletler Beyannamesi'ne katılma kararı almıştır (Çavdar, 2008: 415). İkinci Dünya savaşı sırasında, savaşın dışında kalmayı başaran Türkiye, izlediği politikanın olumlu – olumsuz sonuçlarını savaşın sonunda yaşamaya başlamıştır. Her şeyden önce Batılı müttefikler savaşa girmede ayak direyen, Almanya'ya son anda savaş ilan eden Türkiye'ye karşı bu dönemde başlangıçta mesafeli bir tutum sergilemiştir (Erol, 2009: 346). 28 Nisan 1945'de San Francisco'ya giden Türk heyeti, Reuters Ajansı'na *“Türkiye'de Cumhuriyet rejiminin siyasi bakımdan modern demokrasi yolunda ilerlediğini ve savaştan sonra her türlü demokratik cereyanların gelişmesine müsaade edileceğini”* söylemiştir (Karpaz, 1996: 128).

İkinci dünya Savaşı öncesinin uluslar arası politik güç dengesini oluşturan devletler, 1945'ten sonra güçlerini kaybetmiş ve sonucunda da savaşın sona ermesiyle uluslar arası sistemde büyük bir değişiklik söz

konusu olmuştur (Erol, 2009: 345). Türkiye savaş boyunca faşist ve demokrat cepheler arasında tahterevalliye andıran bir denge politikası uyguladıktan sonra demokrasiyi tercih etmesinde dış dinamiklerin etkisi olmuştur (Çavdar, 2008: 416). 17 Ekim 1939 tarihli Türk – İngiliz – Fransız üçlü ittifak anlaşmasına rağmen İkinci Dünya Savaşı'nda tarafsız kalmayı tercih eden Türkiye, savaşın hemen sonrasında yalnızlığa terk edilme korkusuyla (biraz da acele ile) Batı ile ittifak arayışlarına girdi (Seydi, 2009: 296). Türkiye, Batılı demokratik ülkeler ile birlikte hareket etmek istediğine göre siyasal hayatını da bu çizgide sürdürmek zorunluluğu hissediyordu. Her şeyden önce, savaş öncesinin aksine otoriter rejimlerin yenilmesiyle birlikte dünyada artık demokrasi rüzgârları esmeye başlamıştı (Seydi, 2009: 297). İnönü'nün 12 Ekim 1945'te ABD Senatörü Claude Pepper'le yaptığı görüşmede söylediği şu sözler onun bu değişime ne kadar önem verdiğini gösterir: *“Kendimi, Millet Meclisi'mizde bir muhalefet partisi başkanı olarak gördüğüm gün, hayatımın vazifesini yerine getirmiş sayacağım”* (Derin, 1995: 178). Ali Fuat Başgil'e göre ise eğer İnönü, Franco'nun İspanya'da İngiliz desteğini alabildiği gibi kendi iktidarını sürdürebilecek bir desteği alabilseydi Türkiye'de demokrasi söz konusu edilmeyecekti (Yetkin, 1983: 55). İnönü de o dönemde iç ve dış etkileşimi şu sözleriyle doğrulamıştır. *“Hiçbir harici meseleyi dahili mesele ile itilaf etmeden ve hiçbir dahili meseleyi harici mesele ile karıştırmadan hallettiğimi bilmiyorum. Biri mutlaka diğerini tahrik eder.”* (Barutçu, 2001: 752).

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Türkiye'nin dış politikasına egemen olan ve ona istikamet veren unsur, savaş sonrası Avrupa dengesinde meydana gelen boşluklardan yararlanan Sovyetler Birliği'nin Türkiye üzerindeki istekleri olmuş ve bu çerçevede bloklaşan dünyada Türkiye bloklar arasında bir tercih aşamasına gelmiştir (Erol, 2009: 345). İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra, Sovyetler Birliği, Türkiye'yi ürkütecek bir emniyet çemberi siyasetini uygulamaya kalkışmıştır. Mart 1945'te Ankara'ya verdikleri bir nota ile Sovyetler Birliği, 17 Aralık 1925 antlaşmasını, yeni şartlara uymadığı gerekçesiyle uzatmayacaklarını bildirmişti (Eroğul, 2003;19; Erol, 2009: 347).

12 Mart 1947 tarihinde ABD Başkanı Truman, Türkiye ve Yunanistan'ın Sovyet tehdidine maruz kalması nedeniyle bu iki ülkeye yardım programı açılacağını ilan etti (Çufalı, 2004: 171). Amerikan meclisinin birleşik toplantısında açıklanan bu doktrinin yürütülebilmesi için, Amerikan kamuoyunun Türkiye'nin demokratik bir yönetime gittiği yolunda ikna edilmesi gerekiyordu. Truman Doktri'nin sonucu olan ilk Türk – Amerikan askeri işbirliği antlaşması da, 12 Temmuz 1947'de, aşağıda belirtilecek olan Cumhurbaşkanlığı bildirisiyle aynı günde imzalanmıştır (Ahmad, 2007: 45; Eroğul, 2006: 118). İnönü, heyette bulunan Feridun Cemal Erkin'e şunları söylemişti: *“Amerikalılar çok partili demokrasiyi ne zaman kuracağımızı bizlere sorabilirler.. İnönü'nün rolü, reformları raylarında perçinleştirmek ve Atatürk'ün arzu ettiği gerçek, tam demokrasiyi kurmak olacaktır. İnönü şimdiye kadar bu çığıra gitmek istiyordu. Harbin çeşitli tehlike ve sorunları buna imkân vermedi. Savaş bitince bu amacı gerçekleştirmek Cumhurbaşkanı'nın en aziz arzusudur.”* (Yeşil, 1988: 54).

Blokların şekillendiği, soğuk savaşın başladığı ve geri kalmış ülkelerin başkaldırdığı, bir kelimeyle yeni düzenin temellerinin atıldığı bu karmaşayı, bütün ülkeler gibi Türkiye de merak ve endişe içinde izlemekteydi. Milli Şef, “Büyük Başbuğ” İsmet İnönü'nün önderliğinde, ülkenin yönetici seçkinleri, bu yeni düzene uymaya çalışıyorlardı (Eroğul, 2003: 17). Düzen değişikliğine yol açan en önemli etkenlerden biri kuşkusuz, dış durumdu (Eroğul, 2006: 114). Ayrıca 1944 sonbaharında kapatılmış olan Tan, Vatan ve Tasviri Efkâr gazetelerine 22 Mart 1945 tarihinde yeniden yayınlanmaları izninin 25 Nisan 1945 tarihinde başlayan San Francisco Konferansı'ndan hemen önce verilmesi de ayrıca dikkat çekici bir gelişmedir (Koçak, 1992: 138-139). Savaş sona ererken, yeni kurulan dünya düzenine Türkiye'nin demokratik bir siyasal sistemle katılması çeşitli bakımlardan zorunlu görünüyordu (Timur, 2003: 13). Bu suretle Türkiye'de otoriter rejim, bir yandan iç huzursuzluğa, diğer yandan da uluslararası gelişmelere bir “güdümlü demokrasi” ile yanıt vermeye çalışmıştı (Timur, 2003: 33). Bu arada belirtmekte fayda var ki dış

dünyanın demokrasi yönündeki baskılarının çok partili hayata geçişte etkili olduğunu ama bunun tek etken olmadığını kabul etmek gerekir (Karpas, 1996: 129).

Sonuç olarak Keyder'in de belirttiği gibi, Türkiye Marshall yardımından payını alınca, hükümet, bir muhalefet partisinin, Demokrat Parti'nin (DP), kurulmasına izin verdi (Keyder, 2006: 52). Başlı başına bu bilgi bile uluslar arası dinamiklerin etkisini göstermektedir.

3.2.3. CHP Politikalarının Dönüşümü: 1939 – 1946

Atatürk' ün ölümünden sonra Cumhurbaşkanlığına seçilen İsmet İnönü (11 Kasım 1938) gelecek yıllarda alacağı kararlarla Türkiye'nin çok partili siyasal yaşama geçişinde oldukça önemli bir rol oynayacaktır. Bugünden geriye baktığımızda bunun çok da isteyerek alınmış bir karar olduğunu söylemek zordur. Gerek iç siyasal dengeler gerekse savaş sonrası dünyanın içinde olduğu dengeler Türkiye'yi bu tarz bir dönüşüme zorunlu kılmıştı. Eğer olayı bu şekilde analiz etmeden direk olarak İnönü'nün kişiliği üzerinden bir analiz yapmaya kalkarsak, gerek TCF deneyiminde gerekse SCF deneyiminde oynamış olduğu rol ve Kemalist kadrolar içinde devletçi – otoriter bir çizgiyi temsil etmesi nedeniyle bu geçişi çok da istemediği sonucunu rahatlıkla çıkarsayabiliriz (Çufalı, 2004: 36). Buna mukabil İnönü daha 1938'de iktidara yeni geldiğinde çok partili hayata geçişi düşündüğünü savunur. Ona göre II. Dünya Savaşı'nın başlaması bu kararın hayata geçirilmesine engel olmuştu (Çufalı, 2004: 32). Her ne olursa olsun İnönü'nün bu geçiş kararını alırken iç ve dış baskılara kayıtsız kalamadığı görülmektedir (Burçak, 1998: 46).

26 Aralık 1939 tarihinde parti tüzüğü gereği yapılan CHP Olağanüstü Kongresinde İsmet İnönü'ye *Milli Şef ve Değişmez Genel Başkan* sıfatları verildi (Seydi, 2009: 258). Bu durum aynı zamanda İnönü'nün siyaset üstü bir

onursallığa sahip olarak siyasal süreci yönlendirmesi için oldukça işlevsel bir katkı yapmıştı. Nitekim parti içinde halen kendisine karşı olan bir grubun varlığı bilinmekteydi. Özellikle Atatürk'ün ölmesine az bir zaman kala İsmet İnönü'yü Başbakanlık'tan istifa ettirmesi ve yerine Celal Bayar'ı ataması halen hafızalarda tazedir. İnönü, 1939 yılının Mart ayında İstanbul'daki bir üniversiteyi ziyareti sırasında demokratikleşme denilebilecek gelişmelerin haberini verdi (Çavdar, 2008: 395). Aynı yıl 29 Mayıs' ta CHP'nin 5. Olağan Kurultayı toplandı. Bu kurultayda parti içinde 'Müstakil Grup' oluşturulmasına karar verildi (Çavdar, 2008: 398; Çufalı, 2004: 35). Bu grubun oluşturulmasındaki temel amaç kontrol dışı bir muhalefeti engellemek olsa da siyasal sistemin tek parti rejimini daha fazla kaldıramayacağını da itirafı anlamına gelmekteydi. Siyasal tarih yazımında sonraki girişimlerin haberini vermesi açısından önemli bir adım olan bu oluşum aynı zamanda 1930'ların Serbest Fırka tecrübesini hatırlatacak şekilde kurgulanmasına rağmen siyasal cesaret açısından o girişime göre daha geri bir noktada kalmaktadır. Müstakil Grup, CHP toplantılarına katılmakta, fakat oy vermemekteydi. Her yönüyle yapay olan bu uygulama CHP'nin güdümlü çok seslilik yaratma girişimi olarak ilginç de olmaktaydı. Her şeye rağmen parti kadroları içerisinde kalmak kaydıyla sınırlı bir demokrasi ve hoşgörünün kıvılcımları olarak görülmelidir (Çavdar, 2008: 397-398). Müstakil Grup'un kendisini olmasa bile, Avrupa'da *"tek parti, tek şef"* sistemlerinin pek canlı olduğu ve bunun Türk siyasi sistemine pek uygun düştüğü bir sırada, Türkiye'de her şeye rağmen örgütlü bir muhalefet fikrinin terk edilmemiş olmasını göstermesi açısından önemsenmesi gereken bir noktadır. Nitekim Saraçoğlu hükümeti sırasında, Celal Bayar'a Grup Başkan Vekilliği teklif edilince, Bayar *"Müstakil Grup Başkanlığını kabul ederim"* şeklinde yanıt vermiştir. Demek ki, bütün siyaset adamlarının CHP'li olduğu bir dönemde, müstakbel DP kurucusu, bu göstermelik muhalefet grup başkanlığını, Parti Grup Başkanlığı'na tercih etmiştir. (Timur, 2003: 13).

CHP' deki demokratikleşme eğilimi farklı noktalarda kendini gösterdi. Bu noktada 1946'ya gelene kadar CHP'nin girişimlerini şöyle özetleyebiliriz:

1943 milletvekili genel seçimlerinde tek parti olan CHP, gerekenden fazla aday göstererek ikinci seçmenlere tercih hakkı tanıdı (458 milletvekilliği için 530 aday) (Tanör, 1999: 339). İkinci önemli adım, 17 Haziran 1945 günü yapılacak ara seçimlerde adayların merkez yoluyla belirlenmeyeceğinin açıklanması olmuştur (Çufalı, 2004: 45) Yani CHP aday göstermeyerek halkın tercihinin bırakmıştır (Eroğul, 2006: 113).

CHP Genel Başkanı, İsmet İnönü, 1 Kasım 1945 tarihli Meclisi açış konuşmasında, Türkiye'nin tek eksiğinin çok partili rejim olduğunu açıklıyor ve bu rejime geçişte bir anayasa sorunu olmadığını da ifade etmiş oluyordu. (Tanör, 1999: 345; Eroğlu, 2006: 113). Gerçekten de Türkiye'de Anayasal olarak parti kurmanın önünde bir engel yoktu. Türkiye'de o tarihlerde siyasal partiler Cemiyet Kanunu hükümlerine bağlıydı. 1938 tarihli bu yasa, derneklerin (bu arada, siyasal dernek sayılan partilerin) faaliyete geçebilmesini "tescil" koşuluna bağlamıştı. Aslında bu bir "izin sistemi"ydi. 1946'da Cemiyetler Kanunu'nda değişiklikler yapıldı. Bunların en önemlileri, "tescil" koşulunun kaldırılması ve serbestlik ilkesinin kabulü ile idarenin derneklerin faaliyetini yasaklama yetkisinin ve sınıf esasına dayalı dernek (parti) kurma yasağının kaldırılmış olmasıdır (Tanör, 1999: 347). 1 Kasım konuşmasının devamında İnönü şöyle diyecekti: *"Demokratik karakter bütün cumhuriyet devrinde prensip olarak muhafaza olunmuştur. Diktatörlük prensip olarak hiçbir zaman kabul olunmadıktan başka zararlı ve Türk milletine yakışmaz olarak, daimi itham edilmiştir."* (Tanör, 1999: 340). Aynı şekilde 19 Mayıs 1945'te yaptığı ünlü konuşmada İnönü, savaş bittiğine göre artık demokrasi yolunda yeni adımlar atılabileceğini bildirmiştir (Eroğul, 2006: 113). Aynı konuşmasında siyaset ve fikir hayatımızda demokrasi prensiplerinin daha geniş ölçüde memleketimizde hüküm süreceğini haber vermiştir (Tanör, 1999: 339).

Olağanüstü kongre 10 Mayıs 1946'da toplandı ve CHP demokratikleştirme noktasındaki iradesini göstermeye devam etti. 1938'de Cumhurbaşkanı seçilmesinden hemen sonra İnönü'nün kendisine verdiği

“Milli Şef” ünvanı kaldırıldı. Aynı şekilde partinin “Değişmez Başkanlığı” ünvanı da kaldırıldı. Milli Şef ünvanı sahibi birisinin kendi yetkilerinden vazgeçmesi elbette kolay değildir. Ayrıca diğer yönetici ve parti yetkililerinden bazılarının bu karara karşı çıktıkları da unutulmamalıdır (Çufalı, 2004: 35). Dört yılda bir toplanacak kongre tarafından başkan seçilecekti (Ahmad, 2007: 33). CHP’nin 9-11 Mayıs 1946 tarihli Kurultay’ında kabul ettiği ilkeler doğrultusunda tek dereceli seçimlerin 21 Temmuz 1946 tarihinde yapılmasını kararlaştırıldı (Çaylak ve Nişancı, 2009: 312). *Seçim Hukuku* alanındaki düzenlemeler bu dönemin en olumlu katkısıdır. Seçimlerle ilgili yapılan bu yeni düzenleme önemli olmakla beraber seçimlerin gerçekten adil ve dürüst olmasını sağlayan yasa 1950 tarihinde yürürlüğe girecek olan Milletvekilleri Seçimi Kanunu’dur (Tanör, 1999: 347).

CHP’nin İnönü liderliğinde başlattığı bir dizi hamle Türkiye’yi 1946’da çok partili bir siyasal sisteme taşımıştır. Yukarıda söylediklerimizden hareketle bu çok partili sisteme geçişte bir taraftan iç dengeler ve çıkar çatışmaları bir taraftan da dış siyasal dengeler önemli ölçüde etkili olmuştur. Ancak bunların da ötesinde Türk siyasal hayatının geçmişteki tecrübeleri ve birikimleri de (Birinci Meclis’in kozmopolit yapısı gibi) etkili olmuştur. O güne kadar kesintilere uğramış olsa da 70 yıllık bir parlamenter deneyime sahip olunması büyük ölçüde etkili olmuştur. Bu minvalde söylenenler ışığında çok partili siyasal sisteme geçiş sadece konjonktürel bir zorunluluğun değil yanı sıra Tanzimat’tan beri süregelen, Kemalizm ile doruğa çıkan, tek partinin de resmi ideolojisi olan, Batılılaşma siyasetini sürdürme kaygısından kaynaklanmıştır denilebilir (Eroğul, 2006: 115).

3.3. ÇOK PARTİLİ HAYAT VE DP’NİN KURULUŞ SÜRECİ

Türkiye çok partili siyasal hayata gerek dış dengelerin gerekse içerideki sıkışmışlığı aşmak için geçti. Bu bağlamda ilk parti 7 Temmuz 1945’te Nuri Demirağ tarafından kuruldu (Ahmad, 2007: 29). CHP tekeline

meydan okuyan ilk partinin bir politikacı tarafından değil de bir sanayici tarafından kurulması dikkate değer bir noktadır (Ahmad, 2007: 158). Ancak bu muhalefet partisi çok etkili olamadı ve gerçekten de CHP'ye alternatif olmaktan uzak bir siyasal söyleme sahipti. Öte yandan şu da bir gerçektir ki; CHP oluşacak muhalefetin kendi kontrolünde olmasını istiyordu (Çufalı, 2004: 47). Muhtemelen CHP'nin siyasal hedefinde gerçek bir muhalefet partisinin oluşması değil, kontrollü (muvazaa) bir muhalefet partisinin olacağı “biçimsel bir demokrasi” vardı. Nitekim Demokrat Parti'nin Celal Bayar liderliğinde kurulacağı anlaşıldığında Falih Rıfkı Atay, Ulus gazetesinde şunları yazmıştı: “Celal Bayar'ın Kemalizm davasına ve Türk devrim geleneklerine uygun bir muhalefet partisi kurmaya ve işletmeye muvaffak olmasını biz de en aşağı kendisi ve arkadaşları kadar dilemekteyiz.” (Çufalı, 2004: 62). Bayar'ın CHP'nin bir ürünü olduğu ve yeni partisinin ayrıldığı partiyle aynı ideolojik zeminde olacağı belirtiliyordu. CHP'ye sempati duyan hemen herkes, DP'nin CHP'yle aynı temel ilkeleri benimsemesinden hoş bir şaşkınlığa uğradı (Ahmad, 2007: 31). Hali hazırda Celal Bayar bunun için en uygun kişiydi. Kemalist liderliğin içinde öteden beri çatışan iki akım vardı. İnönü'nün başını çektiği akım Türkiye'nin durumunda devletçiliği daimi bir çözüm olarak görüyor ve onu liberal kapitalizmden daha tercih edilebilir buluyordu. İş Bankası Genel Müdürlüğü de yapmış olan Celal Bayar'ın çektiği öteki akım ise devletçiliği, Türk sanayisi kendine yeter hale gelene kadar gerekli bir geçiş aşaması olarak görmekteydi (Zürcher, 1998: 287). Buna karşılık DP kurulur kurulmaz, muvazaa isnadı ile yüz yüze kalmıştır. Bu konuda Bayar, “*Muvazaa hafifliktir. Kimse böyle bir teklifte bulunmamış, kimse de böyle bir şeyi kabul etmemiştir*” diyerek, kamuoyunu tatmin etmek yönünde açıklamalar yapmak zorunda kalmıştır (Çaylak ve Nişancı, 2009: 310). Ancak şu da bilinen bir gerçek ki Türkiye'de 1945'te doğup gelişen muhalefetin başarıya ulaşması için iki büyük unsur vardı. Birincisi, Cumhuriyet'in büyük yasaklarına dokunmaması, ikincisi ise kamuoyuna iktidarın bir oyunu olarak görünmemesiydi (Eroğul, 2003: 87). Celal Bayar'ın laiklik ve devrim kanunları konusundaki titizliği İnönü'ye güven veren bir unsurdu. Bayar, 1 Aralık 1945'te yeni parti kuracağını açıklarken, partisinin

Kemalizm ideolojisiinden, yani tam bir demokrasiden mülhem olarak, kurulacağını belirtiyordu (Timur, 2003: 30). Celal Bayar büyük yasaklara dokunmayacağını bu şekilde söylerken, ileride muvazaalı lider olarak suçlanacağını doğal olarak bilmiyordu.

DP'yi kuracak olan kadroların ilk önemli muhalefeti, Ocak 1945'te Meclis'e sevk edilen Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu üzerinde tartışmaların başladığı Mayıs 1945'de ortaya çıktı (Çufalı, 2004: 40). Muhalifler, reforma doğrudan doğruya itiraz edemediklerinden, dolaylı yolları tercih etmekteydiler (Eroğul, 2003; 26). Daha sonra bütçe görüşmelerinde yapılan oylamalarda da muhalefet tavrını netleştirdi. Oylama Türk siyasal hayatında yeni bir dönemi açmıştı. Bütçe 5'e karşı 370 oyla kabul edildi. Bu ret oyları Celal Bayar, Adnan Menderes, Refik Koraltan, Fuat Köprülü ve Emin Sazak'a aitti (Çufalı, 2004: 43). Parti içindeki muhalefet 7 Haziran 1945'te açıkça kendilerini gösterip ilk kez iktidar sorununu gündeme getirdi. Gelecekteki DP'nin dört kurucusu (Celal Bayar, Refik Koraltan, Fuad Köprülü ve Adnan Menderes), Anayasada belirtilen 'Milli Egemenlik' ilkesinin tam olarak uygulanmasını ve parti işleyişinin demokrasinin temel ilkelerine göre yürütülmesini isteyen bir öneriyi Parti Meclis Grubuna sundular (Ahmad, 2007: 29). Bir yandan da gazetelere eleştirel demeçler verdiler. Bu durum, parti disiplinini bozma olarak değerlendirildi ve 21 Eylül 1945'te Adnan Menderes ve Fuat Köprülü partiden ihraç edildi. Bu ihraçları parti tüzüğünü ihlal olarak eleştiren Refik Koraltan da ihraç edildi. Celal Bayar, Meclisteki görevinden istifa etti ve 1 Aralık'ta da partiden ayrıldı (Ahmad, 2007: 30). Artık yeni partinin kurulmasının zemini oluşmuştu ve DP'nin doğuşuna yol açan en önemli neden olan, Halk Partisi'ne duyulan muhalefet çok yaygın ve köklü bir hale gelmişti. Bu muhalefet başlıca ilk kaynaktan besleniyordu. Bunların birincisi yeni gelişen "burjuvazinin" artan iktidar arzusu; ikincisi ise, halkın yaygın bıkkınlığı idi (Eroğul, 2003: 85). Partinin kurucuları arasında burjuvazinin sonsuz güvenine sahip olan Celal Bayar ile büyük toprak sahiplerinin temsilcisi Adnan Menderes bulunmaktaydı (Çavdar, 2008: 456). Adnan Menderes (1899-1961) böyle bir görevi gerçekleştirecek kişi olarak

görülyordu. Gelişmiş Batı Anadolu'nun Aydın vilayetinde toprak sahibi zengin bir ailenin çocuğu olarak dünyaya geldi ve 1930'da kısa ömürlü Cumhuriyetçi Serbest Fırka'ya katılarak siyasete girdi. Bu parti kapatıldığında Menderes, CHP'ye geçti ve 1945'te ihraç edilene kadar bu partide kaldı (Ahmad, 2009: 139). 7 Ocak 1946'da kurulan Demokrat Parti'nin dört kurucu –Celal Bayar, Adnan Menderes, Refik Koraltan ve Fuat Köprülü- CHP üyesi idiler. Celal Bayar, Atatürk'ün son Başbakanıydı ve parti kuruluş süreci içinde İnönü ile sürekli ilişki içinde olmuştu. Kısacası bu isimlerin kuracağı bir parti ile tam bir “sadık muhalefet” modeli yaratılmaya çalışılmıştır denilebilir (Eroğul, 2006: 115). 80 maddelik bir program oluşturulmuş ve bu iki bölüme ayrılmıştı: Genel hükümler ve Hükümet İşleri. Bunları iki başlık altında toplamak gerekirse ana hatlarıyla liberal bir ekonomi ve demokrasi vurgusunun ön plana çıktığını görmekteyiz (Eroğul, 2003: 31).

Aynı zamanda rejimin güvenliği için bazı şartlarda söz konusuydu. Bu şartlar, laiklik ve antikomünizm idi (Eroğul, 2003: 87). Demokrat Parti, bu öğeleri doğru olarak değerlendirdi. Kurulduğu andan itibaren, muhalefeti rejim içi bir çizgide tutmaya büyük dikkat harcadı. Bir kere kurucular, siyasal hayatın o günlere kadar geliştirdiği esas felsefeye tamamen sadık kişilerdi. Hiçbiri ne din devletini, ne de komünizmi istemekle suçlanamazdı (Eroğul, 2003: 87). Kendilerine çok benzeyen Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın içine düşürüldüğü oyuna gelmemeyi başardılar. Öte yandan, Serbest Fırka'ya da benzememesini bildiler (Eroğul, 2003: 88). İnönü, Celal Bayar ile parti kurulmadan birkaç gün önce yaptığı görüşmede hassasiyetlerini bir kez daha tekrarladı. Bu hassasiyetler Terakkiperver Fırka'nın “itikadı diniyyeye riayetkarız” maddesinin yeni partide olmaması, Köy Enstitüleri ve ilkokul seferberliğine muhalefet edilmemesi ve son olarak da dış politika konusunda fikir ayrılığı olmamasıydı (Çufalı, 2004: 62).

Bunlara karşılık DP, kendisini yine de tam olarak güvende hissetmemekteydi. 1944 yılında Genelkurmay Başkanlığı'ndan emekli olduktan sonra CHP'nin tüm ısrarlarına karşı siyasete girmeyen Fevzi

Çakmak, Bayar'ın ricası üzerine DP listesinden bağımsız aday olmayı kabul etti (Çaylak ve Nişancı, 2009: 312). Haziran sonunda siyasal mücadeleye katılmaya karar veren Mareşal Çakmak, Demokrat Parti listesinde bağımsız aday olmayı kabul etmişti. Bu katılma CHP'yi ürküttü. Zira, Mareşal, Atatürk'ün yakın arkadaşı olması, İstiklal Savaşı'nda oynadığı önemli rol, dindarlığı, vs. gibi sebeplerle memlekette büyük bir saygınlığa sahipti. DP'liler devletten yalıtık olduklarının farkındaydılar ve bu nedenle, emekli Mareşal Fevzi Çakmak ve diğer generalleri kendi saflarına çekerek İnönü'nün nüfuzunu dengelemeye çalıştılar (Ahmad, 2007: 188).

DP, programından dolayı olmasa da, kökleri egemen "Jön Türk" koalisyonu içerisindeki bir ihtilafta yatan, ülkenin modern tarihinde, desteğini serbest bir seçimde dile getirebilmiş çok büyük sayıda gerçek taraftara sahip ilk siyasal örgüt olmasından dolayı Türk siyasetinde tamamen yeni bir olguydu (Zürcher, 1998: 317). Yeni partinin örgütü, hazırlanan tüzüğe göre, merkezde üç organdan oluşacaktı: Genel Başkan, Genel İdare Kurulu ve Merkez Haysiyet Divanı. Bu kurullar iki yılda bir toplanacak olan genel kurulca seçilecekti. Öte yandan yurt çapındaki örgüt ise il, ilçe, bucak ve ocak örgütleri olarak dört aşamalıydı (Çavdar, 2008: 456). Etkin bir muhalefet partisi haline gelecek olan DP hareketinin içinde birçok Serbest Fırkalı vardı (Kayalı, 2005: 56). DP'den hariç olarak Türkiye Sosyalist Partisi 14 Mayıs 1946'da İstanbul'da kurulmuştur. Türkiye Sosyalist Emekçi ve Köylü Partisi 19 Haziran 1946'da kurulmuştur. Bu parti gizli TKP'nin legal yüzü olarak algılanmıştır. Bu partiler 6 ay faaliyette bulundu. 16 Aralık 1946 tarihinde sıkıyönetim komutanlığı tarafından kapatıldılar (Çavdar, 2008: 451-452).

3.4. DP'NİN MUHALEFET YILLARI: 1946 – 1950

Cumhuriyet siyasal rejimi önemli bir hamle ile çok partili hayata geçmişti. Ancak bunun bir anda sancısız ve sarsıntısız olma ihtimali hiç şüphesiz ki mümkün değildi. Bu nedenle DP'nin muhalefette olduğu yıllar

gerginlik yılları olarak adlandırılırsa yanlış olmayacaktır. 7 Ocak 1946'da resmen kurulmuş olan DP, kuruluşunun üzerinden çok fazla geçmeden, teşkilatlanmasını tamamlamadan CHP'nin normalde 1947 yılında yapılması gereken seçimleri 1946 yılına alması ile zor bir durum ile karşı karşıya kaldı. Bu durum CHP tarafından yeni muhalefetin işini zorlaştırmak amacı ile yapılmıştı (Eroğul, 2006: 116). CHP çoğunluklu Meclis 10 Haziran 1946 tarihli kararıyla genç muhalefeti hazırlıksız yakalamak niyetindeydi (Tanör, 1999: 341). DP'liler bu karara itiraz ettiler ve seçimleri boykot etmeyi bile düşündüler (Zürcher, 1998:308). Ama DP örgütlenmesini tamamlamamış olmasına karşın bu seçimleri çok ciddiye almış ve etkin bir kampanya yürütmüştür. DP'nin seçim sloganı "Yeter, Söz Milletindir" şeklindeydi. Bu slogan DP'nin afişlerinde "dur" işareti veren bir el olarak yansımıştı (Çavdar, 2008: 458). Etkili bir kampanya çalışmasına rağmen 18 Temmuz tarihlerinde partiler adaylarını açıkladığında DP'nin 16 ilde seçime giremediği görülmektedir.²

Çok partili siyasal hayatın ilk genel seçimleri 21 Temmuz 1946 tarihinde yapıldı (Ahmad, 2007: 38). Bu seçimler neticesinde CHP 403, DP 54, Bağımsızlar 8 milletvekili kazandılar (Tanör, 1999: 341).³ Seçimler CHP'nin ezici bir zaferi ile sonuçlandı. Seçimlerden sonra hiç bitmeyecek bir biçimde yaşanan yolsuzluklar ve mazbata oyunları, seçim sonuçlarına yapılan müdahaleler çok ciddi tartışmalara yol açtı. Zaten seçimlerdeki "açık oy, gizli sayım" ilkesi başlı başına bir tartışma konusuydu. 1946 seçimleri II. Meşrutiyet'in ünlü 1912 seçimleri (Sopalı Seçim) kadar çok tartışılan bir seçim olarak tarihe geçmiştir (Çavdar, 2008: 457). Bu arada genel seçimlerin yarattığı kargaşalık dinmeden, 1 Eylül'de İl Genel Meclisleri seçimi yapıldı. DP'liler usulsüzlük yapıldığı gerekçesi ile 56 ilçede seçimden çekildiler (Eroğlu, 2003: 38). İlerleyen süreçte 1947 yılının Şubat ayında yapılan

²Bu iller: Ağrı, Bingöl, Bitlis, Çorum, Diyarbakır, Gümüşhane, Hakkari, Kars, Kırşehir, Malatya, Mardin, Muş, Niğde, Rize, Siirt ve Van

³Bu rakamlar çeşitli kaynaklarda farklı olarak geçmektedir. Göktepe, 2009: 361; Çufalı, 2004: 81; Eroğlu, 2003: 36; Ahmad, 2007: 38

Muhtar seçimleri ve Nisan ayında yapılacak İstanbul ara seçimleri de gerilimin artmasına yol açmıştı (Çaylak ve Nişancı, 2009: 315). Seçimler her ne kadar tek dereceli usule göre yapılıyor olsa da seçimlerle ilgili yolsuzluk iddiaları dinmek bilmiyordu.

Seçimlerin akabinde uzun yıllar sonra Cumhuriyet tarihinin ilk çok partili meclisi 5 Ağustos 1946'da açıldı. CHP'liler Cumhurbaşkanlığına İnönü'yü, Meclis Başkanlığına Kazım Karabekir'i aday gösterdiler ve doğal olarak seçtiler (Eroğul, 2003: 37). İnönü 338 oyla, Karabekir 379 oyla seçildi. İnönü, hükümeti kurma görevini Recep Peker'e verdi (Çufalı, 2004: 86). Peker, tek parti rejiminin ülke için daha iyi olduğuna inanan birisiydi ve parti içindeki sertlik eğiliminin başını çekiyordu. Bu tavır CHP'nin ya da daha doğrudan İnönü'nün niyetleri hakkında şüphe uyandırıyordu. Yaşanan gerginliklere ek olarak ekonomik koşulların zorlaması 1947 yılında bütçe görüşmelerinin sertleşmesine neden oldu. Özellikle Menderes oldukça sert eleştiriler getiriyordu. Bunun üzerinde Recep Peker yapılan eleştirilerin "Psikopat bir ruhun ifadesi" olduğunu söyleyince siyasal gerginlik bir krize dönüştü ve DP'liler Meclis'i toplu bir şekilde terk ettiler. Bunalım 9 gün sürdü ve İnönü'nün araya girmesi ve Bayar ile birçok görüşme yapmasından sonra DP'liler tekrar Meclis'e döndüler (Çavdar, 2008: 461).

DP'nin bu dönemdeki temel talepleri; anti-demokratik yasaların değiştirilmesi, seçimlerin dürüstlüğü, sıkıyönetime son verilmesi ve bürokrasinin tarafsızlığının güvence altına alınması şeklindeydi (Ahmad, 2007: 33). DP'nin taleplerinin böyle olduğu bir durumda bir yılını tamamlamış ve birinci kongresine doğru yaklaşmıştı. DP birinci büyük kongresini Türkiye'de ilk defa yaşam savaşını kazanmış bir muhalefet partisi olarak açıyordu (Eroğul, 2003: 43). 7 Ocak 1947 yılında yapılan ve 5 gün süren DP 1. Kongresi bu taleplerin dile getirildiği bir bildiri yayınlamış ve adına da "Hürriyet Misakı" adı verilmiştir. Bu bildirgede Cumhurbaşkanlığı ve Genel Başkanlık görevlerinin ayrılması yukarıda saydığımız temel politikalar arasına eklendi. Bunların temel politika yapılmasının yanı sıra bu talepler karşılanmaz

ise “milletin sinesine dönmek” tehdidinde bulunuldu (Tanör, 1999: 341). Bu kongre ülkenin karşı karşıya bulunduğu temel sorunları tespit etmekle yetinmiyor, adına “Ana Davalar Komisyonu” adı verilen ve gelişmeleri takip edecek bir heyet oluşturuyordu.⁴ Kongrenin genel havası demokrasi bayramı havasını yansıtıyordu. Örneğin Konya delegesi Himmet Ölçmen konuşurken Başkan kendisini fazla uzatmaması için ihtar edince, delegeler heyecan içinde “istediğin gibi konuş, şimdiye kadar söyleyemeyen milyonların namına konuş. İstersen sabaha kadar konuş...” diye bağırılmışlardır. İkinci gün yaptığı konuşmada Samet Ağaoğlu, “...bizi buraya hürriyet hasreti topladı. Şahıs idaresine, zümre hakimiyetine son vermek kararı topladı...” diyerek kongrenin havasını dile getiriyordu (Eroğul, 2003: 47). Bu süreçte DP sıklıkla 1924 Anayasası’na atıf yapıyor ve oraya dayanarak meşruluğunu sağlıyordu. Ayrıca DP, kendi siyasal çizgisini “hürriyet” kavgası olarak niteliyor ve Ulusal Kurtuluş savaşının bir devamı olarak niteliyordu (Timur, 2003: 38-39). DP’nin bütün muhalefet dönemi boyunca bütün söylemi “demokrasi” kelimesinin etrafında şekillenmiştir (Eroğul, 2003: 49).

Savaş sonrası dünyanın yeniden şekillendirdiği dengeler Türkiye’nin iç siyasal dengelerini de derinden etkiliyordu. Şüphesiz Türkiye’nin geçirdiği dönüşümler sadece dış etkiyle açıklanamaz. Birçok nedenle 1947 yılı birçok faktör açısından yeni gelişmelerin olduğu bir yıldır. Bu noktada çok partili sisteme geçişte İnönü’nün 1 Kasım 1945 Meclis açılış konuşması kadar önemli olan ve siyasal tarihimize 12 Temmuz Beyannamesi adıyla geçmiş olan bildirisi de önemli bir dönemeçtir.⁵ Bu beyannamede İnönü, iki taraf arasındaki şiddetli suçlamalarda gerçeklik payı olduğunu ama bunları tekrar açmanın yararsız olduğunu belirtiyor iki tarafın artık birbirine daha anlayışlı

⁴Ana Davalar Komisyonu Raporu: “Anayasaya aykırı bulunan kanunların süratle değiştirilmesi, yerine demokratik kanunların konmasını istiyoruz. Bu hususta Demokrat Parti Meclis Grubu tarafından verilecek taktir kabul edilmediği takdirde Meclis Grubunu Meclis’ten çekerek milletin sinesine dönmek kararını vermeye Genel Merkezi selahiyetli kılıyoruz. Bu takdirde CHP’yi kendi kader ve mesuliyetleriyle baş başa ve büyük hakim milletle karşı karşıya bırakıyoruz.” (Eroğul 2003: 49).

⁵Aslında bu bildiri 11 Temmuz tarihinde yayınlanmıştır. Basında 12 Temmuz’da yayınlandığı için siyasal literatüre bu şekilde geçmiştir.

yaklaşmasını salık veriyordu. Muhalif partinin “karşı-devrimci” değil kanunlara riayet eden bir parti olarak güven içinde çalışacağını, bunu sağlamak için de üzerine düşen vazife konusunda kendisini iki tarafa da eşit uzaklıkta gördüğünü belirtti (Çufalı, 2004: 106). Bu tavır açık olarak Recep Peker’i hedef alıyordu. Peker, her ne kadar kendisinin Meclis’e karşı sorumlu olduğunu hatırlatsa da daha fazla direnemeyerek 26 Ağustos 1947 tarihinde istifa etti.⁶ İstifa sürecine giderken CHP içinde, muhtemelen İnönü tarafından yönlendirilen “35’ler Grubu” oldukça etkili oldu (Tanör, 1999: 342). Yerine daha önce bakanlık yapmış ve liberal eğilimleri ile tanınan Hasan Saka getirildi (Göktepe, 2009: 362). Kurulan 1. ve 2. Hasan Saka hükümetleri, İnönü destekli ılımlıların kabinesi oldu. Son Saka kabinesi 9 Haziran 1948’de istifa ederek yerini Şemsettin Günaltay kabinesine bıraktı (Tanör, 1999: 343). Günaltay kabinesi tarihsel olarak çok önemli bir rol oynayarak 1950 tarihinde çokça eleştiri alan seçim kanununda yaptığı değişiklik ile gizli oy, açık sayım ve adli teminat ilkesini getirmiştir. Bu yasa Meclis’ten oy birliği ile geçmiştir (Tanör, 1999: 343). Ayrıca 1950’ye gelmeden önce İslâm’a karşı sert politikalar terk edildi. Seçmeli din dersleri ve İlahiyat Fakültesi’nin açılması gibi adımlar dinde liberalleşme eğilimini güçlendirmişti (Timur, 1991: 61-63). Kuşkusuz bu adımlar DP’ye karşı CHP’nin kendisini tahkim etme manevralarıydı. Yıllar içinde halkla temas etmeyen bir seçim sistemi içinde faaliyet gösteren kadrolar, halkın taleplerine uygun olacak “popülist” hamleler yapmaktan başka bir seçeneklerinin kalmadığını görmekteydiler. Gerçi bu sürecin bir sonucu olarak CHP ve DP arasında hemen hemen hiçbir ciddi fark kalmayarak “ikiz partiler demokrasisi”ne doğru hızla gidilmekteydi. Menderes, parti programları arasındaki benzerliği şu şekilde mazur göstermeye çalışmıştır: *“Amerikan demokrasisini zaman zaman nöbetleşe idare eden Cumhuriyetçi ve Demokrat partiler arasında da esaslı ve külli farklar müşahade olunmuyor. Ekleyelim mi, CHP’ye karşı Demokrat Parti adının seçiminde de Amerika modeli rol oynamıştır. Orada da bir Cumhuriyetçi Parti bir de Demokrat Parti yok muydu?”* (Timur, 2003: 49).

⁶ Bir başka kaynağa göre istifa tarihi 9 Eylül 1947 olarak geçmektedir (Çufalı, 2004: 108).

Nitekim bu benzeşme giderek iki parti içinde de rahatsızlıklar yaratmaya başlamıştı. Hem CHP’de hem de DP’de bir tür “müfrit-mutedil” ayrımı baş gösterdi (Çaylak ve Nişancı, 2009: 316). CHP içinde Günaltay’ın atanması rahatsızlığın iyice dışarı vurulmasına yol açmış ve şair Behçet Kemal Çağlar görevinden istifa etmişti. Hatta “Kemalist Parti” adında yeni bir parti kuracakları söylenmekteydi (Ahmad, 2007: 51). Kurulacağı söylenen partinin adı bile CHP’nin ne ile suçlandığı hakkında fikir vermektedir. Aslında CHP’nin yapmış olduğu değişiklikler CHP’nin 17 Kasım - 4 Aralık 1947 tarihli 7. Kongresinde alınan kararların bir devamıydı. Kongrede dinin ihmal edilmiş olduğu ve dinin bir pekiştirici olarak önemi vurgulanmıştır. Hatta Hamdullah Suphi Tanrıöver, Türk Devriminin dini aşağılamadığını, ilk zamanlar dini kurumların zarar verdiği gerekçesi ile kapatıldığını, bugün ise endişe edecek bir durum olmadığı için bu kurumların tekrar canlandırılması gerektiğini savunmuştur. Hatta daha da ileri giderek evliya ve sultanların türbelerin açılmasını ve imam yetiştirmek için okullar açılmasını savunmuştur.

Demokrat Parti içinde ise bu yakınlaşmanın etkileri daha sarsıcı olmaktaydı. Bayar ve ekibinin izlediği “yumuşak” muhalefet acımasızca eleştirilmeye başlanmıştı. Bayar, kendi ılımlı politikasını elinden geldiğince savunarak, bu belgenin (12 Temmuz Beyannamesi) bir muvazaa belgesi olduğunu söyleyenlere “*bu beyanname istikbale ait bir vaadin senedinden ibarettir. Zamanı gelince tediyesini isteyeceğiz*” demektedir (Çaylak ve Nişancı, 2009: 317). Buna karşılık DP içindeki aşırıların liderlerinden Hikmet Bayur, beyannameyi muvazaa belgesi olarak nitelemiştir. Aynı şekilde Mareşal Çakmak da, İnönü’nün samimi olmadığını ve muhalefeti uyusukluğa sevk etmek için yayınlandığını iddia ederek, belgeyi “bir tilki masalı” olarak nitelemiştir. Ayrıca partinin etkili isimlerden İstanbul İl Başkanı Kenan Öner ise tüm bu olanların iktidarın Bayar’la gizlice anlaştığını gösterdiğini ve muhalefetin bizatihi kendisinin artık bir muvazaadan ibaret olduğunu söylemekteydi (Çaylak ve Nişancı, 2009: 317). DP liderlerini gereğinden fazla ılımlı bulan bazı milletvekili grupları partiden koptu. Ayrıca DP içinde ilk muhalefetin belirmesinden sonra Osman Bölükbaşı istifa etti. Müstakil

Demokrat grubundan hariç olarak partiden ayrılan bir diğer grup 20 Temmuz 1948'de Millet Partisi'ni kurdu. Bir yıl sonra Müstakil Demokratlar, bu parti ile birleşti (Ahmad, 2007: 49). Millet Partisi'ne Fevzi Çakmak başkanlık etmeyi kabul etti. Tüm bu kopuşlar DP açısından Meclis'teki sandalye sayısının yarı yarıya azalması ile sonuçlansa da, sert muhalefet anlayışını savunanların bu şekilde ayrılması hem DP'yi çatışmacı çizgiden uzaklaştırmış hem de DP yöneticileri açısından daha homojen bir partiye yol açtığı için daha yönetebilir bir zemin sunmuştur.

DP kurulurken, Menderes, "Halk Partisi'ne nazaran iki parmak daha soldayız" diyordu. 1946 seçimlerinden sonra da DP milletvekilleri, Meclis'teki "sol" sıraları istemişlerdi. Halk Partisi'nin baskıları karşısında sonradan politikalarını değiştirmiş olsalar da partinin kuruluşu sırasında sol eğilimli aydınlarla geniş temasları olmuş ve bunların dergilerine yazı ve sermaye vaat etmişlerdi (Timur, 2003: 44). CHP ve DP arasında 1946-1950 yılları arasında yaşanan sert tartışmalara rağmen, aşırı sol ve sağ siyasal eğilimlerin sistem dışı ilan edilerek tasfiye edildiği bir süreçte her iki partinin de ittifak yaptığını görmekteyiz (Çaylak ve Nişancı, 2009: 331). DP ile ilgili olarak muvazaa iddiaları resmen ispatlanamıyor olsa da siyasal gelişmelere baktığımızda CHP siyasal elitlerinin bir muhalefet olacaksa bunu CHP içinden çıkacak kadroların yapmasını istediğini ve hatta teşvik ettiğini söyleyebiliriz. Sonuç olarak tek parti rejimi kendini en uygun bu şekilde konsolide edebileceğini düşünmüş ve başarmıştır. Belki de yanıldıkları tek nokta CHP'nin hep iktidarda kalarak, muhalefetin ise onları eleştirecek bir grup olarak varlığını devam ettireceği beklentisiydi. 1950 yılına gelindiğinde ortaya çıkacak manzara CHP'ye bu yanılmanın maliyetini sert bir şekilde ödetecektir.

3.5. DP'NİN İKTİDAR YILLARI: 1950-1960

Meclis 1949 Aralık ayında seçimlerin yargı güvencesinde yapılmasını kabul ederek dört yıldır siyasal hayatın en önemli tartışmalarından birisini

yoluna koydu. Öte yandan bu değişiklik 1946 yılında yapılan değişiklik neticesinde tek dereceli hale gelen seçim sisteminin “açık oy, gizli tasnif” düzenini, “gizli oy, açık tasnif” haline getirilerek siyasal değişimin en önemli nedeni olmuştur. 16 Şubat 1950’de yapılan oylamada DP’liler ve CHP’liler birlikte lehte oy kullandılar. Böylece siyasal hayatta demokratikleşme adına çok önemli bir adım atılmış oldu. Seçim sisteminin etkisiyle olacak katılım oldukça yüksek düzeyde olmuştu. Türk halkı ilk defa olarak kendi yöneticilerini seçmek için sandığa gitti. Nitekim kayıtlı seçmenin %88’i oy kullanmıştı. Cumhuriyet rejiminin çok partili ilk meclisi yeni seçim için 14 Mayıs 1950 tarihini uygun gördü ve 24 Mart’ta aldığı bir kararla kendini fesh etti. Seçim günü geldiğinde çok yüksek bir katılım olmuş, buna karşılık büyük bir sakinlikte geçmişti (Eroğul, 2003: 81-83).

14 Mayıs 1950 seçimlerinde DP %53,35 oy oranıyla 408 milletvekili, CHP %39,78 oy oranıyla 69 milletvekili, MP ise %3,03 oy oranıyla 1 milletvekili çıkarmıştı.⁷ Bağımsızlar ise 9 milletvekili çıkarmıştı. DP toplam 63 ilin 46’sında tamamen, 10 ilde kısmen; CHP ise 8 ilde tamamen, 10 ilde kısmen kazanmıştı. CHP eğer bu seçimleri 1947 veya 1948 yılında yapsaydı aldığı oyların yarısını ancak alırdı. CHP son yıllarda takip etti liberal politikalar neticesinde bu oyları almıştı (Karpas, 1996: 202). Yeni Meclis 22 Mayıs’ta toplandı ve Refik Koraltan’ı Meclis Başkanlığı’na seçti. Cumhurbaşkanlığı seçiminde ise Bayar 387, İnönü ise 64 oy aldı. Bayar, 1930’lardan beri rekabet halinde olduğu İnönü karşısında ezici bir zafer elde etmişti. Böylece sessiz sedasız bir şekilde iktidar el değiştirmiş ve 27 yıllık tek parti yönetimi, muhalif bir partinin doğup gelişmesine izin vermiş ve milletin iradesine boyun eğerek iktidarı bu muhalefete terk etmişti. Bu gerçekten de bir “kansız ihtilal”di (Eroğul, 2003: 84). Gerçi bir başka açıdan bu süreci “devrim”, “kansız ihtilal” olarak yorumlamak yerine bir süreklilik içinde görmek daha makul olacaktır (Timur, 2003: 30). Bayar, Adnan Menderes’i Başbakan olarak atadı ve Menderes 29 Mayıs’ta programını sundu. Menderes, Meclis’te

⁷ Bahsedilen oranlara yakın olmakla birlikte bazı kaynaklarda oranlar farklı olarak verilmektedir. Bkz: Çufalı, 2004: 157; Çaylak ve Nişancı, 2009: 331

yapmış olduğu konuşmada “...birçok açıdan 9. Büyük Millet Meclisi tarihimizde ayrı bir yere sahip olacaktır. Tarihimizde ilk defa, milli iradenin tam ve serbest tecellisinin bir sonucu olarak bu güzide Meclis milletin kaderini belirleyebilecek bir duruma gelmiştir. Bu tarihi günü (14 Mayıs 1950) sadece partimizin değil, Türk demokrasisinin de zafer günü olarak hatırlanacaktır.” demiştir (Ahmad, 2007: 55). Gerçektende 1950, Türkiye’de tarihsel bir dönüşüm anıdır (Kahraman, 2008: 122). 1950’de başlayan ve 27 Mayıs 1960 hükümet darbesine kadar sürecektir olan bu dönem, “DP Dönemi” olarak isimlendirilmiştir. Bu dönem aynı zamanda Adnan Menderes’in üstlendiği DP Genel Başkanlığı ve ülkenin Başbakanlığı görevlerinden dolayı “Menderes Dönemi” olarak da isimlendirilmektedir (Göktepe, 2009: 363).

Hükümet, ilk iş olarak İnönü’nün asker üzerindeki nüfuzunu kullanarak hükümeti devirmeye çalışacağını düşünerek, 6 Haziran’da Genelkurmay Başkanı ve birçok üst rütbeli subayı görevden almış, CHP ile hiç ilişkisi olmamış askerleri getirmişti. Bu arada 3 Eylül 1950 tarihinde yapılan mahalli seçimlerde 600 belediyenin 560’ını kazanan DP’nin lideri Menderes yaptığı açıklamada, “Türk Milleti, Halk Parti’sini 14 Mayıs’ta iktidardan tasfiye etmişti, 3 Eylül’de de muhalefetten tasfiye etti.” diyerek siyasal tabloyu özetlemiştir (Göktepe, 2009: 364). Meselenin siyasal polemiği bir tarafa, gerçekten de CHP bir müddet hiçbir faaliyette bulunmamıştı. 27 yıldır iktidarda bulunan partinin muhalefete düşmesinin getirdiği bir şokla kala kalmıştı. Gerçi bu durum çok fazla sürmeyecek ve İnönü liderliğinde CHP muhalefet rolünü benimseyecek ve hırçın denilebilecek ama başarılı bir muhalefeti DP’ye karşı sürdürecekti. Nitekim CHP muhalefetini sertleştirdikçe DP yasal önemlere başvurmaya başlayacak ve giderek olumsuz bir havanın oluşmasına neden olacaktı. Bir açıdan 1946-50 yılları arasında yaşanan gerginlikler 1954 yılından sonra tekrar başlayacak ve 1960 yılına kadar sürecektir.

3.5.1. DP'nin Politikalarının Dönüşümü

DP, parti adında “demokrat” sıfatını kullanarak daha sonraki dönemlerde bu kavramın Türk siyasetine temel bir referans olarak girmesini sağlamıştır. Adnan Menderes her ne kadar bu isimlendirmenin Amerikan sisteminden esinlendiğini belirtmiş olsa da “demokrasi” kavramı siyasal dilin merkez kavramı haline gelmişti (Küçükyılmaz, 2009: 66). Bununla beraber DP'nin on yıllık süre zarfında siyasal alana ilişkin temel bakış açısının tek parti döneminden pek farklı olmadığı anlaşılmaktadır. DP'nin tüzüğüne iki kavram etrafında şekillendiğini daha önce söylemiştik. Tekrar hatırlamak gerekirse bu iki kavram demokrasi ve liberalizm kavramlarıydı. Liberalizm algıları daha ziyade ekonomik bir indirgemecilikle maluldü. Demokrasi kavramını anlama düzeyleri ise sadece çok parti rejimiydi. DP iktidarda olduğu sürece hep iktisadi kalkınmayı öncelemiş ve demokratik haklar noktasında önemli adımlar atmamıştı. Bilakis kısıtlayıcı önlemler almaya devam etmişlerdir. Siyaseti tek parti yıllarının CHP'sinde öğrenen bu kadroların en nihayetinde o pratikten sıyrılmaları kolay olmayacaktır. Nitekim DP'nin 10 yıllık performansına baktığımızda ortaya çıkan tablo hiç de olumlu değildir. Özellikle 1954 yılından sonra ekonomideki olumsuz gelişmeler arttıkça DP siyasal olarak daha da hırçınlaşmış ve kendisini iktidara getiren toplumsal mutabakatı ciddi anlamda zedelemiştir. DP'nin oy oranlarının gidişatı incelendiğinde 1960 yılında darbe ile iktidardan uzaklaştırılmasaydı, muhtemelen CHP'nin tekrar iktidara geleceği bir sonucu görmek şaşırtıcı olmazdı.

DP iktidarının ilk yarısındaki en önemli gelişme ve değişimin ekonomik alanda olduğu yadsınamayacak bir gerçektir. Türkiye'nin içine girdiği gelişme çok belirgin olarak görünmektedir. Gerçi ekonomi literatüründe kalkınma ve büyüme arasındaki farka dikkatlerimizi yoğunlaştırdığımızda DP'nin ilk icraat döneminin kalkınma olarak mı yoksa büyüme olarak mı adlandırılması gerektiği belirsizliğini korumaktadır. Özellikle Kore Savaşı'nın getirdiği etkilerle tarımsal alanda ihraç ekonomisinin gelişmesi görece bir

refah sağlamışsa da sonraki dönemlerde bu refah artışı sürdürülemedi. Olasıdır ki DP, ilk iktidar döneminden başlayarak istikrarlı bir ekonomik gelişme sağlayabilseydi, siyasal krizlere bu kadar açık hale gelmezdi. Aslında siyasal krizleri yaratan bir diğer faktör de “adi çoğunluk sistemi”nin getirdiği adaletsiz sonuçlardı. Bu sistemde bir parti aldığı oya nispetle çok fazla milletvekiline sahip oluyor, bu durum muhalefetin gerçek gücünü sınırlıyordu (Tanör, 1999: 351). DP’nin sertleşmesinde etkili olduğunu düşündüğümüz bir diğer faktör ise 1954 seçimlerinin milletvekili profillerinde saklıdır. Bugüne kadar çok fazla gündeme gelmemiş bu konuya odaklandığımızda, DP Meclis Grubu’nun bileşimi karşılaştırıldığında Menderes’in eski devlet memurlarından oluşan bir kadro ile yoluna devam ettiği görülecektir. Bunu oransal olarak ifade etmek gerekirse 1950’de seçilenlerin %50’si 1954’te yeniden aday gösterilmediler (Ahmad, 2007: 118). 1950 seçimlerinde milletvekillerinin %80’i teşkilat tarafından belirlenirken, 1954 seçimlerinde teşkilatlar yine etkili olmakla beraber adaylar, Genel Merkez’in sıkı bir süzgecinden geçmiştir.

DP ilk iş olarak basın özgürlüğüne yönelik ciddi kısıtlamalar getiren yasal düzenlemeler yaptı. 1951 yılında resmi ilan yayınlanacak gazeteleri hükümetin takdirine bırakan yasal bir düzenleme yapıldı (Tanör, 1999: 354). İlerleyen süreçte DP’nin kamuoyundaki algısını zedeleyen olaylar şu şekilde ifade edilebilir. Basın kanunun sertleştirilmesi, bir parti tarafından reddedilen bir adayın ertesi seçimde başka bir partiden aday olamaması, devlet memurlarının aday olmak istediklerinde altı ay önceden görevlerinden istifa etmelerinin zorunlu hale getirilmesi, muhalefet partilerinin karma liste oluşturmalarının yasaklanması ve son olarak muhalefet partilerinin artık devlet radyosundan yararlanamaması gibi örnekler sayılabilir. Oysa iktidar partisi radyodan yararlanmaya devam edecekti ki bu sorun DP’lilerin muhalefet yıllarında CHP’ye yönelttikleri en temel eleştirilerden bir tanesiydi (Ahmad, 2007: 80).

Bunların yanı sıra Meclis, profesörleri ve meslekte 25 yılını geçirmiş ya da 60 yaşını geçmiş yargıçları da kapsayan devlet görevlilerini geçici olarak görevden alma ve bir dönem sonra emekli etme yetkisini hükümete veren yeni bir yasayı kabul etti. Bu yasa bürokrasinin bağımsızlığına son verdi (Ahmad, 2007: 80-81). Ayrıca üniversite öğretim üyelerinin siyasi kuruluşlarda görev almaları ve siyasi beyanda bulunmaları yasaklandı. Tüm bu yaşananları bir noktaya kadar DP'nin siyasal sistemdeki konumunu pekiştirmesi olarak değerlendirmek pekala mümkündür. Ancak 1954 seçimlerine gidilirken Millet Partisi'nin kapatılması, daha sonrasında MP'nin yerini alacak olan CMP'ye oy verdiği için Kırşehir'in ilçe yapılması, CHP'nin çoğunluk oyunu aldığı Malatya'nın ikiye bölünmesi, partilerin seçim dönemleri dışında miting yapamamaları siyasal açıdan kabul edilebilir durumlar değildi (Tanör, 1999: 352). Nitekim 6 Eylül 1957'de DP'nin dört kurucusundan biri olan Fuat Köprülü partiden istifa etti ve muhalefete geçti. Verdiği demeçte, "Programından ayrılmış, eski hüviyetini tamamen değiştirmiş olan bugünkü DP zihniyeti ile uyuşmak benim için imkânsız olduğu cihetle DP'den çekiliyorum." dedi (Eroğul, 2003, 198).

Bu arada Fuat Köprülü'den çok önce partiyi içeriden demokratikleştirebilme umutlarını kaybeden bir grup, DP'den ayrılarak 25 Aralık 1952'de Hürriyet Partisi'nin kurmuştu bile (Ahmad, 2007: 82). Hürriyet Partisi'nin ortaya çıkması siyasal hayata ciddi bir hareketlenme getirmişti. Ancak bu ayrılmanın dolaylı sonucu Menderes'in parti üzerindeki kontrolünü daha rahat hale getirmiş olmasıydı. Öte yandan parti içindeki liberal kanadın neredeyse tamamının bu oluşuma geçmesi DP'nin siyasal çizgisini daha da sertleştirecekti.

Bu şartlar altında 17 Ocak 1958'de basın orduyu isyana teşvik suçlamasıyla 9 subayın tutuklandığı haberini verdi. İşkence de dahil uzun süren bir soruşturmaya karşın, yetkililer herhangi bir şey açığa çıkaramadı. Hapis cezasına mahkûm edilen ihbarcı subay hariç dokuz subay serbest bırakıldı. Darbe iddiaları ortada dolaşırken Irak'taki 14 Temmuz 1958 devrimi

Türk siyaset yaşamına yeni bir boyut kattı. Bu olay, askeri müdahaleyi kendi iktidarlarına potansiyel bir tehdit olarak görmeye başlayan DP yöneticilerini derinden etkiledi (Ahmad, 2007: 91).

12-15 Ocak 1959 tarihleri arasında toplanan CHP 14. Kurultayını gerçekleştirdi. Bu kurultayda “İlk Hedefler Beyannamesi” kabul edildi. Partizanlığın kaldırılması, Millet Meclisi’nden başka bir ikinci meclisin kurulması, seçim güvenliğinin sağlanması, Anayasa Mahkemesi kurulması, yüksek yargıçlar kurulu oluşturulması, memurların mahkemeye başvuru haklarının tanınması, basın hürriyetinin Anayasa ile güvenceye alınması, üniversite özerkliğinin sağlanması, bir yüksek iktisat şurası kurulması ve sosyal adaletin anayasaya girmesi talep ediliyordu (Eroğul, 2003: 228).

18 Nisan 1960’da muhalefetin yasal sınırları çiğnediğine dair suçlamaları soruşturmak üzere bir Meclis Tahkikat Encümeni oluşturuldu. Bütünüyle DP’lilerden oluşan ve dolayısıyla da tarafsız olması çok zor Encümen’e, Meclis’in ve mahkemelerin yetkilerini geride bırakan ve bu nedenle de bizzat Anayasa’nın ihlali demek olan olağanüstü bir yetki verildi. 27 Nisan’da Encümen’e basını sansür etme, gazeteleri toplatma, celpname çıkarma ve komisyonunun çalışmasına engel olan ve zorlaştıranlara üç yıla kadar hapis cezası verme yetkisi veren bir kanun tasarısı meclisten geçti (Ahmad, 2007: 98). Bu süreçte İnönü şöyle demişti: *“Biz ihtilal metotları takip ederiz, seçimsiz iktidara gelmek isteriz, derler. Şimdi iktidarda bulunanların, milletleri ihtilale nasıl zorladıkları insan hakları beyannamesine girmiştir. Eğer bir idare insan haklarını tanımaz, baskı rejimi kurarsa, o memlekette ihtilal behemehal olur. Böyle bir ihtilal dışımızda, bizimle münasebeti olmayanlar tarafından yapılacaktır. Bu yolda devam ederseniz, ben de sizi kurtaramam. Şimdi arkadaşlar şartlar tamam olduğu zaman milletler için ihtilal meşru bir haktır. İhtilal meşru bir hak olarak kullanılacaktır.”* (Eroğul, 2003: 243; Tanör, 1999: 353; Zürcher, 1998: 349).

27 Mayıs 1960 sabahı erken saatlerde ordu birlikleri Ankara ve İstanbul'daki bütün hükümet binalarına el koydu, Menderes ve Cumhurbaşkanı Celal Bayar dahil DP'li bütün bakan ve milletvekilleri tutuklandılar (Zürcher, 1998: 350). Her ne kadar bazı tarihçiler ve siyaset bilimciler 27 Mayıs hareketini DP iktidarının girmiş olduğu tek partili rejim eğilimine karşı yapılmış bir "karşı darbe" olarak nitelendirilse de, yapılan şey Türkiye'deki çok partili rejimi akamete uğratmak ve siyasetin alanını daraltmaktan başka bir şey değildir. Nitekim DP'nin seçim performanslarına baktığımızda göreceğimiz tablo halkın memnuniyetsizliğini sandığa yansıttığı şeklindedir. Seçimlerde nasıl CHP iktidarına son verilmişse, aynı şekilde DP iktidarına da son verilebilirdi. DP'nin 10 yıl süren siyasal hayatındaki seçim performanslarını hatırlarsak ne demek istediğimiz daha iyi anlaşılacaktır: 1950 seçimlerinde DP % 53.35 oy oranıyla TBMM'de % 83.57'lik bir temsil oranı ve 408 sandalyeye, CHP % 39.78 oy oranıyla % 14.40'lık bir temsil gücüne ve 69 sandalye erişmişti. 1954 seçimleri Menderes açısından çok büyük bir başarı idi. 1954 seçimlerinde DP'nin oy oranı % 56.61, temsil oranı % 92.98 ve 503 sandalye, CHP'nin oy oranı %34.78, temsil oranı % 5.52 ve 31 sandalye şeklindedir. 1958'de yapılması gereken seçimler alınan bir erken seçim kararıyla bir yıl öne çekilmiş ve 27 Ekim 1957'de yapılmıştır. Seçimlere katılım oranı önceki seçimlerde %90'lara yakinken bu seçimde % 78 olmuştur. Seçimde DP'nin oy oranı % 54.77 vekil sayısı 424, CHP'nin oy oranı % 40.82 vekil sayısı ise 178 olmuştur. Kalan oy dağılımları ise, CMP % 7.19 oy ve 4 milletvekilli, Hürriyet Partisi % 3.85 oy ve 4 milletvekili, Bağımsızlar ise 2 milletvekili çıkarmışlardır (Göktepe, 2009: 371). 1957 seçimleri DP açısından kırsal kesimdeki belirli bir destek kaybını gösterecekti, ama yine de parti köylü halkın çoğunluğunun desteğini tartışılmaz şekilde elinde tutuyordu (Zürcher, 1998: 260). Çok daha ciddi olan sorun, aydınlar, bürokrasi ve ordu mensuplarının desteğinin eksilmesi idi (Zürcher, 1998: 334). Nitekim bu desteğin eksilmesinin sonucu 27 Mayıs 1960'da kendisini göstermiştir.

3.6. DP'NİN TOPLUMSAL DİNAMİKLERİ

Kemalist siyasal sistem daha önce de belirttiğimiz gibi tarihsel bir ittifaka dayanıyordu. Bu ittifakın içinde burjuvazi ve eşraf siyasal süreçlere doğrudan müdahil olmuyor sadece pozisyonunu korumak ve geliştirmek için siyasal elitlere kısmi bir toplumsal destek sunuyordu. Ancak gerek burjuvazinin artık belirli bir güce ulaşması ve siyasal yapıyı kendi talepleri doğrultusunda değiştirebilecek gücü kendinde görmesi gerekse Tek Parti Rejiminin savaş dönemi uygulamalarının yarattığı geniş hoşnutsuzluk artık yeni ittifakların kurulması zorunluluğunu ortaya çıkarıyordu. DP tam da böyle bir konjonktürde ortaya çıkan bu yeni ittifakın siyasal aracı haline geldi. Bir farkla ki, merkezdeki elitlerin gücünün kırılabilmesi için gerekli olan gücü aradığı yer itibariyle farklı bir kimlikle inşa ediyordu. Bu gücü halktan temerküz etmeye çalışıyordu. CHP karşısında siyasal bir alternatif olarak DP, Marksist terminolojiye başvurursak sınıfsal çıkarları çelişen sınıfların çelişkili bir ittifakıydı. Bu ittifakın oluşmasında CHP'nin on yıllardır uyguladığı tepeden inmece politikalar ve sonrasında savaş döneminin ekonomik sıkıntıları neticesinde CHP'nin bir “nefret nesnesi”ne dönüşmüş olması temel belirleyicilerden birisidir. Aslında DP, bazı özellikleri itibariyle daha önceki muhalefet örgütlenmelerinden pek farklı değildir. CHP'nin siyasal örgütlerinde yetişmiş, onun ideolojisinin temellendirilmesinde etkili roller oynamış bir grup siyasetçinin kurmuş olduğu bir partidir. Dolayısıyla yukarıda söylediklerimiz birlikte düşünüldüğünde DP'nin toplumsal temelleri üzerine düşünmek oldukça önemlidir. Bu kadar farklı bir yelpazenin bu kadar kısa sürede ittifak yaparak ve başarıyı elde etmesi nasıl mümkün olmuştur? DP'nin 1950'de Türkiye'nin batısındaki daha gelişmiş bölgelerde yüksek oy almasını açıklamaya çalışan kuramlar, genellikle bunu toprak reformu yasasına bağlarlar (Mardin, 1997: 67). Ancak bu açıklama çok yeterli görünmemektedir.

Türkiye'nin siyaset değişikliğine gitmesinde dışsal faktörler önemliydi. Bununla birlikte, asker-bürokrat seçkinler, toprak sahipleri ve burjuvazi

arasındaki siyasal ittifakta mevcut durum sürdürülebilir olmaktan çıkmıştı (Ahmad, 2009: 126). Ancak mevcut durum sadece toprak sahipleri ve burjuvaların ittifakı ile açıklanamaz. Buna karşılık DP'yi sadece "çevre" modeli ile de açıklamaya çalışmak yeterli değildir. DP geniş bir sosyolojiye ve sınıfsal çeşitliliği hitap etmektedir. Dolayısıyla 1950'de başarıya ulaşan bu hareket, gücünü bir koalisyon oluşundan alır. Buradaki koalisyon çok katmanlı bir oluşumdur. Büyük burjuvazi, küçük üretici, köylülük, demokrasi arayışı içinde olan entelektüel çevreler bu oluşuma destek vermişlerdir. Ama tüm bu faktörler içinde en büyük desteğin taşradan geldiği açıktır (Kahraman, 2008: 174). Zaten iktidara geldikten sonra DP'li siyasilerin bürokrasinin gücüne ve prestijine indirdikleri darbeler taşrada daha da sevilmelerine yol açmıştı. Ayrıca yeni parti, köylüye hizmetler getireceği, köylünün gündelik sorunlarını siyasetin gündemine taşıyacağı, bürokrasiyi azaltacağı ve dinle ilgili uygulamaları esneteyeceği sözünü vermişti (Mardin, 1997: 70). Başlıca hedeflerinin demokrasiyi geliştirmek olduğunu söylüyorlardı. Bunun anlamı hükümet müdahalesini mümkün olduğu kadar azaltmak şeklinde algılanıyordu (Ahmad, 2009: 128). Türk siyasi tarihinde ilk olarak ve özellikle tek partili cumhuriyet döneminde baskı altında tutulan toplumsal kesimlerin "Yeter, Söz Milletindir" sloganının simgesel çağrısı ile siyasete katılmalarının yolu DP ile açılmıştı (Çaylak ve Nişancı, 2009: 333).

DP kuruluş koşulları ve toplumsal dayanakları bakımından hem bir devamlılığı hem de bir değişikliği temsil eder (Timur, 2003: 152). Burada kurduğumuz cümlelerin değişikliği temsil eder kısmı tabi ki doğrudan halkın siyasal katılımına işaret etmektedir. Aslında DP yönetici sınıfların kendi içindeki bir ittifakın ürünü olmasına karşın, halkın siyasal katılımını sağlamış olması nedeniyle salt bir güç ilişkisinin ittifakı olarak okumak imkânsızdır. Dolayısıyla Cem Eroğul'un DP ile ilgili kitabında belirttiği *"Demokrat Parti, II. Dünya Savaşı'ndan sonra, Türkiye'de, iktidara tamamen sahip olabilmek için halk hareketini araç edinen asalak egemen sınıfların siyasal örgütüdür."* ifadesine katılmak mümkün görünmemektedir. Ayrıca halkın ilk defa siyasal katılım yoluyla siyasete müdahil olma imkânını ıskaladığı için sorunlu olarak

nitelendirilebilir. Genel bir tespit yapmak gerekirse DP, yönetici kadro bakımından merkezde yer alan, ancak eleştirdiği baskıcı, devletçi uygulamalar nedeniyle çevredeki geniş toplumsal kesimlerin desteğini alabilen bir siyasal oluşumdur denilebilir (Küçükylmaz, 2009: 65). Hepsinin CHP'ye yaklaşımı veya eleştirisi farklıydı. Kimi gruplar için dinsel öncelikler söz konusuydu. Kimi gruplar demokratik bir düzene geçilmesini istiyordu. Kimisi ise toprak reformunun menfaatlerine zarar vereceği endişesiyle, diğerleri ise varlık vergisinin keyfiliği karşısında ürkerek DP'yi destekliyordu. Bu arada sol muhalefeti de unutmamak gerekir (Çufalı, 2004, 67). Tüm bunlarla ilişkili olarak DP milletvekillerinin özelliklerine baktığımızda tek parti döneminden farklılık göze çarpmaktadır. DP milletvekilleri arasında hemen hemen hiç asker veya bürokratik formasyona sahip kimse yoktu. Türkiye'de farklı bir toplumsal grup Meclis'te bulunmaktaydı. Taban düzeyindeki ittifak Meclis'in profiline de yansımış bulunmaktaydı (Zürcher, 1998: 321).

3.7. DP'NİN POLİTİKALARI: DEVLET – TOPLUM – DİN

DP'nin temel politikaları ele alındığında CHP'den temelde çok farkları olmadığı görülmektedir. Aradaki farkın yöntem farklılığından kaynaklandığını söylemek yanlış olmayacaktır, bilakis açıklayıcı olacaktır. Nitekim aradaki benzerliği hatırlatmak açısından 1950 seçimlerine giderken her iki parti arasında temel politikalar bağlamında hiç fark kalmamış olduğunu yukarıda belirtmiştik. Aslında bu düşünceyi en iyi DP'li bir milletvekili ifade etmiştir. Bununla ilgili DP'li Mükerrrem Sarol yaptığı konuşmada, *“Cumhuriyet Halk Partisi ile alıp veremediğimiz hiçbir şey yoktur; mesele İnönü meselesidir. İnönü olmasaydı aramızda halledemeyeceğimiz hiçbir şey olmazdı”* diyerek aradaki “farksızlığa” işaret etmektedir (Ahmad, 2007: 70). Hatta bu “farksızlık” durumu “biçimsel demokrasi” eleştirilerine yol açtığı gibi her iki parti içindeki “müfrit”ler bu farksızlıktan rahatsız bile olmuşlardır. Tabi ki DP'nin CHP'den hiçbir farkı olmadığını iddia etmek mümkün değildir. Bu noktada özellikle

toplum, devlet ve din algılarındaki ya da politikalarındaki farkları anlamaya çalışmak bu farkın kristalize olmasını sağlayacaktır.

Devletçilik 40'ların sonundan itibaren ciddi bir değişim sürecine girdi ve muhalefet partilerinin politikalarından çok Marshall yardım programı bunu hazırlamıştı (Ahmad, 2007: 160). 1948'de Türk ekonomisi ile ilgili bir araştırmayı yöneten Max Thornburg'un faaliyeti, "devletçiliğe son verip serbest girişimden yana olmanın, Amerikan yardımının ön koşulu olması gerektiğine ve bunun geniş ve etkili görüşme üzerinde etkisi olacağına inanılmasından ötürü" anlamlıydı (Ahmad, 2007: 160).⁸ DP Türkiye tarihinde tamamen anayasal ve parlamenter yollarla iktidarı kazanan ilk parti olarak hızla bu politikaları uygulamaya koyuldu (Lewis, 2009: 519). DP' nin devleti kavrayış düzeyi daha teknik bir noktadan hareket etmektedir. Klasik liberal siyaset teorisinin sınırlı devlet düşüncesinin izlerini çok net görebiliriz. Devleti araçsal bir konuma indirgeyen bu siyaset biçimi, devletin müdahalesinin ne kadar az olursa o kadar iyi olduğu varsayımına dayanıyordu. Bu noktada CHP'nin burjuvazi yaratma projesi ile eklemlenmiş ancak yöntem olarak farklı bir uygulama ortaya çıkıyordu. Devletin ekonomik alandaki sınırlayıcılığı bir kere kabul edildikten sonra bunun siyasal yansıması da doğal olarak demokratik bir sistemi ya da o günün algısı ile söylersek birden fazla partinin varlığını kabul etmeyi içeriyordu. DP'nin "devlet" in rolü ile ilgili bakışı sınırlı bir teorik kavrayış içerse de ana teması bürokrasinin gücünün kırılması, bürokratik mekanizmaların azaltılması gibi noktalara odaklanmaktaydı.

DP'nin sistematik bir toplum tasavvuru olduğu söylenemez, hali hazırda toplumsal bir tasavvur genel olarak totaliter veya otoriter eğilimli partiler ve onların geliştirdiği teorilerle mümkündür. DP'nin siyasal pozisyonu ise CHP'den kişisel husumetlerle ayrılmış, bürokrasinin keyfilğine eleştirel yaklaşan bir grubun muhalefet bayrağını açması ile söz konusu olmuştur.

⁸ Max Thornburg: California Standard Oil Company'nin Mühendisler Kurulu Başkanı ve ABD Dış İşleri Bakanlığı'nın petrol danışmanı idi.1956'da Menderes ekonomik konularda kendi danışmanı yaptı (Ahmad, 2007: 160).

Hareketin ortaya çıkmasından sonra toplum tarafından bir karşılık verilerek kitleselleşmesi mümkün olmuştur. Bir teorisi olmaktan çok biriken bir tepkinin zemini ve “katalizörü” olmuştur. Bu söylediklerimiz DP siyaset yapıcılarının bir toplum tasavvuru olmadığı anlamına gelmemektedir. Ancak topluma müdahale etmeyi mümkün kılan teorik bir çerçevenin yokluğuna işaret etmektedir. Yani toplum kavramı politik bir nosyonu olmayacak şekilde ya da mühendislik alanı olarak kurgulanmamaktadır. DP’lilerin topluma ilişkin bakış açısını anlamak için, Tek Parti yönetiminin toplumu dönüştürme politikalarını askıya almaları üzerinden gitmek faydalı olacaktır. Nitekim Adnan Menderes, tutan devrimler ve tutmayan devrimler ayrımı yaparak, tutan devrimleri geriye doğru götürecek düzenlemeler yapmayacaklarını ve fakat tutmayanlar için ise özel bir çaba sarf etmeyeceklerini belirtmiştir. Bu söylem, toplumu olduğu gibi kabul etmekten ziyade, toplumsal gelişimin mühendislik meselesi olmadığı vurgusunu içermektedir.

DP iktidar olduğu süre boyunca dinsel akımlara taviz verdiği yönünde ciddi eleştirilere maruz kalmıştır. Hatta DP’nin iktidar süresini bir karşı devrim olarak niteleyen bir külliyat bile mevcuttur. Bu külliyatın oluşmasında ezanın Türkçe bir dil dışında bir dilde okunmasını yasaklayan ceza kanunun 526. maddesini değiştirmesi önemli bir argüman olarak kullanılmaktadır. Bu yasa(k) 16 Haziran 1950’de DP’nin iktidara gelir gelmez değiştirdiği en önemli yasalardan birisiydi. Ancak şu nokta unutulmamalıdır ki bu yasa CHP’lilerinde değişiklik lehinde oy kullandığı bir yasadır. Her ne kadar değişiklik DP’nin iktidarının ilk zamanlarında yapılsa da, 1947 yılından beri önemli değişimler geçiren CHP’nin de, şayet iktidar olarak kalsaydı böyle bir değişikliği yapacağını tahmin etmek güç olmayacaktır. Ancak siyaset gereği CHP, DP’yi bu noktada sürekli baskı altında tutmuştur. Hatta Milliyet Gazetesi’nin 21 Mart 1951 tarihli haberinde Başbakan Yardımcısı Samet Ağaoğlu, “irtica başını kaldırdığı her yerde ezilecektir.” İfadesini kullanarak tavırlarını net olarak ortaya koymuştur (Ahmad, 2007: 466). Doğal olarak o günkü konjonktürde irticadan kasıt, dinsel temalı her türlü hareket anlaşılmaktadır. Ayrıca aynı yıl 5 Temmuz 1951 tarihinde çıkarılan bir

kanunla Atatürk büstleri, devrimleri vb. kanuni bir korumaya alınmıştır (Göktepe, 2009: 368). Aynı şekilde dini siyasi amaçları için istismar etmekle suçlanan Büyük Doğu, Sebilurreşad ve İslâmiyet gibi yayın organlarına da soruşturmalar açıldı (Ahmad, 2007: 64). Bu uygulamalar ilerleyen yıllarda devam etmiş, DP Samsun Milletvekili Hasan Fehmi Ustaoglu devrimleri eleştiren yazılar yazdığı için partiden atılmıştı. Şair Necip Fazıl hapis cezasına çarptırılmış ve Said Nursi mahkemeye verilmişti. Son olarak ise 23 Temmuz 1953'te dinin siyasi amaçlarla istismarını önlemek için "Vicdan Özgürlüğünü Koruma Kanunu" çıkarıldı (Ahmad, 2007: 468). Adnan Menderes 1 Mart 1953 tarihinde yaptığı konuşma ile durumu net bir şekilde ifade etmiştir: *"Dini inançlar baskı altında değildir. O halde siyasi partilerin bu meseleyi programlarına almalarına gerek yoktur. Böyle yapan herhangi bir grup veya parti varsa bunların amacı din aracılığıyla baskı kurmak ve kendilerine demagojik bir silah sağlamaktır. Partiler din ile siyaseti birbirine karıştırmayacaklarına açıkça söz vermedikleri sürece, bu silahın meşru olmayan kullanımı bu ülkenin çıkarlarının gerektirdiği yoldan sapmak demektir. Bizi komünizmi bertaraf etmeye zorlayan aynı nedenlerle, bu tehlikeli yola girenlerin serbest dolaşmasına izin veremeyeceğimiz bir gün gelebilir. Ülkede gerici bir canlanma tehlikesinin olmadığını söylemek, gericiliği yaratma çabalarının başıboş bırakmanın nedeni değildir."* Bu konuşmadan yaklaşık olarak 1 yıl sonra 27 Ocak 1954'te Millet Partisi kapatılacaktı (Ahmad, 2007: 470).

Görüldüğü gibi DP'nin iktidarının ilk zamanlarında dinsel hareketlere ve yayınlara yaklaşımı biraz da eleştirileri savuşturmak açısından sert olmuştur. Ancak sonradan ekonomik gelişmelerin de kötüye gitmesi nedeniyle dinsel öğelerin ön plana çıktığı bir siyasal dil belirginleşti. Sonuç olarak DP hükümeti dinsel alanda çok önemli adımlar atmaya da, baskı altına alacak girişimlerde de bulunmamıştır. Nitekim gidebileceği en ileri uygulama CHP döneminde seçmeli ders olarak müfredata giren din derslerini zorunlu hale getirmekten daha da ileriye gitmemiştir. DP, din hürriyetini temel hürriyetlerden biri saymış ve parti sözcüleri, Türk toplumu ekseriyetle bir

İslâm toplumu olduğuna göre vatandaşların dini “günlük politikaya karıştırmadan” dinsel ihtiyaçlarını istedikleri şekilde ve istedikleri dilde yerine getirebilmeleri gerektiğine işaret etmişlerdir (Göktepe, 2009: 368). Nitekim CHP’nin yenilgisinde, diğer sosyo- ekonomik sıkıntıların oluşturduğu bir muhalefetin payı varsa da, laik reformların uygulamaya konulduğu dönemde vatandaşlara vicdan hürriyetinin tanınmamış olmasından kaynaklanan bu duygu da önemli rol oynamıştır (Mardin, 1998: 172).

Yukarıda söylediklerimizin tamamımı bir cümle ile özetlemek gerekirse: DP’nin ideolojisi ve programında vurgulanan hususlar, halk için daha fazla hürriyet, liberal ekonomik politika, devlet sektörü yerine özel sektöre daha fazla destek ile dini konularda daha az sınırlama olarak belirtilebilir (Göktepe, 2009: 364).

4. KEMALİST SİYASALLIĞIN KRİZİ VE DEMOKRAT PARTİ

İsmet İnönü, İnönü Savaşları sırasında Bursa'dan geriye dönen bir kafileyi durdurarak, subayları bir tarafa çeker ve onlara şöyle der: "İçinde bulunduğunuz vaziyeti bilesiniz. Padişah düşmanınızdır. Yedi düvel düşmanınızdır. Bana bakın, kimse işitmesin, millet düşmanınızdır" (Timur, 2008: 19).

Siyasal modernleşmeyi kurumsal düzeyde ele almak iki noktaya temas etmeyi zorunlu kılmaktadır. Bunlardan birincisi siyasal alanını kuruluşu ya da siyasallığın oluşumudur. İkincisi ise bu siyasallığın kurumsal düzeyde tezahürüdür. Demokrat Parti'nin, Kemalizm ile ilişkisini inceleyebilmek için denge ve konsolidasyon kavramları açıklayıcı olacaktır. Bu bağlamda Kemalist siyasallığın kuruluşunu anlamak ve DP'nin orada nasıl bir işleve matuf olduğunu tespit etmek bu bölümdeki temel amaç olacaktır. Siyasallığın kuruluşu, hem kurumsal hem de ideolojik düzeyde siyasal sistemin dengesi, siyasal sistemlerde temsiliyet ve sistemin konsolidasyonu anlamlı bir bütünlük içinde değerlendirilmeye çalışılacaktır.

4.1. KEMALİZM VERSUS DEMOKRAT PARTİ

Demokrat Parti'nin CHP ile ilişkisinin sorunlu olduğu bilinmektedir (bkz. Bölüm 3). DP'nin Kemalizm ile ilişkisinin CHP'nin o günkü yönetimi üzerinden okumak bugün dahi hatalı bir takım çıkarsamalara yol açabilmektedir. DP'nin kurulma ve iktidar sürecini Kemalist devrimlerden bir sapma olarak nitelendiren bu yaklaşıma göre DP, bir "karşı devrim" hareketidir. Aslında sürecin gelişimi ve DP'lilerin söylemleri incelendiğinde bir karşı devrimin olmadığı rahatlıkla görülecektir. 2. Bölümde Kemalizm'in farklı yorumlarının tartışıldığı bölümde (Bölüm 2.4) Celal Bayar liderliğindeki grubun (İş Bankası

çevresi) Kemalizm'in bir yorumu etrafında şekillendiği belirtilmişti. Kökleri Jön Türkler (bkz. 1. Bölüm) içindeki bir ayrışmada yatan bu farklılık "Türk Modernleşmesi" içindeki iki ana akımın tarihsel mücadelesi olarak değerlendirilebilir (Zürcher, 1998: 317). Gerçi Atatürk'in bir İttihatçı olarak bu ayrışmada tarafı belli olmakla beraber, bir soyutlama ile Kemalizm'i modernleşme ideolojisinin tarihsel momentleri olarak tanımlayabiliriz. Eğer Kemalizm hegemonik bir söylemle, tüm modernleşmecî akımları "tek bir çatı/parti" altında toplamışsa, Jön Türkler arasındaki ayrışmanın CHP'nin kurumsal kimliği içinde olmaması kaçınılmazdır. CHP "içinden" çıkarak, bir muhalif parti kuran DP'nin bir karşı devrim süreci olmaktan çok Kemalizm'in bir yorumunun diğer yorumlarını (İnönü ve Peker yorumları) tasfiyesi olarak değerlendirmek daha doğru olacaktır.

DP'nin kuruluşu süreci incelediğinde ve kullanılan söyleme bakıldığında DP'nin bir karşı devrim hareketi olmadığını gösterecek oldukça fazla emareye rastlamaktayız. Bu emareleri belirtmeye geçmeden önce şunu hatırlatmakta fayda var ki; DP kurulduktan sonra bir grup DP'li, parti yöneticilerini muvazaa ile suçlayarak ayrılmışlardır ve DP'lileri "dava"ya ihanet etmekle itham etmişlerdir. Gerçektende DP'nin dört kurucusu da CHP milletvekilliğinden istifa ederek kurdukları yeni partinin kuruluş sürecinde İnönü ile sürekli temas halinde olmuşlardır. Kendilerinin öyle bir niyeti olmasa bile, uluslar arası sistemin getirdiği zorunluluk ve içerideki siyasal sıkışma neticesinde İnönü, muhalefetin kontrol edilemez bir merkezden çıkma ihtimaline karşı, CHP içinden çıkacak "sadık bir muhalefet"i teşvik etmiştir (Eroğul, 2006: 115). Nitekim Bayar, daha parti kurulmadan önce programını bizzat İnönü'ye götürmüş ve dış politika ve laiklik konularında teminat vermiştir (Timur, 2003: 42). İnönü ile Bayar arasında şu şekilde bir diyalog olmuştur: "İnönü; *Terakkiperverlerde olduğu gibi, itikadatı diniyeye riayetkarız, diye bir madde var mı?* diye sorar. Bayar: *Hayır Paşam, Laikliğin dinsizlik olmadığı var,* diye cevap verir. İnönü; *Zıyanı yok. Köy enstitüleriyle, ilkokul seferberliğiyle uğraşacak mısınız?* diye ekler. Bayar; *Hayır,* yanıtını verir. Daha sonra İnönü: *Dış politikada ayrılık var mı?* diye sorar. İnönü,

Bayar'dan *yok* yanıtını alınca, *o halde tamam*. (Aydemir, 1998: 313). Bu şartlar altında kurulan DP ile ilgili olarak o günün CHP yanlısı basını incelendiğinde Bayar'ın CHP'nin ürünü olduğunu belirttikleri ve CHP'ye sempati duyanların bile DP'nin programı ile CHP'nin programı arasındaki şaşırtıcı benzerliği hoş bir şekilde karşıladıkları görülmüyordu (Ahmad, 2007: 31). Celal Bayar liderliğinde kurulan DP için Falih Rıfkı Atay, Ulus gazetesinde şunları yazıyordu: "Celal Bayar'ın Kemalizm davasına ve Türk devrim geleneklerine uygun bir muhalefet partisi kurmaya ve işletmeye muvaffak olmasını biz de en aşağı kendisi ve arkadaşları kadar dilemekteyiz." (Çufalı, 2004: 62). 1945 Ağustos ayında yazdığı daha önceki bir yazıda yeni kurulacak partinin nasıl olması gerektiğini tarif ettikten sonra böyle bir yazıyı yazması ise oldukça anlamlıdır, "Türk Demokrasisi" diyor Falih Rıfkı; (Kemalizm'in)... disiplini ve kanunları içinde gelişecektir. İkinci, Üçüncü, dördüncü parti, hepsi yalnız bu amacı güttükleri zaman ve ancak bu amacı güttükleri kadar itibar bulacaklardır. Sözün kısası bu!" (Eroğul, 2003: 115).

DP'nin kuruluş süreci izlendiğinde gerçekten de ideolojik olarak "uyumlu bir muhalefet" beklentisinin olduğu görülecektir. Ancak DP'yi kuranlar açısından bu bir muvazaa durumu olmaktan çok samimi olarak inandıkları bir yorumlama durumuydu. DP'liler kendilerini Türk tarihinde "devrimi" son aşamasına taşıyacak yeni bir güç olarak görüyorlardı. DP'lilerin Kemalizm yorumuna göre Atatürk, Türkiye serbest girişime dayalı kapitalist bir sistem içinde Batılılaşabilsin diye kendi reform programını uygulamıştı. Hem iç koşulların hem de dünyadaki durumun bu denemenin sürdürülmesine izin vermemesi üzerine 1930'ların başında terk edilmişti. Asıl amaç milli burjuvazi yaratmaktı ya da bir özel girişimciler sınıfı yaratmaktı. Bu sınıf yeteri derecede geliştiğinde, devlet girişimleri onlara devredilecek ve bir piyasa ekonomisi kurulacaktı. DP'lilerin gerçekleştirmeye çalıştıkları dönüşüm buydu ve bunu, Kemalizm'in esas amaçlarına bağlı kalmak olarak görüyorlardı. Kendi çizgilerinin Kemalizm ilkelerine daha sadık hatta Kemalizm'in nihai olarak varması gereken yer olduğunu iddia ediyorlardı. Kendilerine yöneltlen

anti-Kemalizm suçlamalarına kızıyor, amaçlarının Kemalizm'in "canlı bir yorumunu" hayata geçirmek olduğunu iddia ediyorlardı (Ahmad, 2007: 60-65). Atatürk'ün başlattıklarını tamamlayacak kişiler olarak görüyorlardı. Atatürk ulusal bağımsızlığı sağlamış ve Türk toplumunda reform yapmıştı, şimdi onlar demokrasiyi getirerek Atatürk'ün reformlarını tamamlayacaklardı (Zürcher, 1998: 310). Celal Bayar'a göre yeni atılımın özü, Atatürk devrimlerinin "hürriyet" ve "demokrasi" ile tamamlanmasından başka bir şey değildi (Tanör, 1999: 345). Kemalizm'in farklı yorumları olan İnönü ve Peker'e karşı çıkmalarının altındaki inanç bu şekilde temellenmişti. Bir ihtimaldir ki CHP'yi ele geçirebileceklerini düşünmüş olsalardı ayrı bir parti kurma gereksinimi dahi hissetmeyebilirdi. DP'li Mükerrrem Sarol'un şu sözleri bu bağlamda oldukça anlamlı bir çerçeveye oturmaktadır: "Cumhuriyet Halk Partisi ile alıp veremediğimiz hiçbir şey yoktur; mesele İnönü meselesidir. İnönü olmasaydı aramızda halledemeyeceğimiz hiçbir şey olmazdı" (Ahmad, 2007: 70).

Sonuç olarak DP'yi kuran veya kurduran iradenin iktidar seçkinleri içindeki bir kadro olduğu açıktır. Kökleri Jön Türklere kadar götürülebilecek bu ihtilaf vurgular farklı olmakla beraber Kemalist modernleşme projesine sahip çıkıyor, hatta ileri taşıdığını iddia ediyordu (Ahmad, 2009: 127-133). 1950 tarihinde Menderes'in ilk meclis konuşmasında "*devr-i sabık yaratmayacağız*" biçiminde özetlenebilecek sözlerinden yola çıkarsak, DP'nin karşı-devrimci bir siyasal çizginin temsilcisi biçiminde görülmesinden ziyade, radikal ve elitist Kemalizm'i, kendi siyasal amaçları uğrunda sulandıran bir siyasal parti olarak değerlendirilmesi daha uygun olacaktır (Çaylak ve Nişancı, 2009: 305). Yönetici kadro bakımından merkezde yer alan, ancak eleştirdiği baskıcı, devletçi uygulamalar nedeniyle çevredeki geniş toplum kesimlerinin desteğini alabilen bir siyasal oluşum haline gelmeyi başaramamıştır (Küçükylmaz, 2009: 65). DP, dönemin koşulları içinde birçok parti kurulmasına rağmen resmi olarak kabul gören, tek partinin ideolojisiyle sadece yöntemsel bir farka sahip, devletçilik uygulamaları noktasında daha farklı politikalar uygulanmasını savunan, yarı liberal bir muhalefettir (Eroğul,

2006: 115). Çok partili siyasal yaşama geçilirken çok fazla kriz yaşanmamasının altında DP'nin bu politikaları bulunmaktadır. Şayet bir karşı devrim hareketi olsaydı, süreç bir şekilde tıkanırdı (Serbest Fırka deneyimi).

4.2. KEMALİST SİYASALLIĞIN KRİZİNİN TEMELLERİ

Türk siyasal modernleşmesini bir tarih ile başlatacaksak bunun için 1839'dan daha doğru bir tarih olamaz. Modernleşme sürecimiz kurumsal ve hukuki "gelişimini" sürdürürken beraberinde yeni bir siyasal alanda inşa ediyordu. Hatta bu siyasallık Tanzimat'ın merkezileşme eğilimine yönelik bir eleştirelilik sayesinde gelişmişti. Merkezileşme eğiliminin getirdiği kurumsal modernleşme ile buna karşı bir tepki olarak siyasal modernleşme çatışarak gidiyor ama en nihayetinde birbirini besleyerek geliyordu. Bunun en somut yansıması 1876 yılında ilan edilen Kanun-i Esasi oluyordu. İktidarın yani Saray ve Bab-ı Ali'nin keyfi uygulamalarına karşı bir nevi yasal güvence olan bu belge, ilk olarak bürokrasinin Saray karşısında güçlenerek fiili olarak sınırladığı alanı, yasal bir belge (ferman) ile bürokrasi aleyhine tekrar sınırlıyordu. Uzun ömürlü olmayan bu belge, beraberinde bir Meclis'i de siyasal hayata kazandırmıştı. Siyasetin toplumsal bir düzeye yayılmadığı bir zaman diliminde iki dereceli bir seçim sistemi ile bu siyasallığı sağlamıştı. Nitekim temsil kabiliyetinin eksikliğine rağmen Meclis aritmetiği ülkedeki etnik grupların dağılımını hemen hemen yansıtıyordu. Bu noktadaki başarısız tecrübeden sonra zaman içinde gelişen fırka/cemiyetler siyasetin toplumsallaşmasını biraz daha arttırırken, II. Meşrutiyet'e gelindiğinde bu siyasallaşma eşik noktasına ulaşmıştır (Kahraman, 2008: 206). Kanun-i Esasi'de yapılan esaslı değişikliklerle Padişah'ın yetkileri iyice sınırlanmış ve canlı bir siyasal hayat ortaya çıkmıştır. Ancak seçim sisteminin getirdiği olumsuzluklara rağmen siyasal sistemi krize götüren faktör İttihat ve Terakki'nin bürokrat-asker eksenli yaklaşımı olmuştur ve nitekim en sonunda Meclis'in fesh ettirilmesi ile sonuçlanmıştır.

Cumhuriyet kurulduğunda Osmanlı Modernleşmesinin biri siyasal biri de kurumsal olarak iki önemli unsurunu tevarüs etti. Bunlardan birincisi belli bir eşiğe gelmiş olan siyasal alanın genişlemesi süreciydi. Meclisteki gruplaşmalar bağlamında kendi kurumlarını da oluşturmuş olan bu siyasallıkla beraber ikinci olarak merkezîyetçi eğilimleri de tevarüs etmişti. Bu iki eğilimin çatışması kaçınılmaz olacaktı ve nitekim öyle de oldu. Kemalist siyasallığın krize girmesi olarak tanımlanabilecek olan bu süreç radikal modernleşme projelerinin de hayata geçirilmesi ile sadece belli bir seviyeye gelmiş siyasallıkla değil, toplumun kendisi ile de krizli bir ilişkiye geçmiştir.

Osmanlı siyasal elitleri (merkez) bile tüm kapalılıklarına rağmen toplumun geri kalanından (çevre) dünya görüşü ya da ideolojik olarak tam bir kopuş yaşamamıştı. Üstelik merkez ile çevre arasındaki organik ilişkileri sağlayan “ikincil toplumsallıklar” önemli bir iletişim kanalı olarak görev yapıyordu (Ahmad, 2009: 79). Cumhuriyet modernleşmesinin toplumsal bir proje olarak hayata geçirilmesi ile beraber, direnç oluşturabileceği düşünülen bu ikincil toplumsallıkları sert bir şekilde tasfiye etti. Toplumsal ilişkiler bağlamında yapılan bu tasfiye ile beraber eski “merkez değerlerin” tasfiye edilmesi ve bunların yerine topluluğu simgesel anlamda merkeze bağlayacak yeni değerlerin oluşmaması Kemalizm’in en büyük eksikliği olarak tezahür etmiştir ve Kemalizm ile toplum arasında “yarılma”ya yol açmıştır (Mardin, 1998: 243). Daha net bir ifade ile söylersek pozitivizmle desteklenen laiklik, kendisini dini formlarla ifade eden halk kültürüne karşı bir cephe/blok oluşturmuştur (Türküne, 2003: 404). Bu anlamda Cumhuriyet modernleşmesi gerçek anlamıyla halkçı olamamış ve halkçılık bir özenti, bir fantezi halinde kalmıştır (Selek, 1965: 405). Nitekim CHP’li seçkinler kitlelere güvenmeyen seçkinler olarak kaldılar (Keyder, 2006: 50). Kemalistler topluma yabancılaştığı gibi, 20 yıl boyunca uygulanan yukarıdan aşağıya modernleştirme çabaları halkın yaşamında hiçbir önemli iyileşmeye yol açmamış ve onları Kemalist rejimden yabancılaştırmıştı. Dolayısıyla toplumun merkezi ile iktidarın merkezi arasında hem ideolojik bir bağ hem de

organik bir bağ kalmayarak karşılıklı bir yabancılaşma süreci yaşanmıştır (Ahmad, 2007: 25).

Siyasal kriz ise, öncelikli olarak 1. Meclis'teki çoğulcu yapının tasfiye edilmesi, sonrasında TCF'nin tasfiyesi ve diğer muhalif unsurların tasfiyesi, en son olarak da SCF deneyiminin "ürkütücü" hale gelmesi ile başlamıştır. Siyasal sistemde bir denetleme mekanizmasının olmaması sistemin dengesini bozmuş, aynı zamanda temsiliyet mekanizmasını işlevsiz kılmıştır. Ancak bu sadece muhalefet için söz konusu olan bir şey değildir. Siyasal katılımın biçimi de bu dengesizliği pekiştiriyordu. Osmanlı'dan kalan seçim sistemi ile yapılan seçimler merkezdeki bürokratlar ile taşradaki eşrafın ittifakına dayanıyordu. Kurulan bu ilişki siyasetin tüm toplumsal dinamiklerini yok ettiği gibi, siyasal katılım, temsil gibi noktalarda da zaaf gösteriyordu. Gerek 1921 Anayasası'nda gerekse 1924 Anayasası'nda tek dereceli genel oy ilkesi önerilmiş olsa da, bu öneriler reddedilerek sistem aynı şekilde devam ettirilmiştir. Bu anlamda siyasallığı öldürdüğü söylenebilecek olan bu politikalar, Cumhuriyet ilan edildikten sonra girilen sürecin siyasal modernleşme olarak tanımlanabilmesini mümkün kılmamaktadır (Kahraman, 2008: 12,179). Cumhuriyet modernleşmesinin bu merkezileşme eğilimi "demokratik diktatörlük" olarak nitelense de ortada bunu işaret edecek bir gelişme görülemeyecektir (Timur, 2008: 289). Ancak Duverger'in "vesayetçi tek parti" yaklaşımından hareketle böyle bir söylem geliştirilebilir. Yine de bu söylemin unuttuğu en önemli nokta, Türkiye Cumhuriyeti'nin tek parti rejimi olarak değil de çoğulcu bir yapı olarak doğduğudur. Siyasal sistem çoğulcu yapısından tek parti yönetimine evrilmiştir (Koçak, 1992: 85).

Siyasal katılımı teşvik etmek adına oy verme hakkının kısıtlanmasına yönelik düzenlemelerin esnetilmesi gibi uygulamalar (vergi mükellefiyeti şartının kaldırılması, kadınlara seçme ve seçilme hakkı vb.) olumlu bir etkiye sahip olmamıştır. 1. Dünya Savaşından önce İttihat ve Terakki tarafından başlatılan, sonra CHP tarafından sürdürülen modernleşme, ne köylüleri, ne kentte yaşayan alt sınıflar ne de küçük burjuvaziye söz sahibi yapan bir

siyasal katılımın yasal çerçevesini kurmamıştır (Keyder, 2006: 49). Tek Parti dönemi boyunca dört yılda bir milletvekili seçimleri yapılmış, ancak bu seçimlerin sadece biçimsel bir işlevi olmuştur. Meclisteki sandalyeler için aday listeleri parti genel başkanı, fiili genel başkan ve genel sekreter tarafından belirleniyor, sonra da parti kongresinde onaylanıyordu (Zürcher, 1998: 259).

Yukarıda söylenenler ışığında diyebiliriz ki, Kemalist siyasallık üç ayrı noktada kriz yaşamıştır. Bunlar *toplumsal kriz*, *ideolojik kriz* ve *siyasal kriz*dir. İlk ikisi Kemalizm'in ürettiği radikalizmin bir sonucu olarak ortaya çıkmıştı. Siyasal kriz ise, Osmanlı döneminde başlayarak temsil ve katılım mekanizmalarının sıkıntılı olması nedeniyle zaten problemliydi. Ancak Osmanlı siyasal sisteminde kriz olarak tanımlanabilecek bir duruma yol açmıyordu. En nihayetinde Meclis'in siyasal pozisyonu egemenliğin kendisinden kaynaklandığı ve bunu millete dayanarak elde ettiği bir zemine dayanmıyordu. Oysa Cumhuriyet dönemi Meclis'i ise egemenliği kendine mahsus kılıyor ve bunu da millet adında kullandığını söylüyordu. Oysa ortada bulunan siyasal sistem milletin değil temsilci olmasını, siyasal katılımını bile engelleyecek şekilde işliyordu. Cumhuriyet modernleşmesi bu anlamıyla kurumsal modernleşme anlamında ileri bir hamle ve fakat siyasal modernleşme açısından bir geriye gidiştir. Siyasal alanı genişletmemiş bilakis daraltmıştır. Bu siyasal krizi pekiştiren diğer iki kriz ise ideolojik ve toplumsal kriz olmuştur. Bu krizlere neden olan en temel faktör ise Kemalizm'in toplumsalda olan birçok şeyi eski rejimin (ancient regime) kalıntısı olarak görerek "öteki"leştiriyordu. Dolayısıyla toplumsalın değerleri ile siyasal merkezin değerleri birbirine yabancılaşmıştır.

Bu haliyle bir siyasal sistemin sürdürülebilir olmadığı ortadadır. Nitekim SCF deneyimi, CHP içindeki eğilimlerin birbirini dengelemesi, Müstakil Grup oluşumu, bunların tamamı siyasal sistemi rehabilite etmeye yönelik, denge kurma çabalarıdır. Ancak siyasal katılım ve temsilliyet düzeyindeki eksiklikler

ve sahici bir muhalefetin olmadığı bir yapay denge arayışı siyasal sistemin konsolide edilmesini zorunlu hale getirmiştir.

4.3. KEMALİZM'İN KONSOLİDASYONU: DEMOKRAT PARTİ

Kemalizm, Türkiye’de 1800’lü yıllarda başlayan modernleşme hareketinin 1923 sonrasındaki momenti olarak kabul edildiği takdirde, Kemalizm’in konsolidasyon ihtiyacının köklerini de Cumhuriyet öncesinden başlatmak doğru bir yaklaşım olacaktır. İlk modernleşme çabalarının “yukarı”da başlaması geri kalmışlığa ilişkin çözüm önerilerinin “teknik” bir algılamadan hareket etmesi ile ilişkilidir. Toplumsallığı merkez almayan bu dönüşüm süreci Türk modernleşmesini “kurumsal modernleşme” ya da başka bir ifade ile söylersek “pasif modernleşme” şekline sokmuştur (Kahraman, 2008: 178). Bu kurumsal modernleşmenin temel hedefi siyasal merkezi daha etkin hale getirmekten başka bir amaç taşımıyordu. Bu noktada bu sürecin taşıyıcısı olan yeni bir sınıf olarak bürokrasi, zamanla ideolojik bir dönüşüm geçirmiş ve bu süreci topluma yabancılaşmış bir şekilde devam ettirmiştir. Bu yabancılaşmanın Osmanlı dönemindeki örneği olarak İttihat ve Terakki’nin reformları Kemalist dönüşüm projesinin hazırlayıcılığı rolünü ifa etmiştir.

Bu noktada beliren en temel unsur, “yukarı”daki bir takım dönüşümlerin artık “yukarıdan aşağıya” doğru şekillendirme gayesiyle beraber “aydın despotizmi” denilen bir sürecin başlamış olmasıdır. Burada ilerletilmesi gereken bir toplumsal yapı olduğu varsayımı söz konusudur. Özellikle ikinci toplumsallıkların gelişme önünde engel olarak düşünülmesi ile beraber tasfiye edilmesi, yeni bir cemaat tasarımı üzerinden yeni bir birey inşa etme projesi ile eş zamanlı olacaktı. Buna göre yeni cemaatin aidiyeti “ulus” olacak ve cemaatin öznesi “vatandaş” olacaktı. Buraya kadar yapılmaya çalışılanlar modernleşme projesinin siyasal hedefleri açısından zaten ulaşmaya çalıştığı yerdir. Ancak tüm anlamları ile beraber siyasal bir lügatçenin kavramları olan “ulus” ve “vatandaş” bu siyasallığı yaşama

geçirme noktasında yeterli araçlara sahip olma imkânından mahrum bırakılmıştı. Pratikte karşılığı bulunmayan siyasal bir dil inşa edilmişti. Kemalizm'in kendisinden önceki modernleştirici hareketlere nazaran bu krizi yaşamasının altında bu iki neden yatmaktadır. İkincil toplumsallıkların tasfiyesi, bunun yerine ikame edilen bireyin ise siyasal bir özne olarak ve fakat bu siyasal öznenin siyasal bir mahrumiyet hali ile malul oluşu. Bu kriz belli müdahalelerle aşılmaya çalışılsa da yapısal bir kriz olduğu için palyatif müdahalelerle çözülebilir olmaktan uzak bir krizdir.

Demokrat Parti'nin Kemalizm ile ilişkisi siyaset literatüründe oldukça geniş bir polemik ve tartışmaya yol açmıştır. Bir söylem biçimi "46 karşı devrimi" derken, bir diğer söylem biçimi "46 Ruhu" diyerek siyasal bir kutuplaşma dili üzerinden meseleyi tartışmaktadır. Ancak meselenin bu şekilde ele alınarak tartışılmaya devam etmesi, DP'nin siyasal tarihte ya da siyasal modernleşme açısından ne anlam ifade ettiğini anlatabilmekten yoksundur. Böyle bir tartışma zeminine girmeden yetkin bir kavramsal çerçeve üzerinden meselenin daha iyi anlaşılması mümkündür. Bu noktada önce bir yanlış düzeltmekle işe başlamak uygun bir yöntem olacaktır. Birçok görüşünde ifade ettiği gibi Türkiye çok partili siyasal sisteme 1946 yılında geçmemiştir (Tanör, 1999: 333). Bu temel yanlış da yukarıdaki söylem biçimlerine ek olarak DP'nin anlaşılmasını imkânsızlaştırmaktadır. Osmanlı siyasal tecrübesinin siyasal birikimi ve özellikle bunun 1. Meclis özelindeki yansıması ne demek istediğimizin anlaşılması açısından oldukça önemlidir (Tanör, 1999: 232). Türk anayasal ve siyasal sisteminin en gelişmiş örneğini savaş şartlarında dahi tavizsiz bir şekilde yerine getirmiş bir siyasal birikimi Cumhuriyet devralmıştı. Normal şartlarda olması gereken, bu siyasal kültür birikimine eklenecek uygun kurumsallaştırmalarla siyasal modernleşme sürecini devam ettirmek olması gerekirken, Cumhuriyet elitleri reform programlarını rahat uygulayabilmek için giriştikleri aşırı merkezileşme neticesinde bu siyasal birikimi yok saymış, hatta yok etmiştir denilebilir. Cumhuriyet'in yaptığı tüm siyasal reformların beraberinde siyaset-dışı olarak kurgulandığı bir ortam ortaya çıkmıştır.

DP'yi anlaşılır kılacak kavramsal çerçevenin oluşturulmasında konsolidasyon (sağlamlaştırmak/yerleştirmek) kavramı oldukça önemli bir işlev görecektir. 2. Bölümde Kemalist Siyasallığın Kuruluşu bu bölümde ise Kemalist Siyasallığın Krizi başlığı altında yapılan irdelemeler bu kavramsal çerçeveye ışık tutacak niteliktedir. Kemalizm'in üç krizinden bahsedilecektir ve DP'nin bu üç krizde de yerine getirdiği işlevin ne "46 ruhu" ne de "46 sapması" şeklinde değerlendirilmenin çok ötesinde bir işleve matuf olduğu anlatılmaya çalışılacaktır. Bu arada tekrar hatırlamakta fayda var ki; DP, Kemalizm'in bir yorumu olarak bu konsolidasyonu yapmıştır.

4.3.1. Siyasal Konsolidasyon: Siyasallığın Katılıma Açılması

Daha önceki bölümde siyasal konsolidasyonu gerekli kılan koşullar ele alınmıştı. DP'nin siyasal sistemi konsolide etmesi öncelikli olarak bir muhalefet partisi olarak ortaya çıkmasıyla başlamıştır. Öncelikli olarak siyasal sistemi bir dengeye kavuşturan bu durum konsolidasyon için yeterli olmamıştır. DP'nin 1946 yılında başlayarak 1950 yılına kadar sürdürdüğü muhalefetin en temel unsuru olarak "genel oy, gizli oy-açık sayım ve adli güvence" hususları için ne kadar sert bir mücadele yaptığı bilinmektedir. Siyasal sistemi konsolide edecek araçların DP tarafından bu kadar ısrarla savunulması bir tesadüf olmanın ötesindedir (bkz. 3. Bölüm).

Türk siyasi tarihinde 1876 yılları ile 1950 yılları arasında 14 genel seçim yapıldı. Bunlardan ikisi I. Meşrutiyet zamanında, dördü de II. Meşrutiyet zamanında yapıldı. Geri kalanlar da TBMM döneminde yapıldı. 1877 ile 1908 arasında parlamento fesh edildiği ve Kanun-i Esasi askıya alındığı için hiçbir seçim yapılmadı. Yapılan seçimler incelendiğinde, bu 14 seçimden sadece 5'inde birden fazla parti mücadele etti. Bu 5 seçimin üçü 1908, 1912 ve 1919 seçimleridir ve diğer ikisi ise 1946 ve 1950 seçimleridir (Lewis, 2009: 513). Cumhuriyet dönemi siyasallığının, siyasal katılım

imkânlarını arttırma açısından bir geriye gidiş olduğu bu verilerden anlaşılmaktadır.

Bunun yanı sıra ilk olarak 1877 seçimlerinde uygulanan “iki dereceli seçim” sistemi de oldukça sağlıklı bir siyasal katılım mekanizmasıydı. Bu seçim sisteminde oy kullanabilmek için, erkek olmak, bir miktar mülke sahip olmak gibi şartların yanı sıra, milletvekillerini seçenler, önceden oluşturulmuş idari meclislerin üyeleri idi (İstanbul hariç). Daha önce seçilmiş olmaları nedeniyle “İkinci seçmen” olarak kabul ediliyorlardı. Osmanlı döneminde görece olumlu olan böyle bir seçim sistemi, 1921 ve 1924 Anayasalarıyla kaldırılmak istenilmiş ancak başarılamamıştır. Nitekim 1. Meclis döneminde bu seçim sisteminin kaldırılmasını isteyenler 2. Grup üyeleri, 2. Meclis’te ise TCF olmuştur. Ayrıca muvazaalı bir şekilde kurulan SCF bile bu seçim sisteminin kaldırılmasını istemiştir. Bu seçim sistemi kaldırılmamıştır çünkü iktidar mekanizması bir kere doğru bir biçimde dizayn edildiğinde kontrol elden çıkmıyordu. Merkezdeki bürokrasi ile çevredeki eşrafın ittifakına dayalı sistem, bu seçim sistemi ile çok rahat sürdürülebiliyordu.

1921 Anayasası gibi Osmanlı-Türk Anayasacılığında ileri bir noktayı temsil eden bir anayasa bile bu seçim sistemini korumuştur. Bu seçim sisteminin sağlıksızlığı o günlerde bile çok sert tartışmalara yol açmış olmasına rağmen değiştirilememiştir. 1924 Anayasası döneminde yapılan bir iyileştirme ile birinci veya ikinci seçmen olabilmek ya da mebus olabilmek için vergi vermek şartı kaldırıldı. Ancak bu olumlu değişikliğin siyasal pratikte bir karşılığı olmayacaktır. Tek örgütlü güç olan CHF, örgütlü olmayan bir muhalefete karşı adayları istediği gibi belirliyor ve kendi adaylarını seçtiyordu. Hali hazırda bu adaylarda Parti tarafından belirleniyordu. Çok partili siyasal bir rejimi ön gören bir Anayasa olan 1924 Anayasası, siyasetin tek parti tekeline alınması dolayısıyla işlevini yitiriyordu (Tanör, 1999: 315-324). 1924 Anayasası’nda Meclis’in en yüce makam olması ve halk

egemenliğine atıf yapılması, Meclis'in siyasal kontrolü CHF'de olduğu sürece iktidarını meşrulaştırmaktan öteye gitmiyordu.¹

1925 yılından itibaren iyice yerleşen tek parti rejimine dayanan siyasal sistem, gerek temsil açısından gerekse halkın hoşnutsuzluğunu ifade etmesine yönelik hiçbir imkân sunmamaktaydı (Zürcher, 1998: 259). Seçimler dört yılda bir yapılmaya devam etmesine rağmen, adaylar, liderler tarafından çok sıkı bir şekilde denetlenmiş ve siyasal yapı kapalı bir mekanizmaya dönüşmüştür (Çolak, 2009: 229). Bu şekilde seçilen milletvekilleri toplum ile iletişime geçmeye gerek duymamış ve soyutlanmıştır. Bu durum Meclis'i bürokratik bir mekanizmaya dönüştürmüş ve merkezi iktidarın siyasal alanı kontrol etmesi ile sonuçlanmıştır. Halbuki hatırlanacak olursa, ilk Osmanlı Meclis'i bürokrasiye karşı siyasal bir alan açarak merkezileşme eğilimine karşı bir denge unsuru olarak gelişmişti.

1946 yılına kadar devam eden bu sistem, tek dereceli seçim sisteminin benimsenmesi ile beraber önemli bir dönüşüm geçirmiştir. Ancak açık oy-gizli sayım uygulamasından dolayı seçim sonuçları sağlıklı olarak yansımamıştır. Bir sonraki adım olan adli güvence ilkesi, 1946-1950 arasının en sert siyasal polemiklerine yol açmışsa da 1950 yılına gelindiğinde ilk defa olarak adli güvence de verilerek 14 Mayıs 1950'de seçimlere gidildi. Her seçim bölgesinde, vali yerine yargıcı en yüksek seçim makamı haline getiren bu değişiklik, 1950 seçimlerinin asli güvencelerinden birisi oldu (Lewis, 2009: 512). Seçimler DP'nin ezici bir zaferi sonuçlandı. Ancak bu seçimler DP'nin kazanmasının ötesinde anlama sahip olarak Türk siyasal hayatını temelden dönüştürdüler.

¹1950 yılında DP iktidara geldiğinde bu anayasanın avantajlarını kullanmıştır. 1950'ye kadar CHP'nin kendisini meşrulaştırmak için kullandığı "halk egemenliği" vurgusu Meclis kontrollerinde olduğu sürece problem teşkil etmeyecekti. Ancak 1950'de farklı bir partinin iktidara gelmesi ile bu Anayasa'nın "suiistimal" edileceğini gören bürokratik elit, 1960 Anayasası ile siyasal rejimi yeniden kurdu ve Meclis'in gücünü, Anayasa Mahkemeleri ve diğer yüksek yargı organları lehine daralttı. Dolayısıyla iktidarda CHP'nin olmadığı duruma göre önlemler alınmış oluyordu.

19. yy'dan beri modernleşme/Batılılaşma sürecinde bulunan Türkiye'nin siyasal modernleşmesi hedefine ulaşmıştı (Çufalı, 2004: 6; Eroğul, 2006: 115). En azından demokrasinin biçimsel özelliklerinden olan genel oy ilkesi hayata geçirilmişti. Bunun yanı sıra siyasal modernleşmenin en önemli parametresi olan siyasal muhalefet ve egemenlik kavramları da ön plana çıkmıştır. Bu nedenle, 1950 seçimleri Osmanlı-Türk siyasal modernleşmesinin önemli bir durağıdır. Osmanlı ile başlayan pasif modernleşme süreci 1950'de yaşanan siyasal gelişmelerle beraber aktif modernleşme sürecine geçişin başlangıcı olmuştur. Aynı zamanda Cumhuriyetle beraber girilen siyaset dışı bir dönüşüm modeline karşı siyasal bir başkaldırı olarak da ayrıca bir öneme sahiptir (Kahraman, 2008: 13, 122, 173).

1920'deki çoğulcu Meclis yapısı içinde bile 138 memur ve 53 asker vardı (Lewis, 2009: 626). Bu durum dönemin koşulları ile açıklanabilir olsa da aslında Türk modernleşmesinin bürokratik karakterinin de somut bir yansımasıydı. 1950'ye gelindiğinde DP, adayların %80'inin teşkilatların belirlemesine izin vermiş geriye kalanları ise merkez yoklaması ile belirlemişti (Ahmad, 2007: 111). DP milletvekillerinin özelliklerine bakıldığında önceki dönemlerden, özellikle tek parti döneminde önemli ölçüde ayrıldığı görülmektedir. CHP ile olan en önemli farklılık bürokratik veya askeri formasyona sahip milletvekilinin neredeyse yok denecek kadar az olmasıydı. Türkiye'de siyasal elit önemli bir dönüşüm geçirmişti (Zürcher, 1998: 321). DP milletvekilleri arasında yüksek eğitilmiş olanların sayısı daha az olmakla beraber yaş ortalamaları daha gençti. Bölgeleri ile yakın temas halindeki bu yeni siyasetçi kuşağında tüccar ve avukatlar daha fazlaydı (Göktepe, 2009: 363). Seçim bölgeleri ile yakın temasa sahip bu milletvekilleri, siyasetin temsil işlevinin tekrar yerine getirmiş bulunuyordu. Zaten yeni seçim sistemi de bunu zorunlu kılıyordu. Eskiden parti merkezinin onayı milletvekili olmak için yetiyor ve herhangi bir toplumsal ilişkiler ağına girmeye gerek kalmıyordu. Tek dereceli seçim sistemi oy ile iktidar arasında doğrudan bir ilişki kurmuştu. Bu nedenle yeni dönemde uzaktan saygıyla bakılan şahsiyetler olarak

görülen milletvekilleri, halkın ayağına gitmeye başlamışlar, oy toplamak için köy yollarını aşındırır olmuşlardı (Eroğul, 2003: 94).

Osmanlı siyasal sistemi keskin bir biçimde yönetenler ve yönetilenler ayırımına dayanmıştı. Kurumsal modernleşme süreci bunu daha da pekiştirmişti (Türküne, 2003: 403). Cumhuriyetle devam eden bu süreç siyasal katılımı tamamen öldürmüş ve siyasal alanı bürokratik bir mekanizma haline dönüştürmüştür. Siyasal katılımın olmadığı bir sistemin sağlıklı olduğu söylenemez. Siyasal katılım toplumdaki bireylerin siyasal karar süreçlerinde yer alabilmesi ve bu kararları etkileyebilmesidir. Katılımın önemli bir aracı olarak seçimler önemli bir role sahiptir ve oy olgusu ön plana çıkmaktadır. Oysa Türkiye'deki seçim sistemi oy olgusunu anlamsızlaştıracak bir şekilde işletiliyordu (Çavdar, 2008: 157-160). Siyasal katılımın yaygınlaşması ve etkinleşmesi, siyasal merkez ile toplum arasındaki özdeşliği pekiştirir ve siyasal sistemi normalleştirir. DP döneminde milletvekilleri profilindeki değişim ve genel oy ilkesinin bir sonucu olarak seçimlere katılım oranı 1950'de %89.06, 1954'te %88.75 ve 1957'de %77.15 olmuştu (Ahmad, 2007: 87).

Siyasal modernleşme süreçlerinin sonunda ilk defa olarak halk, kendi arzusu ile yöneticilerini değiştirdi. Özellikle II. Meşrutiyet'le başlayan siyasal bir vurgu olarak "halk" genellikle sahnede olmamış ve o güne kadar yapılan reformlara engel olacağı düşüncesiyle reformlar yukarıdan aşağıya doğru yapılmıştı (Eroğul, 2003: 278). Buna karşılık 1950 seçimleri ile halk aşağıdan modernleşme girişimini başlatmıştır. 1950'nin bir sonucu da siyasal katılımın sağlanması, temsiliyetin sağlanması, muhalif bir partinin iktidara gelmesi gibi süreçlerle beraber siyasal alan genişlemiş ve siyasal sistem sıkışmışlığını aşarak konsolide olmuştur. Nitekim Samet Ağaoğlu, siyasi tarihte meşrutiyetten beri iktidara gelmiş veya gelememiş tüm partilerin asker-sivil bürokratlardan oluştuğunu, sadece DP'nin toplumsal temelli bir hareket olduğunu söyleyerek dolaylı olarak bunu ifade etmiştir (Çaylak ve Nişancı,

2009: 304). Siyasallık toplumsallıkla kesişmiş sağlıklı bir siyasal sistemi oluşturmuştur.

4.3.2. Sosyolojik Konsolidasyon: Merkez – Çevre Bütünleşmesi

Yakın zamana kadar, merkez ile çevrenin karşı karşıya gelmesi, Türk siyasasının temelinde yatan en önemli toplumsal kopukluktan ve yüz yıldan fazla süren modernleşmeden sonra da varlığını sürdürmüştü. Osmanlı'da merkez, Osmanlı Devleti'nin bir arada tutmayı başardığı merkezi bürokratik aydınları olduğu kadar, bu devletin işlemlerini mümkün kılan meşruiyetin özünü de temsil etmekteydi. Çevre ise, geri kalan toplumsal alana, merkezden ayrı yaşayan ve onunla ancak gevşek bir bütünleşme içinde olan kurumlara işaret etmektedir. (Mardin, 1999: 37, 275). Osmanlı sistemi net bir şekilde yönetenler ve yönetilenler ayrımına dayanıyordu. Ancak bu ayrım çeşitli ikincil toplumsallıklar ve dünya görüşündeki özdeşlik nedeniyle sistemi sosyal ve siyasal açıdan ciddi bir şekilde sıkıntıya sokmuyordu (siyasal sistemin nasıl geliştiği ve karşı karşıya olduğu krizler ele alındığı için bu bölümde sadece toplumsal kriz üzerinde durulacak). Türk modernleşmesinin merkezileşmeci bir eğilim göstermesi ile beraber merkez ile çevre arasında gittikçe artan gerilim, yeni bürokrat sınıfın toplumsala yabancı bir değerler manzumesini içselleştirmesi nedeniyle iyi pekişti. Ancak bir şekilde Osmanlı modernleşmesinin yeni kurumlar oluştururken eskisini yerinde tutma refleksi toplumsallıkların merkezle ilişkisi açısından bir krize yol açmadı. Osmanlı modernleşmesi elit merkezli ve toplumla kurduğu hiyerarşik ilişkiye rağmen böyle bir krizi önleyecek şekilde ikincil toplumsallıkları çok tasvip etmese de muhafaza etti. Ancak Cumhuriyet modernleşmesi ile beraber, ikincil toplumsallıkların sert bir şekilde tasfiyesi, var olan siyasal ve ideolojik krizi, toplumsal bir krizle pekiştirdi (Türküne, 2003: 406). Merkez ile çevre arasındaki bağ tamamen kopmuş ve merkez tamamen yabancılaşmıştı. Gerçi merkez tasfiye ettiklerinin yerine hem ideolojik olarak hem de örgütlenme olarak Halkevleri, Köy Enstitüleri gibi kurumları ikame etse de

başarılı olamamıştı. Aynen devrimler gibi bu kurumlarda tepeden inme şeklinde oluşturulmuş ve sahici bir rol alamamıştılar. B. Lewis'in de yerinde tespiti ile "batılılaştırma yolunda getirdikleri yeniliklerin çoğunlukla yüzeysel ve gelip geçici olduğu ortaya çıkarken, diğer yandan da eski toplumsal bağlar ve yükümlülükler sistemi geri dönülemez biçimde yıkılmaktaydı." (Lewis, 2009: 654).

Bu şartlar altında 1950 seçimleri uzun bir tarih boyunca devam etmiş merkez'in iktidarına karşı çevreyi hakim kılarken yeni bir siyasallaşmayı da beraberinde getirdi. Bu siyasallık asker-bürokrasi-aydın ittifakından oluşan "tarihsel blok"u dağıtamayacak ama onun karşısına somut bir seçenek olarak siyasal alanı yeniden kurgulayacaktır. Gerçi siyasal sistemde muhalif hareketler olmuştu. Hatta parlamentoda temsil imkânına da sahip olmuştu. Ancak hiçbirisi DP gibi toplumsal bir desteğe sahip olamamıştır. Kaldı ki zihinsel olarak "çevre"ye açılacak siyasal donanımları da yoktu. 1950 sonrasında oluşan bu siyasallık ve onunu doğuran siyasal hareket aslında devlete karşı toplumsalın siyaset üstünden kendini ifadesi olarak görülebilir (Kahraman, 2008: 108, 197). Tarihsel bloka karşı bu siyasallığı oluşturan burjuvazi ve eşrafa en büyük desteği taşranın verdiği kuşku götürmez. Aslında bu durum merkezde oluşan modernleşme projesinin aşağıya nüfuz ettiğinin de bir göstergesi olarak değerlendirilebilir. Bu bağlamda çevre siyasal sistem yoluyla eklemlendiği merkezi de dönüştürecektir. Yani karşılıklı bütünleşmeden kaynaklanan değişim iki tarafı birbirine benzeşik hale getirmiştir. Siyasal sistemin ve katılma imkânlarının oluşmasıyla başlayan bu siyasal süreç, sistemin normalleşmesi ve halk nezdinde itibar görerek meşrulaşmasını sağlamıştır. Bir yandan da merkez, tüm bir toplumsallığı ötekileştirmenin bir çıkış olmadığını görerek, uygun aktörler üzerinden sisteme eklemlenmeye izin vermiştir (Kahraman, 2008: 174). Çok partili siyasal sistemin getirdiği en önemli yenilik merkez ile çevreyi birbirine yakınlaştırması olmuştur. DP'nin çevrenin değerlerini resmileştirmesi ve meşrulaştırması, siyasal merkezi zorunlu olarak dönüştürmüştür (Türköne, 2003: 248). DP'nin siyasal yaşamda ve beraberinde toplumsal alanda yerine

getirdiği en önemli işlev bu yakınlaşmayı sağlayarak, gidermiş olduğu siyasal krizin açtığı yolda toplumsal krizi de gidermiş olmasıdır.

4.3.3. İdeolojik Konsolidasyon: Devrimlerde Radikalizmin Terki

Kemalist siyasallığın beraberinde getirdiği ideolojik yabancılaşma yukarıda bahsettiğimiz yabancılaşma kadar önemlidir. Nitekim siyasal sistemin kapatılması neticesinde bu ideolojik yabancılaşma oldukça fazla bir şekilde eleştiri konusu olmuştur. Kemalistlerin kendilerinden önce söylenmiş birçok fikri hayata geçirdiği bilinmektedir. Bu anlamda Kemalizm'in sürekliliğini ihmal etmek doğru değildir. Ancak Kemalistleri kendinden önceki modernleştirmeci hareketlerden farklı kılan unsur, ön gördüğü değişimleri radikal bir şekilde uygulamasından kaynaklanmaktadır. Nitekim Kemalizm modernleştirmeci olduğu için değil bu modernleşmeyi toplumsallıkları tasfiye ederek ve radikal bir biçimde yapması nedeniyle eleştirilmiştir ve ideolojik krize yol açmıştır. Örneğin İttihatçılar da Kemalistler gibi ideolojik olarak yabancılaşmış olmalarına rağmen bu konuda Kemalistler kadar radikal bir müdahaleye girişmedikleri için problem yaşamamışlardır.

DP'nin Kemalizm'i ideolojik düzeyde konsolide etmesi, anti-modernleşmeci olmasından ya da uygulanan radikal reformların özüne ilişkin bir eleştiriden kaynaklanmaz. Farklı bir modernleşme projesini benimsemiş olmasından kaynaklanmaktadır. DP, merkez-çevre bütünleşmesinde iki tarafı da dönüştürürken başardığı şeyi burada da başarmıştır. Modernleşme projesini siyasal düzeye çekerek, parlamenter demokrasi vurgusu yapmış ve Cumhuriyet'in asli hedefinin çok partili bir yaşama geçiş olduğunu vurgulayarak, kendilerinin bu amacı gerçekleştireceklerini ifade etmişlerdir. Aynı şekilde modernleşme projesinin bir diğer ayağını kalkınma söylemi üzerinden kurgulayarak "teknik modernleşme" vurgusunu ön plana çıkartmışlardır. Bu modernleşme eğilimine toplumsal düzeyde bir karşıtlık oluşmayacağı aşıkardır. Ayrıca bu modernleşme yönteminin doğal varsayımı

“toplumsal modernleşmenin” de zaten kendiliğinden olacağıydı. DP’nin modernleşme algısı bu haliyle 1923 öncesine benzemektedir. Kemalizm’in toplumsal dönüşüm için uyguladığı radikal tedbirleri benimsememiş, bunun yerine toplumsalı siyasal ve ekonomik modernleşme üzerinden dolaylı bir şekillendirmeye tabi tutmuştur.² Bu yöntem farklılığı kökleri geçmişte olan iki modernleşme stratejisine kadar gitmektedir.

Aynı şekilde DP yöneticilerinin partiyi kurarken (Bayar – İnönü görüşmeleri) verdikleri taahhütleri, sonradan yapmış oldukları “tutan ve tutmayan devrimler” ayrımı ile beraber düşünürsek iki radikal pozisyonu bir şekilde birbirlerine eklemledikleri görülecektir. Nitekim Kemalist projenin başaramadığı toplumsal dönüşümü DP çok daha kısa zamanda başarmış ve Kemalizm’in kabul edilebilir bir yorumunu üreterek toplumsal meşruiyeti de yeniden sağlamıştır. Gerçi CHP 1947 kongresi ile özellikle din politikalarındaki radikal tutumundan vazgeçmişti. Ancak bu değişimin de DP sayesinde olduğunu unutmamak gerekir.

DP, Türk Modernleşmesi sürecinde radikal bir dönem olan Kemalist reformlar dönemini, 1923 öncesinin siyasal ve ekonomik modernleşme modeline geri döndürerek karşısında oluşan tepkiselliği azaltmıştır. Öte yandan modernleşme ideolojisinin taşıyıcılığını yöntemi farklı olmakla beraber başarılı bir şekilde yerine getirmiştir. Bu noktada dinsel politikaları yumuşatması ve toplumsalı esnek bir kavrayışla kendi haline bırakması ideolojik krizi ortadan kaldırmıştır. Yukarıda da belirttiğimiz gibi toplumda oluşan direnç modernleşmenin kendisine değil, Kemalizm’in radikal müdahalelerine yönelikti. Aslında ideolojik kriz bir yöntem sorunundan ve siyasal kanalların tıkanması nedeniyle ortaya çıkmıştı.

² DP’nin tarımsal kalkınma yaklaşımı neticesinde ortaya çıkan fazla nüfus, kentlere göç etmiş ve kırsaldaki yalıtılmış hayattan çıkarak kentlerdeki yeni yaşam üzerinden modernleşme projesine eklemlenmişlerdir.

SONUÇ

Siyasal literatürde tek partiden çok partili siyasal yaşama geçişin nispeten sancısız olması bir başarı olarak anlatılmaktadır. Bu siyasal tarih yazıcılığında altı sıkça çizilen bir husustur. Bu yaklaşım biçimi alt metin olarak tek parti sistemini normal, bu geçişi ise “olağanüstü” bir durum olarak okumaktadır. Halbuki Türk siyasal yaşamında 1946’ya gelmeden çok daha önce, 1876’dan bu yana parlamenter bir sistem deneyimine ve çoğul siyasallıklara sahip bir birikim oluşmuştu. Yanı sıra 1908-1913 yılları, 1920 Meclis’i, 1923-1925 yılları ve hatta 1930’daki çok parti denemesi önemli bir siyasal mirasa işaret etmektedir (Zürcher, 1998: 317).

Siyasal modernleşme tarihimizin gelişim evreleri incelendiğinde giderek gelişen bir siyasallık ve özellikle de farklı siyasallıkların geliştiği bir siyasal zeminin oluştuğunu görmekteyiz. Türkiye 1950’ye geldiğinde şu ya da bu şekilde üç tane parlamenter hükümet, 14 tane genel seçim görmüştü ve bu seçimlerin birçoğu birden fazla parti arasında geçmişti (Lewis, 2009: 511). Bu nedenle Türkiye’de çok partililiği 1946’da başlatmak siyasal tarih okumaları açısından oldukça hatalı bir yaklaşımdır (Tanör, 1999: 333). Zira hürriyetlerin korunması ve siyasal katılmaya dair bir geleneğin gücü ve birikimi olmaksızın, Türkiye’de çok partili demokrasinin gelişimini anlamak mümkün değildir (Mardin, 1999: 122).

DP ile başlayan süreç özü itibariyle Türk modernleşmesinde bir geriye dönüş değildir. Bilakis kökleri yüzyıl öncesine giden siyasal alanın evrilmesi neticesinde gelişmesi beklenen bir süreçtir. Tek Parti Dönemi’nin bile bu anlamda Duverger’in tanımı ile “vesayetçi tek parti” olarak çok partili yaşama geçişi sağlamak gibi bir işlevle malûl olması bu çerçevede anlaşılabilir. 1946 yılında çok partili siyasal bir yaşama geçerken her hangi bir anayasal düzenlemeye bile gerek kalmaması 1924 Anayasasının nasıl bir sistem ön gördüğü hakkında da önemli bir fikir vermektedir.

Neticede DP, o günkü koşullarda çok gelişkin olmasa da siyasal modernleşme tarihi açısından önemli bir eşiği geçerek, 1876 yılında başlayan parlamenter siyasal yaşamı, doğrudan halkın müdahalesi ile dönüştürmüş ve siyasal süreç yukarıdan aşağıya değil de aşağıdan yukarıya doğru belirlenmeye başlamıştır. F. Keyman'ın ifadesi ile bu sürecin anlamı demokrasi olmadan modernleşme sürecinden demokratikleşmeyle beraber hareket eden modernleşme sürecine geçmektir ve bu önemli bir dönüşümdür (Keyman, 2009; 15).

DP'nin kuruluş, iktidar geliş süreci ve 10 yıllık iktidarı boyunca yaşanan tartışmalar, kamplaşmalar Türk siyasal hayatının gelişimini temelden etkilemiştir. Sonraki siyasal süreçleri temelden etkileyen DP'yi anlayabilmek için sonrasında yaşanan tartışmalardan uzak kalmak elzemdir. Nitekim bu tartışmaların tarafları DP'yi olumlu ya da olumsuz anlamda konumlandırımlardan bağımsız olarak DP'nin anlaşılmasını imknsızlaştıracak bir tartışma yürütmektedirler. Bu tartışmalarda çoğunlukla gündelik siyasetin dili ile konuşulmakta ve DP demokrasinin yıldıızı ya da Türkiye'deki siyasal yapının yozlaşmasının sorumlusu olarak nitelenmektedir. Halbuki bu tarz dikotomilerin veya karşıtlıkların kurulmasının siyaset biliminde kavramsal bir karşılığı yoktur. Dolayısıyla DP'yi anlamak için gerekli hareket noktası bu karşıtlık ilişkisi olmamalıdır. Eğer DP'nin Türk siyasi yaşamında ne anlama geldiği ve nasıl bir duruma tekabül ettiği anlaşılmak isteniyorsa DP öncesinde yaşanan siyasal gelişmeleri ve siyasal yapının oluşumunu anlamak oldukça önemlidir. Burada nceki derken, doğal olarak on yıl gibi bir zaman diliminden değil de, 1850'li yıllardan itibaren gelişen siyasal yapının tarihsel formları ve evrildiği nokta kast edilmektedir.

Cumhuriyet Osmanlı siyasal modernleşmesinden aldığı birikimle yoluna devam etmemiş ve girdiği radikal reform süreci ile beraber toplumsal ve ideolojik anlamda krize girmiştir. Toplumsal kriz Osmanlı siyasal sisteminden kalma ikincil toplumsallıkları tasfiye ederek, çevrenin siyasal merkeze ulaşımının kesilmesi ile ortaya çıkmıştır. Osmanlı toplumsal yapısı

merkez ve çevre olarak katı bir şekilde bölünmüş olsa da, hem aracı kurumların varlığı hem de ideolojik olarak merkezin çevreyle uyumlu bir durumu söz konusuydu. Kemalizm'in ideolojik krizi, ikincil toplumsallıkların tasfiyesi sonrasında çevre ile kopan organik bağların yanına ideolojik olarak yabancılaşmış bir merkezin ikame edilmesiyle ortaya çıkmıştı. Toplumsal yapıya hem organik hem de ideolojik anlamda yabancılaşan yeni rejim, toplumsallıkları merkeze eklemleyecek yeni araçlar geliştirmedeği gibi, eklemlesmesini sağlayacak araçları da tasfiye ederek, siyasal yapıyı tek partili bir sisteme doğru kaydırması, siyasetin *denge*, *meşruiyet* ve *temsiliyet* üzerine kurulması gereken unsurlarını ihmal etmiştir. Tüm bunların neticesinde ortaya bir de siyasal kriz çıkmıştır. Yaşanan bu krizler tekillik arz etmekten öteye geçerek ve genel anlamda rejimi bir krizle karşı karşıya bırakarak, konsolidasyon ihtiyacını zaruri kılmıştır. DP'nin kurulması ve başarılı bir şekilde yoluna devam etmesi öncelikli olarak siyasal sistemi konsolide etmiş, sonra DP'nin siyasal süreçlere katılımı teşvik eden politikası ve 1950 seçimlerinde uygulanan sistem ile toplumsal konsolidasyon gerçekleştirilmiş ve sonrasında DP'nin politikaları neticesinde ideolojik konsolidasyon gerçekleşmiştir.

Tek Partili sistemin devam edemeyecek duruma gelmesi neticesinde yeni bir parti arayışı ortaya çıkmış ve öteden beri CHP'nin belli başlı politikalarına muhalefet eden bir grup bu eksikliği kapatacak bir çabanın içine girmiştir. CHP siyasi elitlerinin bir kanadı olan bu hareketin doğmasını o zaman ki mevcut statüko da benimsemiş ve hatta istemiş denilebilir. En nihayetinde CHP kendi içinden çıkan güvenilir kişiler tarafından kurulacak bir muhalefet partisini, kontrolü dışında gelişebilecek ve ideolojik olarak tam karşıtı bir harekete tercih ediyor ve muhalefeti bu kadroların sürdürmesini teşvik ediyordu. DP'nin kurulması beraberinde siyasal sistemin denge unsurunu yeniden sağlıyordu ancak siyasal konsolidasyon için bu yeterli değildir.

1950 yılına gelindiğinde Türk siyasi tarihinde ilk defa seçmenlerin müdahalesi ile bir iktidar dönüşümü yaşanıyordu. 1876 ile 1950 arasında 14 genel seçim yapılan Türkiye, bu seçimlerin sonuçlarına bağlı olarak ilk defa iktidar değişikliğine şahit oluyordu (Lewis, 2009: 513). 1950 yılında iktidar değişikliğine yol açan seçimlerde, genel oy ve tek dereceli seçim sistemi uygulanmıştı (1946'da uygulandı ancak açık oy gizli sayım ilkesi nedeni ile istenilen sonucu vermedi). Türkiye tarihinin en yüksek katılımı seçimleri olarak gerçekleştirilen bu seçimlerde, milletvekillerinin profili değişmişti. DP'li milletvekillerinin %80'inin teşkilatları belirlemiş olması nedeniyle siyaset toplumsallaşmış ve çevre bu şekilde siyasal sisteme eklemlenebilecek yeni bir kanala sahip olmuştur. Bu kanalların yeniden açılması ile beraber hem siyasal sistemin kendisi konsolide olmuş hem de toplumsallık siyasal merkezle yeniden bağ kurduğu için beraberinde toplumsal konsolidasyonda gerçekleşmiştir.

Bu iki sürecin doğal getirisi olarak merkez, bir dönüşüm geçirmiştir. Ancak çevre de, bu süreçte merkeze yaklaşırken bir dönüşüm geçirerek siyasal sisteme ideolojik olarak eklemlenme ihtiyacı hissetmiştir. Merkez ise radikal tavırlarından vazgeçerek bu süreci desteklemiş ve ideolojik krizde bir anlamda bu şekilde konsolide olmuştur.

Yukarıda bahsettiğimiz konsolidasyonla ilgili bir noktada tüm bu gelişmelerin CHP'nin iradesi ile şekillendiği gerçeğidir. Aslında siyasal sistemi konsolide eden DP değil CHP'dir de diyebiliriz. Ancak bunun taşıyıcı aktörü DP olduğu için, CHP'nin destekleyici aktör rolünü ön plana çıkartmak başka çalışmalara konu olabilecek niteliktedir. DP'nin dolaylı ya da dolaysız olarak gerçekleştirdiği bu konsolidasyon katmanları, kendisinden önceki siyasallığın gelişimini nihayetine erdirmiştir. Başka bir deyişle kökleri yüz yıl öncesine giden modernleşme süreci “pasif modernleşmeden”, “aktif modernleşmeye” geçmiştir (Kahraman, 2008: 179). Bu sürecin en belirgin özelliği siyasal iktidar tarafından belirlenmeye çalışılan toplumsallık, ilk defa olarak siyasal

iktidarın toplumsallık tarafından dönüştürülmesi anlamında nihayetine ermiş ya da daha doğru bir mecrada ilerlemeye başlamıştır.

DP süreci ile başlayan yeni durum süreci nihayetine erdirse de, en azından ilişki biçimini yeniden tanımlamak anlamında olumlu bir gelişme olsa da, DP'nin siyaset yapma tarzı, iktidara geldikten sonra CHP içinde yetişmeleri nedeniyle benzer sertlik politikalarına yönelmelerine neden olmuştur. Demokrasi ve siyaset anlayışlarını CHP'den çok farklı olmadığı anlaşılmıştır. Ancak DP ile başlayan süreç, onların siyaset yapma tarzlarının ötesine geçen anlamlara matuftur. Nitekim, II. Abdülhamit'e karşı muhalefet eden İttihat ve Terakki'nin söyleminin kurucu ilkesi "hürriyet" olmuştur ama iktidara gelir gelmez geliştirdikleri siyasallık "hürriyet"i unutmuştur. Aslında İttihat ve Terakki'nin "hürriyet" derken kastettiği II. Abdülhamit'in yokluğu demektir. II. Abdülhamit'in "hâl edilmesi" ile beraber hürriyet gereksizleşmişti. Ancak bugünden geriye baktığımızda görülen tüm olumsuzlara rağmen, II. Meşrutiyet'in yapısal sonuçları da ortadadır. Anayasal bir sistemi oluşturmak, halk egemenliği söylemini merkeze almak, Padişah'ın yetkilerini sınırlamak gibi hukuki sonuçlarının yanı sıra dönemin siyasal ve düşünsel hareketliliği de II. Meşrutiyet'in sonucudur. Bu bağlamda DP içinde "demokrasi" CHP'nin yokluğu ile tanımlı bir kavramdı. Nitekim CHP'nin iktidardan uzaklaşması neticesinde DP'nin geliştirdiği siyasallığı bu çerçevede düşünmek durumundayız. Ancak nasıl ki II. Meşrutiyet'in kurucu ilkesi "hürriyet" olmuşsa, 1946 ile girilen sürecin kurucu ilkesi de "demokrasi" olmuştur. Bu kurucu ilkeyi siyasal lügatçeye kazandırması itibariyle DP'nin siyasal sisteme ve söyleme kattıkları, politik mücadele sürecindeki performansından bağımsız olarak değerlendirilmelidir.

Sonuç olarak bir konsolidasyon partisi olarak DP'den başka bir aktörün bu süreci başarması o günün şartlarında çok da olanaklı görünmemektedir. Liberal ve muhafazakâr bir ittifaka dayalı bu hareket, düşünsel kökleri itibariyle Jön Türk hareketi içindeki bir tartışmanın taşıyıcısı, sonradan Kemalist hareket içindeki bir ekol olarak Kemalizm'le organik ve ideolojik

olarak bağlantılı olması gibi nedenlerden dolayı başarılı olmuştur. 1946'da başlayan ve 1950'de başarılan şey iki modernleşme ekolünün güç mücadelesidir. Jön Türk hareketi içindeki merkezîyetçi eğilime sahip "bürokrat-aydın-asker" ittifakına karşı liberal ve reformcu eğilimin geç kalmış bir zaferidir. Bu tarihsel bloka karşı zaferin sağlayan en önemli faktör, belli bir güce ulaşmış burjuvazinin, eşraf ile ittifakı ve bu ittifakın toplumsallaştırılması sayesinde olmuştur.

KAYNAKÇA

AHMAD, Feroz; **Demokrasi Sürecinde Türkiye: 1945-1980**, Çev: Ahmet Fethi, İstanbul, Hil Yayınları, 2007.

AHMAD, Feroz; **Modern Türkiye'nin Oluşumu**, Çev: Yavuz Alogan, İstanbul, Kaynak Yayınları, 2009.

AKBAL, İsmail; Milli Mücadele Dönemi-II, **Türkiye'nin Politik Tarihi: İç ve Dış Politika**, Edi: Adem Çaylak, Cihat Göktepe, Mehmet Dikkaya, Hüsnü Kapu, Ankara, Savaş Yayınevi, 2009.

ALBAYRAK, Mustafa; **Türkiye Siyasi Tarihinde Demokrat Parti (1946-1960)**, İstanbul, Phoenix Yayınevi, 2004.

Aydemir, Şevket Süreyya; **Menderes'in Dramı: 1889-1960**, İstanbul, Remzi, 1998.

AYDIN, Mustafa; **Siyasetin Sosyolojisi**, İstanbul, Açılım Kitap, 2006.

BARUTÇU, Faik Ahmet; **Siyasi Hatıralar**, Cilt: 2, Ankara, 21. Yüzyıl Yayınları, 2001.

BİLGİN, Vedat; **Türkiye'de Değişimin Dinamikleri: Köylülükten Çıkış Yolları**, Ankara, Lotus Yayınevi, 2007.

BURÇAK, Rıfki Salim; **Türkiye'de Demokrasiye Geçiş 1945-1950**, Olgaç, 1979

ÇAVDAR, Tevfik; **Türkiye'nin Demokrasi Tarihi (1839-1950)**, Ankara, İmge Kitabevi, 2008.

ÇAVDAR, Tevfik; **Türkiye'nin Demokrasi Tarihi (1950'den Günümüze)**, Ankara, İmge Kitabevi, Ankara, 2008

ÇAYLAK, Adem, ÇELİK, Adem; **Osmanlı ve Cumhuriyet Modernleş(tir)mesinde Tarih, Din ve Etnisite Algısı, Türkiye'nin Politik Tarihi: İç ve Dış Politika**, Edi: Adem Çaylak, Cihat Göktepe, Mehmet Dikkaya, Hüsnü Kapu, Ankara, Savaş Yayınevi, 2009.

ÇAYLAK, Adem, Şükrü NİŞANCI; **Türkiye'de Çok Partili Siyasal Sürece Giriş: Demokrasiye Geçiş mi Siyasal Rejimin Restorasyonu mu? Türkiye'nin Politik Tarihi: İç ve Dış Politika**, Edi: Adem Çaylak, Cihat Göktepe, Mehmet Dikkaya, Hüsnü Kapu, Ankara, Savaş Yayınevi, 2009.

- ÇAYLAK, Adem; **Osmanlı'dan Cumhuriyet'e İktidar Muhalefet İlişkileri, Türkiye'nin Politik Tarihi: İç ve Dış Politika**, Edi: Adem Çaylak, Cihat Göktepe, Mehmet Dikkaya, Hüsnü Kapu, Ankara, Savaş Yayınevi, 2009.
- ÇOLAK, Yılmaz; **1923-1929 Dönemi Türkiye'de İç Politika, Türkiye'nin Politik Tarihi İç ve Dış Politika**, Edi: Adem Çaylak, Cihat Göktepe, Mehmet Dikkaya, Hüsnü Kapu, Ankara, Savaş Yayınevi, 2009.
- ÇUFALI, Mustafa; **Türkiye'de Demokrasiye Geçiş Dönemi (1945-1950)**, Ankara, Babil Yayıncılık, 2004.
- DAVER, Bülent; **Siyaset Bilimine Giriş**, Ankara, Siyasal Kitabevi, 1993.
- EROĞUL, Cem; **Çok Partili Düzenin Kuruluşu: 1945-71, Geçiş Sürecinde Türkiye**, Der: İrvın C. Schick, E. Ahmet Tonak, İstanbul, Belge Yayınları, 2006.
- EROĞUL, Cem; **Demokrat Parti: Tarihi ve İdeolojisi**, Ankara, İmge Kitabevi, 2003.
- EROL, M. Seyfettin; **1946-1950 Dönemi Türk Dış Politikası, Türkiye'nin Politik Tarihi: İç ve Dış Politika**, Edi: Adem Çaylak, Cihat Göktepe, Mehmet Dikkaya, Hüsnü Kapu, Ankara, Savaş Yayınevi, 2009.
- GÖKTEPE, Cihat; **Demokrat Parti Dönemi İç ve Dış Siyasi Gelişmeler (1950-1960), Türkiye'nin Politik Tarihi: İç ve Dış Politika**, Edi: Adem Çaylak, Cihat Göktepe, Mehmet Dikkaya, Hüsnü Kapu, Ankara, Savaş Yayınevi, 2009.
- HANİOĞLU, Şükrü; **Bir Siyasal Düşünür Olarak Dr. Abdullah Cevdet ve Dönemi, İstanbul**, Üçdal Neşriyat, 1981.
- KAHRAMAN, Hasan Bülent; **Türk Siyasetinin Yapısal Analizi – I: Kavramlar Kuramlar Kurumlar**, İstanbul, Agora Kitaplığı, 2008.
- KAPANI, Münici; **Politika Bilimine Giriş**, Ankara, Bilgi Yayınevi, 2005.
- KARPAT, Kemal H.; **Türk Demokrasi Tarihi**, İstanbul: Afa yayınları, 1996.
- KAYALI, Kurtuluş; **Ordu ve Siyaset: 27 Mayıs 12 Mart**, İstanbul, İletişim Yayınları, 2005
- KEYDER, Çağlar; **Türkiye Demokrasisinin Ekonomi Politikası, Geçiş Sürecinde Türkiye**, Der: İrvın C. Schick, E. Ahmet Tonak, İstanbul, Belge Yayınları, 2006.

- KEYMAN, E. Fuat; **Türkiye Siyasi Tarihi ve Demokratikleşme, Türkiye'nin Politik Tarihi: İç ve Dış Politika**, Edi: Adem Çaylak, Cihat Göktepe, Mehmet Dikkaya, Hüsnü Kapu, Ankara, Savaş Yayınevi, 2009.
- KOÇAK, Cemil; "Siyasi Tarih 1923-1950", Yay Yön: Sina Akşin, **Türkiye Tarihi 4: Çağdaş Türkiye, 1908-1980**, İstanbul, Cem Yayınları, 1992.
- KÜÇÜKYILMAZ, Mücahit; **Türkiye'de Siyasal Katılım: Tek Parti'den Ak Parti'ye Siyasal İslam ve Demokrasi Tartışmaları**, İstanbul, Birey Yayınları, 2009.
- LEWIS, Bernard; **Modern Türkiye'nin Doğuşu**, Çev: Boğaç Babür Turna, Ankara, Arkadaş Yayınevi, 2009.
- MARDİN Şerif; **Türk Modernleşmesi**, İstanbul, İletişim Yayınları, 1999.
- MARDİN, Şerif; **Siyasal ve Sosyal Bilimler**, İstanbul, İletişim Yayınları, 1994.
- MARDİN, Şerif; **Türkiye'de Din ve Siyaset**, İstanbul, İletişim Yayınları, 1998.
- MARDİN, Şerif; **Türkiye'de Toplum ve Siyaset**, İstanbul, İletişim Yayınları, 1997.
- SELEK, Sabahattin; **Anadolu İhtilali**, Cilt 2, İstanbul, Güneş Matbaacılık, 1965.
- SEYDİ, Süleyman; **1939-1945 Dönemi iç ve dış Politika, Türkiye'nin Politik Tarihi: İç ve Dış Politika**, Edi: Adem Çaylak, Cihat Göktepe, Mehmet Dikkaya, Hüsnü Kapu, Ankara, Savaş Yayınevi, 2009.
- ŞÜKRÜ, Nişancı; **Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Önemli Siyasal Akımlar ya da Türkiye'de Siyasetin Üç/İç Yüzü, Türkiye'nin Politik Tarihi: İç ve Dış Politika**, Edi: Adem Çaylak, Cihat Göktepe, Mehmet Dikkaya, Hüsnü Kapu, Ankara, Savaş Yayınevi, 2009.
- TANÖR, Bülent; **Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri: 1789-1980**, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 1999.
- TİMUR, Taner; **Türk Devrimi ve Sonrası**, Ankara, İmge Kitabevi, 2008.
- TİMUR, Taner; **Türkiye'de Çok Partili Hayata Geçiş**, Ankara, İmge Kitabevi, 2003.
- TÜRKEŞ, Mustafa; "Kadro Dergisi", Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Kemalizm, Cilt 2, İstanbul, İletişim Yayınları, 2002.

- TÜRKÖNE, Mümtaz'er; **Siyaset**, Lotus Yayınevi, 1. Baskı, İstanbul, 2003.
- VARLIK, M. Bülent; "Ülkü: Halkevleri Mecmuası", **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Kemalizm**, Cilt 2, İstanbul, İletişim Yayınları, 2002.
- YERASİMOS, Stefanos; **Tek Parti Dönemi, Geçiş Sürecinde Türkiye**, Der: İrvin C. Schick, E. Ahmet Tonak, İstanbul, Belge Yayınları, 2006.
- YEŞİL, Ahmet; **Türkiye'de Çok Partili Siyasal Hayata Geçiş: 1946-1950**, Ankara, Kültür Bakanlığı, 2001.
- YETKİN, Çetin; **Türkiye'de Tek Parti Yönetimi: 1930-1945**, İstanbul, Altın Kitaplar, 1983.
- YILMAZ, Murat; **1930-1938 Döneminde Türkiye'de Siyasi Hayat, Türkiye'nin Politik Tarihi: İç ve Dış Politika**, Edi: Adem Çaylak, Cihat Göktepe, Mehmet Dikkaya, Hüsnü Kapu, Ankara, Savaş Yayınevi, 2009.
- ZÜRCHER, Erik Jan; **Modernleşen Türkiye'nin Tarihi**, İstanbul, İletişim Yayınları, 1998.

ÖZET

AKÇAKAYA, İbrahim Barbaros. **Kemalizm ve Demokrat Parti**, Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2010

Bu çalışma Kemalizm ile Demokrat Parti ilişkisini Türk Siyasal Modernleşmesi bağlamında yeniden kavramsallaştırması ve bu doğrultuda anlamayı amaçlamaktadır. Çalışmada 1839 yılı milat kabul edilerek 1950 yılına kadar olan gelişmeler süreklilik ve kopuş ilişkileri ihmal edilmeden yapısal bir dönüşümü okumayı mümkün kılacak şekilde incelenmiştir. Türk modernleşmesi, Kemalizm ve Demokrat Parti üzerine yazılan literatür taranarak hazırlanmıştır. Bir dönem incelemesinden ziyade kronolojik gelişmelere bağlı kalınarak farklı düzeyde anlama imkânları araştırılmıştır. Demokrat Parti, “46 Ruhü” ya da “46 sapması” argümanlarından bağımsız bir şekilde ele alınmayı zorunlu kılmaktadır. Bu bağlamda Kemalizm ile Demokrat Parti, 3 nokta üzerinden sorunsallaştırarak anlaşılmaya çalışılmıştır. Bu üç nokta Demokrat Parti’nin Kemalizm’i konsolide ettiği üç nokta olarak tasarlanmıştır. Bunlar siyasal konsolidasyon, toplumsal konsolidasyon ve ideolojik konsolidasyondur. Demokrat Parti’nin 1946 yılında kurulup, 1950 yılında iktidara gelmesi ile öncelikli olarak siyasal katılımın kanalları açıldığı için, siyasal konsolidasyon; sonrasında bu siyasal katılımın doğal sonucu olarak siyasal merkez ile toplum arasında kurulan ilişki neticesinde toplumsal konsolidasyon ve devrimlerde radikal yöntemin terk edilerek modernleşmenin ekonomik bir kalkınma sürecine çekilmesi ile de ideolojik konsolidasyon gerçekleşmiştir. DP bir anlamıyla da Türk modernleşmesinin bürokratik-merkeziyetçi eğilimlerine karşı siyasal alanın yeniden ihyası ile sınırlayıcı bir müdahale olarak değerlendirilmiştir.

Anahtar Sözcükler

1. Türk Modernleşmesi
2. Siyasal Modernleşme
3. Demokrat Parti
4. Kemalizm
5. Konsolidasyon

ABSTRACT

Akcakaya, Ibrahim Barbaros, **Kemalizm and Democratic Party**, MA thesis, Ankara, 2010

This thesis aims to offer a new conceptualization of the relationship between Kemalizm and Democratic Party (DP) by contextualizing the relationship into the framework of Turkish political modernization. The political developments from 1839, treated as a turning point, to 1950 has been discussed in a way enabling to reveal a structural transformation, without forgetting continuities and ruptures. The study formed through in-depth reading of the literature on the Turkish modernization, Kemalizm and DP. Rather than being an era-study, the research follows a thematic and chronological order. It is contented that a proper reading on the DP, requires distancing itself from certain forms of argumentation such as “the spirit” or “deviation” of 1946. The relationship between Kemalizm and the DP is discussed through three levels, which are the thesis posits to be the levels through which the Party enabled Kemalizm to be consolidated. DP, founded in 1946 and coming into power in 1950, expanded the political space and channels for political participation, and hence brought a political consolidation. Through the political consolidation, the Party has managed to create a social consolidation by easing the tension between social periphery and political centre. As an effect of both mentioned consolidations, there has also been an ideological consolidation since, the new form of the relationship between the state and the society enabled the party to leave the implementation of radical methods in modernization politics and to redefine the modernization as merely a matter of economic development. The thesis, in a nutshell, contents that Democratic Party, rather than being merely a counter-Kemalist or counter-modernist project, should be treated as a political intervention, redefining the organization of the political space in contrast to bureaucratic-centralist tendencies in Turkish modernization.

Key words:

1. Turkish modernization
2. Political modernization
3. Democratic Party
4. Kemalism
5. Consolidation